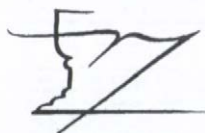

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

HERMANN ISTVÁN, IFJ.: A karthauzi-
ak Pápán — KEMECSI LAJOS: Mező-
városi élet a hagyatéki leltárak
tükrében — Kis-HALAS JUDIT: Egy
dél-baranyai szent gyógyító —
MEZEI ZSOLT: Egy ősnymtatvány
kéziratooldala — Nádasdy Lajos
köszöntése

Második évfolyam (2002) 3–4. szám

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Jakab Réka, Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48.
Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám.
Egy összevont szám ára: 600.- Ft
Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 1200.- Ft / év

KEMECSI LAJOS

Mezővárosi élet a hagyatéki leltárak tükrében

(Tata-Tóvárosi hagyatéki leltárak 1768–1846)

AZ ANYAGI KULTÚRA TÖRTÉNETÉNEK kutatása az utóbbi évtizedekben felélénkült. A történeti néprajzi vizsgálatok régebben is ismeretes forráscsoportok újszerű megközelítésével kísérleteznek. A mindennapok története iránt érdeklődő kutató elsősorban az elmúlt korokban élt emberek által hátrahagyott nyomokból tud következtetni viselkedésükre, életmódjukra. Ennek a területnek a kutatásához valószínűleg a hagyatéki leltárak őrizték meg a legpontosabb adatokat számunkra. Tanulmányomban elsősorban ennek a forráscsoportnak az értékeire, a magyarországi kutatásokban kibontakozó irányzatokra szeretném felhívni a figyelmet. Az általános képet, egy dunántúli mezőváros, Tata 18–19. századi hagyatéki iratainak elemzésével kívánom pontosítani. Ez utóbbi egy nagyobb monografikus kutatás (Tata-Tóváros társadalma a 18–19. században) eddigi eredményeit használja fel. Mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy eredményeim nem mindenütt véglegesek, gyakran részlegesek.¹

Az inventáriumok és vagyoni összeírások olyan részletes jegyzékek, amelyek egy-egy személy, háztartás ingóságait és ingatlanait, pénzügyi aktíváit és passzíváit egyaránt tételesen számba veszik. Az elmúlt években újra megélénkülő hazai kutatás több évtizeddel korábbi vizsgálatok eredményeire építhetett, a hagyatéki leltárak terén. A társadalomtudományok elméleti fejlődése mellett, a számítógépes kutatás lehetőségeinek bővülése is támogatta ezt a változást. A kitűzött célok, a megközelítés és az alkalmazott módszerek kialakításában napjainkig ható szerepe volt a német néprajzok és történészek kutatásainak.² Az általuk kidolgozott, elsősorban kvantitatív módszerekkel végzett elemzések tapasztalatait sikeresen hasznosították a magyar kutatók.³ Az 1979-ben rendezett wageningeri konferencia fordulópontként értékelhető

¹ A kutatást a MTA Bolyai ösztöndíj támogatásával végzem, konzulensem Paládi-Kovács Attila. Munkám során kapott segítségért köszönet illeti Árva Juditot és Granasztói Pétert.

² Így pl. MOHRMANN, Ruth-E: A városi népi kultúra kvantitatív elemzésének lehetőségei és határai = *Ethnographia* 95 (1984) 3. sz. 429–443. Uő: *Alltagswelt im Land Braunschweig 1–2*. Münster, 1988. Günther WIEGELMANN: *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert*. Verhandlungen des 18. Deutschen Volkskunde-Kongresses in Trier vom 13. bis 18. September 1971. Göttingen 1973. Uő: *Kulturelle Stadt-Land-Beziehungen in der Neuzeit*. Münster 1978. Uwe MEINERS: *Wohnkultur in süddeutschen Kleinstädten vom 17. bis zum 19. Jahrhundert*. Soziale Unterschiede und Wertestrukturen = *Nord-Süd Unterschiede in der städtischen und ländlichen Kultur Mitteleuropas*. Münster 1985. Klaus ROTH: *Historische Volkskunde und Quantifizierung* = *Zeitschrift für Volkskunde* 76 (1980) 37–57.

³ Pl. GRANASZTÓI Péter: *Eltűnt mindennapok nyomában*. Mezővárosi társadalom a tárgyak tükrében (Kiskunhalas 1760–1850) = *Tabula* 1 (1998) 1–2. szám, 25–59.

az inventáriumkutatásban.⁴ A német példa alapján több országban, így Magyarországon is megindult a számítógépes adatbázisok kialakítása. 1974-es előzmények után az 1980-as években gyorsult fel a Néprajzi Múzeum inventáriumgyűjteményének kialakítása.⁵

A néprajz mellett a művészettörténet kutatói már évtizedekkel korábban felismerték a hagyatéki leltárak értékeit. Azonban megelégedtek rendszerint egy-egy leltár ismertetésével, rövid elemzésével.⁶ A hagyatéki leltárakat felhasználó néprajzkutatók a nemzetközi tapasztalatokat hasznosítva túlléptek azon a kezdeti állapoton, mikor azt vizsgálták csupán, hogy pontosan hány tárgy lehetett valakinek a 18. században, és a hangsúlyt a különbségek révén feltárható társadalmi-kulturális összefüggésekre helyezték. A módszertani és forráskritikai problémákra is már korán felhívták a kutatók a figyelmet. A számítógépes elemzésekhez szükséges kódrendszer kidolgozása után ennek segítségével zajlottak a vizsgálatok.⁷ A mindennapok keretében szolgáló tárgyak kvantitatív elemzésével jól kutathatóknak bizonyultak a társadalmi-rétegződések egyes közösségekben.⁸ Hasonlóan hasznosak voltak Hofer Tamásnak illetve Hans-Erich Bodekernek a tárgyi világ kutatástörténetét és az új kutatási irányokat összefoglaló munkái.⁹

Az inventáriumok gyűjtésének felélénkülése után a nagytömegű forráscsoport adottságai miatt előtérbe kerültek az intenzív lokális vizsgálatok. Kiemelkedik a mezővárosi irat együttesek közül a Festetics család keszthelyi uradalmának feldolgozott-sága.¹⁰ Benda Gyula kutatásai módszertani iránymutatást nyújtottak a tovább elemzések végzőinek is. Így készültek el Kocsis Gyula ceglédi és Rácz István debreceni feldolgozásai.¹¹ A lokális monografikus feldolgozások sorozatán¹² kívül, sorra készültek

⁴ ÁRVA Judit-GRANASZTÓI Péter: *Inventárium-gyűjtemény = A Néprajzi Múzeum Gyűjteményei*. Bp., 2000. 698. illetve a kutatástörténeti előzményekhez: BENDA Gyula: *Az anyagi kultúra történeti vizsgálata: inventárium, kvantifikáció, osztályozás.* = *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Bp., 1992. 383–387.

⁵ *Tudománytörténeti előzményekről: ÁRVA-GRANASZTÓI: i. m.*

⁶ PL. HOFER Tamás: *Jobbágy hagyatéki leltárak és becslük a keszthelyi Festetics uradalomból 1785–1847 = Agrártörténeti Szemle 1957. 285–327.*, Uő: *Két gyergyói udvarház a XVIII. században = Néprajzi Közlemények 4 (1959) 1–2. szám, 265–277.* TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Vásárhelyi testamentumok*. Bp., 1960. ZÓLYOMI Tibor: *Egy dejtári (Nógrád megye) gazda hagyatéki leltára 1855-ből = Ethnographia 85 (1974) 1. szám, 65–69.*

⁷ BENDA Gyula-HORVÁTH D. Tamás: *A hagyatéki összeírások feldolgozásának módszertani kérdései. Kézirat.* 1987.

⁸ GRANASZTÓI: i. m. 26.

⁹ HOFER Tamás: *A „tárgyak elméletéhez.” Felszerelések és tárggyüttesek néprajzi elemzése = Népi Kultúra – Népi Társadalom XIII. Bp., 1983.*, Hans-Erich BÓDEKER: *Marchands et habitats: Le Nord-Ouest d'Allemagne vers 1800.* = *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine 41 (1994) 4.szám, 571–600.*

¹⁰ BENDA Gyula: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. 1711–1820. Keszthely, 1988.* Uő: *A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai II. 1821–1849.* Bp., 1995.

¹¹ KOCSIS Gyula: *Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900.* = *Ceglédi Füzetek 24.* Cegléd, 1988. Uő: *Ceglédi háztartások tárgyi ellátottsága a 19. század második felében.* = *Ceglédi Füzetek 28.* Cegléd, 1993. 33–46. Uő: *Hagyatéki iratok Cegléd 1755–1820.* = *Ceglédi Füzetek 33.* Cegléd, 1997. RÁ CZ István: *A debreceni cívisvagyon.* Bp., 1989. *A tatai iratgyűjtemény kutatásával Árvai Judit foglalkozott.*

¹² BENCSEK János: *Tokaj társadalma a tárgyak tükrében (1774–1849) Sátoraljaújhely, 1993.* JUHÁSZ Antal: *Az életmód és tárgyi ellátottság.* = *Szeged története 1686–1849. 2. Szeged, 1985. 439–483.* Uő:

az egy-egy társadalmi réteg tárgyi ellátottságát elemző munkák is.¹³ A korszerű társadalomtudományi kutatások irányába tartozik a társadalom rétegződésének a női inventáriumok alapján történő vizsgálata.¹⁴

A hagyatéki leltárak ígéretes lehetőségeket kínálnak a paraszti gazdaság és háztartás elemzésére is.¹⁵ Az inventáriumok kutatása olyan nagy múltú tudományos kérdés újszerű vizsgálatát is lehetővé tette, mint a tanyáké.¹⁶ A parasztságra vonatkozó hagyatéki leltárak tömeges megjelenése — a városlakókkal ellentétben — csak az 1850-es évek második felétől kimutatható. Az osztrák polgári törvények magyarországi bevezetése után (1852) vált kötelezővé a hagyatéki leltárak készítése. Számuk növekedésével fordítottan arányos azonban a bennük található információk mennyisége. A tömeges készítés hatására a leltárak homogenizálódtak.¹⁷

A tematikus elemzések elsősorban a lakáskultúra területére vonatkozó kutatásokat tartalmazzák.¹⁸ A társadalmi csoportokhoz köthető lakásberendezés típusoknak a vizsgálata is kutatható az inventáriumok segítségével. Kiemelkedő eredmények születtek az inventáriumkutatásban a forráskiadás területén. A Néprajzi Múzeum inventáriumgyűjteményére építve több kötet jelent meg az 1980-as 90-es években.¹⁹ A gazdag jegyzetapparátussal kiegészülő kötetek rendkívül fontos forrásként inspirálják a további kutatásokat.

Az elmúlt évtizedben az inventáriumkutatás irányai részben módosultak. A mezővárosi tárgyi kultúra kutatása mellett a városi polgárság viszonyait is feltárni igyekvő kutatás indult az ELTE BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén. A hagyatéki leltárak értékeire felfigyelt az elmúlt években egyre inkább felélénkülő mikrotörténeti irányzat is. Több ilyen jellegű vizsgálat egyetlen hagyaték iratanyagának feldolgozására épül. Az így született tanulmányok megkísérik rekonstruálni egy-

Szegedi parasztek hagyatéki leltárai 1784–1824 = Történeti-néprajzi források a XVIII–XIX. századból. Szerk. ÉGETŐ Melinda–FILEP Antal. (Documentatio ethnographica, 13.) Bp., 1989. 139–174. KŐRÖSI Ilona: Kecskeméti testamentumok a 17–19. századból = Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét, 1984. 119–125. TÓTH Zoltán: Szekszárd társadalmi a századfordulón. Bp., 1983. ZÓLYOMI Tibor: A Nógrád megyei parasztság lakástextiljai (1760–1960) = Néprajzi Értesítő 78 (1996) 103–139. SZENTI Tibor: A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai = Építészeti az Alföldön II. Nagykőrös, 1989. 99–131.

¹³ SZÚCS Judit Csongrád iparosainak szerepe a 19. századi mezőváros iparosainak társadalmában = IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1994. Bp.–Veszprém. 1995a. 216–226. Uő: A vizekhez kötődő munkák, iparok képviselői Csongrádon a XIX. században = Oppidum Csongrád. Csongrád, 1996. 89–102. KÓSA László: Hét szilvafa árnyékában. Bp., 2001.

¹⁴ SZÚCS Judit: Női inventáriumok és a társadalom rétegződése (Csongrád XIX. század közepe) = Oppidum Csongrád. Csongrád, 1995b. 56–61.

¹⁵ SZABÓ Sarolta: A paraszti háztartások eszközellátottsága a XIX. század közepén Szatmár megyében = Ethnographia 108 (1997) 1–2. szám, 305–313.

¹⁶ SZENTI Tibor i. m. 549.

¹⁷ BENDA Gyula: Inventárium és paraszti gazdaság a XVIII–XIX. században = Zalai Gyűjtemény 28. 1989. 241–249., illetve uő: i. m. 1992. 384.

¹⁸ Pl. BENDA Gyula. i. m. (1989.) SZILÁGYI Miklós: 19. századi adatok a gyomai és mezőberényi népi építészetről = Ház és Ember 4 (1987) 43–54. D. ASKERCZ Éva: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban = Arrabona 18. Győr, 1976. 89–143.

¹⁹ BENDA Gyula: i. m. (1988.), (1995.) KOCSIS Gyula: i. m. 1988., 1997.

egy személy környezetét, mindennapjainak világát.²⁰ Az inventáriumok adatainak szemiotikai szempontú vizsgálata is megindult a hazai kutatásokban.²¹ Készültek olyan vizsgálatok is, amelyben 18–19. századi tárgyi világ struktúrájának kutatói ún. tárgyfeleségek csoportjait elemezték.²² Vizsgálataik során a grafikai ábrázolások mellett a faktorelemzés módszerét is alkalmazzák. A nemzetközi szakirodalom eredményeinek hazai megismerésével tovább erősödhetnek a változatos egyéni szituációkkal megragadott valóságot feltáró elemzések.²³ Német szakirodalmi előképek alapján érdekes kérdés, a város–falu kapcsolatát kutatók számára az ún. városi jellegű tárgyak, innovációs tárgyak arányának vizsgálata.

Az inventáriumok kutatása szoros kapcsolatban áll a múzeumi gyűjteményeket feltáró kutatásokkal, Segítségükkel a raktárakban őrzött néma tárgyak vizsgálata eredményesebbé válhat.²⁴ Mindazonáltal a legrészletesebb levéltári forrásokon alapuló vizsgálat sem lehet alkalmas a jelenkutatáshoz hasonló pontossággal a valóság visszaadására. Azonban a hagyatéki leltárakat használó kutatók számára is rendkívül értékesek és iránymutatóak a Fél Edit, Hofer Tamás vagy Juhász Antal és más kutatók által végzett és publikált jelenkutatások.²⁵ A közösségi ízlés, népművészet kutatásának újszerű megközelítéséhez használta az inventáriumokat Gráfik Imre. A leltárak segítségével a múzeumokban felhalmozott reprezentatív műtárgygyűjtemények alapján kidolgozott stílusvizsgálatok pontosabb képet mutathatnak.²⁶

A hagyatéki leltárak kutatói sajnálatos módon — a Néprajzi Múzeum inventárium gyűjteményének jellegéhez igazodva — szinte kivétel nélkül a mai Magyarország területére vonatkozó kutatásokat végeztek.²⁷ A további vizsgálatok szervezésében ezt a hiányosságot is figyelembe kell venniük a kutatóknak.

²⁰ BENDA Gyula: Egy Zala megyei köznemesi gazdaság és család a XVIII. század közepén. (Parraghy László hagyatéka) = Agrártörténeti Szemle XXVI. 1984. 1–84. HORVÁTH D. Tamás: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén. Steindl György keszthelyi kézműves hagyatéka = Rendi társadalom – polgári társadalom. Salgótarján, 1987. 173–178. SZÚCS Judit: Egy csongrádi tímár hagyatéki leltára = Ethnographia 109 (1998) 2. szám, 629–657.

²¹ GRÁFIK Imre: Tárgyi kultúra levéltári források tükrében = Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. Debrecen, 1992b. 213–224.

²² Ilyen csoportosítás az alapja pl. Granasztói kiskunhalasi kutatásainak is: bútór, ruhanemű, ágynemű, konyhai-háztartási eszközök, szerszámok, gazdálkodási eszközök, egyéb tárgyak. (GRANASZTÓI Péter: i. m. 29.) A legelterjedtebb csoportosítás a Néprajzi Múzeum inventárium gyűjteményében Benda Gyula által kidolgozott felosztás.

²³ Pl. Maurizio GRIBAUDI–Alain BLUM: Des catégories aux liens individuels: l'analyse statistique de l'espace sociale = Annales ESC 45 (6): 1990. 1365–1402. Jacques REVEL: Mikroszintű vizsgálat és társadalmi jelenségek konstruálása = Aetas 2 (1996) 4. szám, 217–238.

²⁴ Vö. HOFFMANN Tamás: Előszó = A keszthelyi uradalom 1850 előtti hagyatéki és vagyoni összeírásai I. Keszthely, 1711–1820. XIII–XIX. Bp., 1988. 15–16. vagy ÁRVA Judit–GRANASZTÓI Péter i. m. 705. Ilyen jellegű kutatások eredményei: pl. GRÁFIK Imre: A paraszti társadalom rétegződésének tárgyszemiotikai vonatkozásai = Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok. Debrecen, 1992a. 195–211., Uő: i. m. (1992b.)

²⁵ FÉL Edit: Kocs 1936-ban. Bp., 1941. FÉL Edit–HOFER Tamás: A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa = Néprajzi Értesítő 46 (1964) 5–89. JUHÁSZ Antal: i. m. 1985., uő: Parasztagazdaságok munkaeszközei. = Szeged története 1849–1919. 3. Szeged, 1991. 297–298.

²⁶ GRÁFIK Imre: i. m. 1992a.

²⁷ A szlovákiai Vajkáról készített gyűjtés a kivétel. KOCSIS Aranka: A vajkai szék nemesei. Pozsony, 1997.

A hagyatéki leltárakat felhasználó kutatók minden esetben utalnak a leltárak megbízhatóságának kérdésére.²⁸ A hagyatéki és vagyonleltárak soha nem teljesekek. A hiányzó tárgyak vagy tárgycsoportok nagy mennyiségű leltáron végzett kvantitatív elemzéssel kimutathatók és megfelelő módszerek alkalmazásával az így jelentkező bizonytalanságok kiküszöbölhetőek. A régebbi, 18. századi leltárakból szegényesebb tárgyi ellátottság állapítható meg, azonban a korszak elején készült leltárakra országosan jellemző, hogy az összeírás sokkal esetlegesebb volt a későbbi időszakhoz viszonyítva. Az egyes esetekben hiányosnak tűnő leltárak között akadnak olyanok, amelyek egy-egy özvegy, idős, szegény ember furcsa összetételű és különösen kevés darab-
ból álló tárgyi környezetét rögzítették.

A kiválasztott korszakra vonatkozó leltárak segítségével kimutatható, hogy a háztartásokban megtalálható tárgyak száma között óriási különbségek vannak.²⁹ Szerepel olyan leltár is a Néprajzi Múzeum inventárium gyűjteményében, amelyben több mint félezer tárgy van felsorolva, míg 20–30 tárgy is alkotott teljes hagyatékot.

Természetesen ilyen sajátos leltárak találhatóak a kiválasztott mezővárosból származók között is. Két tatai példával érzékeltethető az ilyen extrém összetételű és méretű leltárak sokszínűsége. Alig néhány ruhadarab maradt fenn a Tatán váratlanul, betegségben 1822-ben elhunyt fiatal cseléd lány ládájában, amit szállásadójának költségei miatt bocsátottak licitációra. A távolabbi faluból származó, rokonok és ismerősök nélkül a városba került cseléd hagyatékából nem következtethetünk a korosztályába tartozó lányok általános viseletére sem.³⁰ Szintén sajátos leltár készült, az uradalomhoz tartozó, de a két mezővároshoz szorosan kapcsolódó Váraljáról adósságai elől 1839-ben elszökött könyvkötő, helyben maradt szerszámairól, ruhadarabjairól.³¹ A leltárakban szereplő iparosok között országos szinten is ritkán fennmaradt mesterség eszközkészletéről, illetve az azt folytatók életkörülményeiről, a megmaradt irat alapján csak szegényes és hiányos kép alakítható ki. A rövid, hiányos leltárak a kvantitatív vizsgálat céljainak kevésbé felelnek meg, ezzel szemben további levéltári források segítségével rendkívül értékesek lehetnek a kvalitatív elemzések számára.

Nagyobb problémát jelenthetnek a kutatóknak azok a források, amelyek nem reprezentálják jól a vizsgált közösség kor-, vagyoni, etnikai vagy társadalmi összetételét. A tatai hagyatéki leltárak ebből a szempontból is alkalmasak a sokoldalú elemzésre. A kiválasztott település, Tata pontosabban három területi egység (Tata, Tóváros és Váralja), amelyek a több évszázados szoros kapcsolat ellenére csak 1938-ban egyesültek véglegesen. Ennek ellenére a néprajzi és történeti kutatás is — bár esetenként jelezve a különállást — Tata néven, egységként hivatkozik a településre. A város lakosságának etnikai, felekezeti, foglalkozásbéli megoszlása tükröződik a fennmaradt

²⁸ BENDA Gyula: i. m. 1989., 1992, GRANASZTÓI Péter: i. m.

²⁹ GRANASZTÓI Péter: i. m. 27.

³⁰ Batzko Erzsébet hagyatékának becslése és árverése, Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 3953.

³¹ Üllei Sándor vagyonának becslése és leltára, uo. 4070. Az országos gyűjteményben csak 7 könyvkötő szerepel.

hagyatéki iratokban.³² A tata-tóvárosi hagyatéki leltárak vizsgálatát elősegíti az, hogy jellemzőik eleget tesznek a statisztikai homogenitás követelményeinek.³³

Tata a török korban végvár volt, s 1727-től az uradalmat megvásárló Eszterházy család lakóhelye, uradalmi központ. Bácskai Vera soktényezős klasszifikációs kísérlete másodrendű kereskedelmi központként jellemzi Tata-Tóvárost.³⁴ Tata uradalmi központ jellege mellett elsősorban fejlett kézműiparának köszönhető térségi centrum szerepét. A város egy kiterjedtebb táj piacközpontja volt. Népességét tekintve kisváros a település. Az 1763–64-ből származó összeírás szerint Tatán, Váralján és Tóvároson összesen 3986-an laktak.³⁵ Igaz, hogy a spontán és szervezett betelepítésnek és a népszaporulat növekedésének köszönhetően a mezővárosok lakossága a II. József uralkodása idején (1784–87) zajlott népszámlálás adatai szerint közel megkétszereződött (7324 fő).³⁶ Elemzésünk szempontjából lényeges, hogy a mezővárosok társadalmi egyértelműen elválják a környező falvakétól, azokénál sokszínűbb.

A tatai hagyatéki leltárakat feldolgozó kutatás még nem jutott el a számítógépes adatbázisra épülő széleskörű kvantitatív vizsgálatok szintjére. A szükséges adatkezelő program segítségével elindult az adatbázis kialakítása, amelyben várhatóan több tízezer tárgy szerepel az összeírások alapján. Az adatbázis kialakítása után a leltárakban szereplő teljes tárgyi világ összetett szempontok szerinti elemzése válik lehetségessé. Az elemzés alapját a három településrészről származó összesen 156 darab 1768 és 1846 között keletkezett leltár alkotja.³⁷ Az iratanyag összes terjedelme 1002 oldal. Ezzel a mennyiséggel az országban is kiemelkedő helyen áll.³⁸

A hagyatéki leltárakban a meghatározó jelentőségű kézműves polgárok aránya többé-kevésbé megfelel a más források alapján rekonstruálható társadalmi-foglalkozási képeknek. A vizsgált leltárak 40%-a kézműiparral foglalkozó tatai és tóvárosi lakosé volt. Szerencsés módon a hagyatéki leltárak készülésének időszaka egybeesik Tata gazdaságának dinamikus fejlődésével. A céhalapítási hullám kiteljesedése is ezekben az évtizedekben zajlott. A tatai és tóvárosi iparosság szakmai összetétele hasonló a kisebb városokban tapasztaltakéhoz. Tatán is a textil-, élelmiszer-, bőr-, és fazekasiparok dominálnak a vizsgált korszakban. Az inventáriumokban 19 különböző céhes mesterség képviselői szerepelnek. Különösen jelentős a vizsgált időszakban a csapók súlya és szerepe a települések életében.

³² Az etnikai sajátosságot érzékelteti az elnevezések korabeli változása is. Tóváros 1743 előtt Tótváros néven szerepel a forrásokban.

³³ Vö. BENDA Gyula: i. m. 1992. 384.

³⁴ BÁCSKAI Vera–NAGY Lajos: Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp., 1984. 147.

³⁵ KRING Miklós: A tatai csapómesterek. Helytörténeti adatok a magyar posztószövő ipar múltjából Bp., 1937. 397.

³⁶ KÖRMENDI Géza: Tata története 1727-től a polgári forradalomig = Tata története II. Tata, 1984. 13.

³⁷ Az inventárium-gyűjtemény tatai vonatkozású anyagának lelőhelye: MOL Eszterházy családi levéltár P 210. Birtokigazgatási iratok, úriszéki jegyzőkönyvek és községi iratok.

³⁸ Terjedelmét tekintve 8. az országban. A Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteményében őrzött iratok adatai alapján a Komárom megyéből ismert leltárak egyharmada Tata-Tóvárosról származik. ÁRVA Judit–GRANASZTÓI Péter: i. m. 708.

A tatai csapók — illetve a hagyatéki leltárak egy részében posztósokként szereplő iparosok — aránya kiugróan magas a kézművesek összességét tekintve. Az iparág jelentőségét gróf Esterházy József is felismerte. Ezt bizonyítja, hogy 1750-ig földesúri alapítású posztómanufaktúra is működött a városban. Az 1749-ben alapított céh megerősödését a települések vízrajzi adottságai is elősegítették. A tatai csapómesterek által szőtt termékek között a pokróc és a szűrposztó volt a legjellemzőbb.³⁹ A tatai iparosok a 18–19. század fordulóján 13.000 vég posztót állítottak elő, amely 52.000 szűr elkészítéséhez volt elegendő. A mesterek száma ekkor megközelítette a 200-at.⁴⁰ Ha a mesterek hozzátartozóit, illetve az iparban alkalmazott legényeket is számba vesszük, a 19. század első éveiben közel 1000 embernek adott kenyeret ez az iparág.⁴¹ A hagyatéki leltárak között szereplő kézművesek közel egyharmada ezt a mesterséget folytatta.

Sajátos az, hogy az 1722-ben alakult fazekascéh tagjai közül egynek sem maradt fenn a hagyatéki leltára. A szép számmal megőrződött tatai kézműves inventárium között a korszakban már az egyik legerősebb céhre nem találunk utalást. Igaz, hogy a helyi jellegzetes népi kerámiát előállító kézművesek tevékenységének csúcspontja kívül esik a vizsgált korszak határán. A 19. század utolsó harmadában a Dunántúl második legnagyobb fazekas centrumaként ismeretes Tata. Ez a hiány is jelzi, hogy pusztán az esetlegesen előkerült hagyatéki leltárak alapján nem alkothatunk teljesen hiteles képet még a vizsgált perióduson belül sem.⁴²

A tatai iparosok mobilitásának vizsgálatához illetve etnikai megoszlásuk feltárásához a hagyatéki leltárak mellett több más levéltári forrás nyújt segítséget.⁴³ Pusztán az inventáriumok alapján a 18. században végbement költözési hullám jelentősége éppen csak érzékelhető. A magyar iparosok között nagyobb stabilitást tapasztalunk, mivel többségük alacsonyabb képzettséget igénylő szakmában dolgozott és gazdálkodásuk sem korlátozódik kizárólagosan az iparos tevékenységre.⁴⁴

A tatai iparosok hagyatéki leltárainak vizsgálata alapján megállapítható, hogy a mesteremberek is végeztek ekés földművelést. Összevetve a korábban publikált leltárakat elemző hazai kutatási eredményekkel, megállapítható, hogy a tatai kézművesek ekés földművelésének aránya számottevő, ha nem is olyan súlyú, mint Halason, de meghaladta a ceglédiek mértékét.⁴⁵ A különböző mesterséget gyakorló iparosok gazdasági és társadalmi helyzetének elemzése mellett az ország távoli területein élő azonos ipart űzők inventáriumai is szolgálnak esetenként tanulságokkal.⁴⁶

³⁹ KRING Miklós: i. m. 409.

⁴⁰ KRING Miklós: i. m. 406.

⁴¹ KRING Miklós: i. m. 406.

⁴² KEMECSEI Lajos: Adatok a tatai fazekasság történetéhez = Komárom–Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 6. Tata, 1999a. 345–388.

⁴³ Vö. KÖRMENDI Géza: i. m. 9–10.

⁴⁴ BENDA Gyula–KIRÁLY Ferenc: Iparosok egy kisváros társadalmában. Keszthely 1711–1850 = VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1989. 31–47.

⁴⁵ GRANASZTÓ Péter: i. m. 35. KOCSIS Gyula: i. m. 1993.

⁴⁶ Pl. SZÚCS Judit: i. m. 1998. 630. vagy KEMECSEI Lajos: Járműkészítő iparosok Észak–Dunántúlon = Tanulmányok a kézműipar történetéből. Veszprém, 1999b. 79–96.

Az inventáriumok tanulsága szerint a helyi születésű lakosok, tősgyökeres iparosok házat, esetenként földet is örököltek szüleiktől. Gyakori, hogy több darabban lévő földjeik egy részét örökölték, a többit vásárolták. A ház nagyságát és berendezését a kézműves mester anyagi helyzete alapvetően meghatározta. A lakóház alaprajzi tagolódása hasonló a parasztházakéhoz. A legtöbb esetben négyhelyiséges házat írtak össze: elülső ház, konyha, hátulsó ház, kamra. Az iparosok között jelentős számban találhatók olyanok, akiknek összeírásaiban szegényes, kisszámú tárgyi világ szerepel. Ezek közös jellemzője, hogy vagyonuk legértékesebb részét a mesterségekhez szükséges szerszámok, esetleg nyersanyagok jelentették. Az esetenként hiányzó, ritkábban szükséges szerszámokat az iparosok alkalmanként kölcsön is kérhették egymástól.⁴⁷ A nyersanyag felhalmozás nem volt jelentős egyik mesterségnél sem Tata-Tóvároson. Készáru a mesterek több mint 10 %-ának a hagyatéki irataiban szerepel. Ez sem jelentett azonban az összvagyonhoz képest többet 3 %-nál. Az összeírásokban a műhely általában alacsony becsértéken szerepel és a benne található szerszámok értéke mindig magasabb volt. A mesterségükből befolyó bevételt bérmunkával, esetleg önálló gazdálkodással egészítették ki, mint ezt a hagyatékukban fennmaradt számos gazdálkodási eszköz is alátámasztja. A szőlőművelés tárgyi emlékei a saját tulajdonú szőlővel rendelkezők esetében komoly hordó állományt és kiegészítő eszközöket is jelenthettek,⁴⁸ míg a másoknál bérmunkát végzők esetében csupán kapa, ásó vagy metszőkés utal mellékjövendelmük eredetére. A szőlőművelés és a borkezelés korabeli technikájának változásához adnak segítséget a fa-, illetve a vasabroncsos hordók, kádak arányának változásai a 19. század első évtizedeiben.

Az iparosok zöme hagyatéki leltárai tanúsága szerint a parasztias lakáskultúrájú, vagyosabb polgárok közé tartozik. A 19. századi inventáriumokban esetükben már viszonylag értékesebb bútorok (pl. ruhásszekrény) is megtalálhatóak. Öltözködésüket a németes divat szabályozza. A leggazdagabb iparosok vékony rétege a kereskedők polgári kultúrájához állt közelebb. Az ő háztartásaikban a leltárak szerint reprezentatívabb bútorok (pl. kárpitozott bútorok) illetve polgáris kiegészítő tárgyak is megtalálhatók. Így például a korszakban terjedő divatos kávézás eszközkészlete.⁴⁹ A Tóvároson kávéfőzőmesterként működött Fleischbauer Lorenz német nyelvű 1816-ból származó hagyatéki leltára is gazdagítja ismereteinket ezen a téren.⁵⁰ Gyakori tárgy a tatai hagyatéki leltárakban a szenteltvíztartó és a kereszt. Ritkábban fordul elő a fa térdeplő a hagyatékokban. Szintén gyakorta szereplő tárgytípus az inventáriumokban az asztali vagy a falióra. A 19. század első felében az óra még igen értékes tárgynak számított.⁵¹ Így például Matusik József tóvárosi csapómester 1815-ös hagyatéki becsűjében is szerepel „*1 atczél óra tokostul*”.⁵² Szintén az ő hagyatékának a részeként

⁴⁷ SZILÁGYI Miklós: Társadalom és műveltség Gyomán = Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség, Debrecen, 1995. 164–260.

⁴⁸ Pl. Drenkó András tóvárosi csapómester 1810-ből származó hagyatéki becsűjéhez csatolva a közeli baji szőlőhegyen fekvő szőlőjének részletes német nyelvű értékelése. Inventárium-gyűjtemény 3212. sz.

⁴⁹ Vö. BENDA Gyula–KIRÁLY Ferenc: i. m. 37.

⁵⁰ Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 985. sz.

⁵¹ Vö. BENDA Gyula: i. m. 1989. 138.

⁵² Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 986. sz.

került feljegyzésre egy arany rámás tükör illetve egy fiókos tükör is, porcelán tányérok, kávéfőző és egy számvető tábla mellett. Ritkán szerepel, kivételesen egy-egy hagyatéki részeként a tatai iparosok összeírásaiban a felszerelés részeként fegyver. Lauka János egy rozsdás puskát is őrzött a lakóházban hagyatéki becsűje szerint.⁵³ A hátsó szoba berendezése mindenütt szerényebb volt. Elsősorban alvásra, ruhák, illetve ágynemű elhelyezésére rendezték be, esetenként kamraként funkcionált. A konyhában tartották a mindennapi főzéshez szükséges edényeket, eszközöket. A tatai háztartásokban használt edények között a hagyományos fazekas termékek mellett fokozatosan egyre nagyobb számban jelennek meg a keménycserep, porcelánedények illetve a főzésnél használt öntöttvas lábasok, serpenyők.⁵⁴ Vagyonosabb kézműveseknél cín evőeszközök is felbukkannak.

A hagyatéki leltárak segítségével a tatai polgárok műveltségi szintjéről is információkat nyerhetünk. A leltárakban szereplő könyvek között a leggyakoribbak a vallásos kiadványok. Ezek mellett kalendárium és ún. ponyva irodalom is szerepel kisebb számban. A hagyatékokban feltüntetett könyveket összehasonlítva, a kereskedők és az iparosok is olvasták a fenti munkákat. A könyvek értékét nem minden összeírás tartotta szükségesnek részletesen felsorolni. Erről árulkodik az 1796-ban elhalálozott Haupt Sebestyén tóvárosi posztós hagyatéka ahol a „*haszontalan könyvek*” értéke nem érte le a „*csikmák szűrő*” árát sem.⁵⁵

A tatai kézművesek kölcsön- és pénzügyletei is kutathatóak a hagyatéki leltárak segítségével. Ez elsősorban a hagyatéki szerkezetéből adódik, a leltárak passzívum része az adósságokat, míg aktívum része az örökhagyó másnak nyújtott kölcsöneit tartalmazza. Kézpénz ritkán szerepel a tatai iparosok hagyatéki leltáraiban. Kölcsönt adtak a mesterek, de az összvágyon összegéhez képest elenyésző mértékben.⁵⁶

A mezővárosokban az 1740-es évektől egyre több kereskedő telepedett le. Közülük a zsidók száma 1784-ben elérte a 64-et.⁵⁷ A tatai és tóvárosi zsidóságot a leltárak között képviselő kereskedők hagyatékában a leltárak szerint csak kevés munkaeszközt találhatunk, ellenben a bútorok száma és konyhai-háztartási eszközök kiemelkedően magas aránya tanúskodik, „városias” életmódjukról.⁵⁸ Egyes eltérő stílusú jellegzetes díszítő tárgy, mint pl. a lámpás élesen megkülönböztethetővé teszi a zsidók hagyatékait. Az üzlettel és esetenként jelentős árukészlettel rendelkező kereskedők mellett szerepel a leltárak között házaló zsidó árus összeírása is.⁵⁹ Természetesen az ebben felsorolt tárgyak alapján nem lehetséges teljes képet nyerni a korabeli kereskedők helyzetéről, de értékes kiegészítést nyújt a pontosabb rekonstrukcióhoz. Az elsősorban zsidó kereskedők mellett fennmaradt egy „*bukott görög kalmár*” hagyatéki

⁵³ Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 3214. sz.

⁵⁴ Vö. SZABÓ Sarolta: Céhek Szabolcs vármegyében. Nyíregyháza, 1993. 68.

⁵⁵ Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 4077. sz.

⁵⁶ Vö. SZABÓ Sarolta: i. m. 1993. 64–65.

⁵⁷ KÖRMENDI Géza: i. m. 33.

⁵⁸ A tatai hagyatéki leltárak nyelve többségében magyar, de több német nyelvű összeírás található közöttük. Ezek elsősorban a mezővárosokban élt zsidó kereskedők hagyatékát rögzítették. A korábban megjelent ceglédi, keszthelyi leltárak között nem találhatunk német nyelvűeket. A kiválasztott település etnikai képét azonban pontosabbá teszik az idegen nyelvű inventáriumok.

⁵⁹ Kaufmann Farkas készleteinek becsűje, Tóváros 1839. Inventárium-gyűjtemény 4064. sz.

leltára is 1823-ból.⁶⁰ A tatai hagyatéki becsük között szerepelnek egy-egy kereskedő teljes árukészletét felsoroló leltárak is. Ezek alapján kutathatóvá válik, hogy a vizsgált korszakban milyen tárgyakat szerzett be a népesség vásárlás útján. Az már a későbbi kutatások feladata, hogy megállapítsa hogyan hatott az egyes manufaktúrális termékek megjelenése az ízlésvilágra, a nép művészetére?

Minden, hosszabb időszakban készült hagyatéki leltárakat felhasználó elemzés eredményeinek figyelembe vételénél ügyelni kell a leltárak készítésének időszakában lezajlott változásokra az anyagi kultúra terén. A tatai leltárak kutatásának folyamán gyorsan megállapítható volt, hogy egyes tárgytipusok kiszorultak, míg mások éppen ellenkezőleg terjedtek az 1770-1850 közötti évtizedekben. Az *almárium*, a modernebb *hátaspad* fokozatosan kiszorította a korábbi bútorok egyes típusait a használatból. A lágyfa és keményfa székek mellett 1810-ben már Lauka János csapómeister hagyatékában szerepel 10 bőrszék is, *márványkő asztallal* együtt.⁶¹ Ezek a modernizációs kulturális folyamatok több hagyatéki leltárakat elemző vizsgálatban összecsengő eredménnyel kimutathatóak.⁶² Ezen folyamatok kutatásában fontos, hogy a leltárakban a tárgyak felsorolását a ház helyiségeinek jelölésével végzik-e. A tatai leltárak között több ilyen alapos is található, a kutató szerencséjére. Ezáltal nem kell pusztán a tételek sorrendjéből fakadó következtetésekre hagyatkoznunk, hogy egyes tárgyak éppen hol kerültek leltárba.

A tatai mezővárosi lakosság vagyoni megoszlásának vizsgálatához a források többségét jelentő összeírásokban szereplő földnagyság és állatszám adatok nyújtanak segítséget. A mezővárosi társadalomban a mezőgazdaság hiteles mutatói az esetek többségében a mezőgazdasági értékek. Ettől csak az egyedül iparukból élő kézművesek illetve a jellegzetes jogállásúak térnek el (nemesek, zsidók).⁶³

A tatai háztartások eszközellátottsága a hagyatéki leltárak alapján tehát különböző volt. Általánosan megállapítható azonban, hogy a felszereltség színvonala hasonlóan az ismert mezővárosi háztartások eszközkészletéhez magasabb, mint a falusi paraszti háztartásoké. Ezt részben magyarázza, hogy a földműves parasztgazdaságok „pénzkitermelő” képessége alacsonyabb volt, ezért a gazdálkodáshoz szükséges iparosok által készített eszközöket nagyon megbecsülték.⁶⁴

A korszak mezővárosi népi építészetéhez is kitűnő források a hagyatéki leltárak.⁶⁵ A tatai inventáriumok alapján rekonstruálható – elsősorban a különböző használatú épületek értéke. Tanulságos adatok találhatóak az épületanyagokról és az épületszerkezeti részletekről, méretekről is. A kézművesekénél kisebb méretű és értéktelegebb lakóház alapján zsellér gazdaság rekonstruálható. Ezen esetekben a ló, sertés és a juh tartására alkalmas, igen szerény épületek pontosan körülhatárolják az ilyen társadalmi helyzetűek gazdálkodását.⁶⁶ A jó minőségű faanyag a vizsgált korszakban általáno-

⁶⁰ Steviadis Theodor vagyónának becsűje. Inventárium-gyűjtemény 3960. sz.

⁶¹ Uo. 3214. sz.

⁶² BENDA Gyula: i. m. 1989.

⁶³ GRANASZTÓI Péter: i. m. 48.

⁶⁴ SZABÓ Sarolta: i. m. 1997. 311.

⁶⁵ Ilyen vizsgálatra kitűnő példa SZILÁGYI Miklós: i. m. 1987.

⁶⁶ Pl. Stengli Ferenc házának becsűje 1837-ből. Néprajzi Múzeum inventárium-gyűjteménye 4470. sz.

san elterjedt a mezővárosi építészetben, a nyersanyag beszerzésében és megmunkálásában a helyi iparosok mellett a kiterjedt árucserének is szerepe volt.⁶⁷

A fennmaradt inventáriumok között található néhány sajátos jellegű, kivételes leltár is. Ezek általában a településen működő uradalomhoz köthetők. Az uradalmi tisztviselők és a speciális foglalkozást folytatók között található: vadászinast, orvost, könyvkötőt is.⁶⁸ Az uradalomhoz közvetlenül köthető hagyatéki leltárak között is kivételes értékű Schweiger Antal képfaragó inventárium a 1802-ből.⁶⁹ A Néprajzi Múzeum egész inventárium gyűjteményében egyedülként szerepel a régies elnevezéssel *képfaragó* — azaz szobrász — tatai művész. Leltárának értékét nem csupán ez magyarázza. A 9 oldal terjedelmű, Tóvároson keletkezett összeírás segítségével képet kapunk egy korabeli mezővárosi, uradalmi szolgálatban álló művész életkörülményeiről, vagyoni helyzetéről. A 74 évesen elhunyt mester 1754 és 1768 között a holicsi, majd 1768-tól a tatai fajanszüzemben dolgozott. Figurális modelljei a magyarországi fajanszplasztika legszebb alkotásai közé tartoznak. 1770-től az Eszterházy uradalom szobrászaként Fellner Jakab építész mellett dolgozott. A mai tatai és tóvárosi városkép meghatározó alkotásai fűződnek a nevéhez, szabadtéri – és épületdíszítő szobrok egyaránt. Ezáltal a tatai hagyatéki leltárakban szereplő egykori mezővárosi polgárok, iparosok közül a legélőbb és napjainkig ható örökséggel Schweiger Antal rendelkezik.

A tatai kutatás kibontakozásával, a korábbi példákhoz hasonlóan (Cegléd, Keszthely, Kiskunhalas stb.) a helytörténetírás mellett további tudományterületek is hasznosíthatják az eredményeket. A tudománytörténeti előzményekhez hasonlóan a kutatás további fázisaiban a már említett számítógépes adatbázis létrehozása mellett a forráskiadás előkészítése is célja a tatai inventáriumanyag feldolgozásának. A keszthelyi, ceglédi példák tapasztalatai alapján messzemenően indokolt az Eszterházy uradalomhoz tartozó települések inventáriumanyagának könnyebben kutathatóvá tétele. Tanulmányomban arra törekedtem, hogy a tatai leltárak példáján érzékeltessem a hagyatéki leltárak kutatásának sokoldalú hasznosítási lehetőségét a néprajztudomány mellett, a gazdaságtörténet, az agrártörténet, a társadalomtörténet, művészettörténet, az anyagi kultúra vizsgálata és a művelődéstörténet terén is.

⁶⁷ KEMECSEI Lajos: Adalékok a Komárom–Esztergom megyei árucseré néprajzához = Paraszti élet a Duna két partján IV. Tata, 1999c. 49–68.

⁶⁸ Pendl Ferenc vadászinast hagyatékának becsüje, 1808. Inventárium-gyűjtemény 1471. sz. Nay Antal orvos hagyatékának eladása 1804. Uo. 1362. sz.

⁶⁹ Uo. 1358. sz. A név írásmódja több változatban is ismeretes: Schweiger. Sveiger, Schwaiger.

ZUSAMMENFASSUNG

LAJOS KEMECSI**Transformation der städtischen Gesellschaft
im Spiegel der Nachlassinventaren****(Nachlassinventare von Tata–Tóváros aus den Jahren 1768–1846)**

Die Analyse der Nachlassinventaren innerhalb der ungarischen Volkskunde konnte in den letzten Jahrzehnten bedeutende Ergebnisse aufweisen. Die Untersuchungsmöglichkeiten dieser speziellen Quellengruppe können in erster Linie dazu beitragen, dass die Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des 18–19. Jahrhunderts besser bekannt sein können. In meiner Arbeit werde ich die Gesellschaft zweier Marktflecken aus Nord-Transdanubien, Tata und Tóváros zwischen 1750 und 1850 anhand des ausgesprochenen reichen Quellenbestandes der Nachlassinventaren vorstellen.

Tata war Zentrum der Esterházy-Grossgrundherrschaft (seit 1727) und hatte eine bedeutende Rolle im Handwerk. Mit Hilfe der Inventaren können auch Leben und Materielle Kultur der Angestellten und Bediensteten der Esterházy-Grundherrschaft von Tata-Gesztes rekonstruiert werden. Traditionsreiche Handwerke machen die Stadt bekannt. Die Nachlassinventare sind wichtige Dokumente der Entwicklung der Werkzeuge und der damit verbundenen Modernisationsbestrebungen. Ergebnisse der Untersuchung können im Bereich sowohl der Volkskunde als auch der Wirtschafts- und Kulturgeschichte und lokaler Geschichtsschreibung weiter verwertet werden.

KIS-HALAS JUDIT

„Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg a szemem előtt” Egy dél-baranyai szent gyógyító

(Esettanulmány)

TANULMÁNYOMBAN egy, a Baranya megyei Rádfalván ma is aktívan tevékenykedő mágikus specialista identitásának megalkotását szeretném végigkövetni. Vizsgálatom alapjául elsősorban a gyógyító saját maga által elmesélt élettörténete szolgált. Ebből azokra a momentumokra helyezem a hangsúlyt, amelyek jól illusztrálják a különböző eredetű mágikus hagyományok integrálásának folyamatát. Erzsike, a gyógyító, három különböző mágikus hagyomány letéteményese: 1. Rontás-azonosító, gyógyító tevékenykedése révén az Ormánság, valamint a Dél-Dunántúl népi gyógyítóinak utóda; 2. Kártyavetéssel is foglalkozik, tehát a kártyajóslás az előzőnél újabb keletű, talán városias jellegűnek nevezhető hagyományköréhez is kapcsolódik; 3. Angyalokat idéz meg egy Amerikából kapott varázskönyvből tanult mágikus igékkel, és angyal-amuletteket is készít, ami inkább a közelmúlt new-age ezoterikájának hozadékaként értelmezendők. Ezen kívül egész tevékenységét áthatja egyfajta keresztény küldetésstudat, s ennek révén arculatának számos jegye az élő szentekhez, a szentasszonyokhoz teszi őt hasonlóná, így a továbbiakban szent gyógyítóként is hivatkozom rá. Mágikus tevékenységi köreinek e különös vegyülete alapján ez a szent gyógyító egyike azon új típusú mágikus specialistáknak, akik többféle mágikus tradíció összeolvastásával igyekeznek a jelenlegi falusi–városi környezet újfajta igényeit kielégíteni.

Adataim nagyrészt a gyógyítóval, Erzsikével folytatott, több részletben készült beszélgetésekből, illetve a Baranya megyei Rádfalván, Nagyharsányban, Siklóson és a Somogy megyei Töröcskén és Kaposváron 2000-ben és 2001-ben végzett gyűjtésekből származnak. Kiegészítésként felhasználtam Zentai János 1954-es rádfalvai és Zentai Tünde 1967 és 1972 között végzett ormánsági hiedelem- és népszokás-gyűjtéseinek anyagát, Erdélyi Zsuzsannának a töröcskei öntőasszonyról írt jegyzeteit, továbbá a Pécsi Egyetem Néprajz Tanszékén található Néphit Archívum megfelelő részeit.¹

¹ ZENTAI János: A születés, a házasság és a halál népszokásai Rádfalván. JPMÉ. 30–31. 1985–86., Pécs, 1987. 325–343. (A gyűjtés 1954-ben készült, lásd: EA 9444 sorszám alatt.); ZENTAI Tünde: Ormánsági hiedelmek. Folklor Archívum 15. Bp. 1983.; ERDÉLYI Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtőt lépék. 1976. (2. kiadás) Bp. 136–142.; ÉBNER Sándor: A zselici „csonttrákók” és „öntőasszonyok” = Ethnographia XLII. 1931. 146–148.; Az adatbázisban megtalálható az eddigi összes néphittel kapcsolatos publikáció illetve hiedelemgyűjtés anyaga, a Kárpát-medence magyar nyelvterületeiről, illetve az itt élő nemzetisé-

TERMINOLÓGIA

1. A területen ma használatban levő terminusok: Erzsike önmagát, és a hozzá hasonlóan jóslással, gyógyítással foglalkozó mágikus szakértőket általánosságban jósnak nevezi. Emellett megkülönbözteti a kizárólag kártyavetéssel jósoló *kártyásokat*, és a viaszöntés technikáját alkalmazó *viaszolókat*, *viaszosokat*, vagy *viaszöntőket*, amely utóbbi csoportba sorolja saját magát is. Az általa használatos divinációs módszerre *viaszolásként* hivatkozik. Egyes betegségek okául a *rontást* nevezi meg, s e meghatározás szinonimájaként az *átok* kifejezést is használja. Ugyanez a tendencia érvényesül az általa *megrontani* értelemben alkalmazott *átkot (le)tenni / (le)rakni / csinálni* fogalmak esetében is.

2. A terület korábbi, néprajzi gyűjtésekből is ismert, de mára már kevésbé használt terminusai: Az általam vizsgált területen — a Dél-Dunántúlon — a hagyományosan a boszorkány ellenfelének tartott, többek között a boszorkány-rontás okozta betegségeket is gyógyító mágikus specialistát *javas (javos)*, az Ormánságban ezen kívül még a *fíves* megnevezéssel illették egészen a közelmúltig. Kizárólag Dél-Somogyban (elsősorban a Baranyába is átnyúló Zselicben) és Zalában volt használatos az *öntő*, illetve *öntőasszony* fogalom. Ez a fenti gyógyító-csoport egy speciális típusát jelöli: azokat, akik kizárólag viaszöntés segítségével azonosították, illetve gyógyították a boszorkány rontását, vagy általában a rontást. Az ormánsági és somogyi hiedelemadatok szerint *javasok* — többek között — a viaszöntést is alkalmazták azonosító eljárásuként, de például a füstöléshez² vagy a rontószer elégetésével történő házhoz időzéshez³ képest talán kevésbé gyakran. Az egész területre jellemző továbbá, hogy a viaszöntést egészen a 20. század hatvanas-hetvenes éveiiig nem kizárólag a specialisták gyakorolták, hanem az *ijedtség*⁴ gyógyítására bárki alkalmazhatta. A „laikus” — tehát nem specialista általi — alkalmazás már a közelmúltban is jelentősen visszaszorult a szakértői gyakorlattal szemben. Maga a technika a „tudakozódásnak már a

gek köréből. Ebből elsősorban a *gyógyító*, *boszorkány*, *szentember*, *divináció*, *rontás* témakörök adatait vettem figyelembe.

² A füstölés során vagy a megrontott embert, állatot, vagy annak valamilyen tartozékát (pl. ruhadarab, haj, szor, stb.), füstölte meg valamilyen „füstölőszerrel” a javas, vagy az o tanácsára a megrontott személy hozzátartozói, illetve a megrontott állat gazdája. A füstölés eredményeként hamarosan megjelent a rontással gyanúsított személy, valamilyen ürüggyel (pl. kölcsönkérés) a megrontott személy, állat lakóhelyén. Ormánsági adatok: ZENTAI T. i. m. 1983. 139–142.

³ A feltételezett rontó által elrejtett rontószert (pl. fekete tyúkot, kígyófejet, kölespolvyát, hagymahéjat, elvetélt csecsemő holttestét, stb.), amit a javas által mondott helyen (pl. az istálló falában, jászol alatt elásva) meg is találtak, szintén a javas tanácsára elégették, s a rontó rövidesen megjelent. ZENTAI T. i. m. 1983. 140–141. (540. és 542. szöveg).

⁴ „Ijedtség” gyűjtőnévvel illették az egész magyar nyelvterületen azt a tünet-együttest, amely erős fejfájással, rossz lelkiállapottal, rémálmokkal, sírással jelentkezett. Okául, mint arra az elnevezés is utal, a megijedést nevezték meg. Elsősorban csecsemők, kisgyermekek körében volt gyakori, de felnőttek esetében is előfordult. A magyar nyelvterület egészéről vannak adataink a betegség ön-, ólom-, vagy viaszöntéssel való gyógyítására, már a kora újkortól fogva. Az öntés során megszilárduló ön-, ólom-, viaszalakzatok mutatják meg a megijedést okozó állatot, eseményt, és igazolják az ijedtség diagnózist. Somogyi és zalai adatok az ijedtség öntéssel való gyógyításához: GÖNCZI Ferenc: Az emberi betegségek gyógyításai a göcseji népnél = Ethnographia XVI. 1905. 345–361.; ormánsági adatok: ZENTAI T. i. m. 1983. 170–171. (717. és 718. szövegek).

boszorkánypercek adatai szerint is népies, de nem specialistákhoz kötődő módszere” volt.⁵ Maga a viaszöntés — erősen sematizálva — a mi esetünkben következőképpen zajlik: hideg szenteltvízbe Szent Antalhoz és Szűz Máriához intézett fohász és ráolvasás kíséretében Erzsike forró méhviaszt önt. Az öntést a betegség súlyosságától függően többször is megismétli (általában háromszor). A megszilárduló alakzatokból igyekszik következtetni a rontó személyére és a rontás körülményeire. Végül a szentelt vizet és az utolsó viaszfigurát átadja a betegnek: a szenteltvízzel háromszor meg kell mosakodnia egy útszéli kereszt előtt, a viaszt úgy kell elégetnie, hogy közben az egész lakását (házát) helységenként végigfüstöli vele, majd a megmaradt, szénné égett viaszt el kell ásnia a háza előtt.

3. A *kutató terminusai*: Az itt bemutatott anyag interpretálásához szükségesnek tartottam a *szent gyógyító* fogalom használatát. Pócs Évának a *szent látóra* alkalmazott meghatározását használom, értelemszerűen kibővítve. Tehát a *szent látó* „keresztény konnotációjú közösségi szakember, akit a magyar kutatásban *szentembernek*⁶ neveznek, az európai kutatók *élő szentként*, *világi szentként* emlegetnek. A túlvilággal tisztán vallásos mediátori kapcsolatot tart fenn (álmok, látomások, illetőleg transztechnika révén); keresztény segítőszellemű van.”⁷ A *szent látó* időnként maga is foglalkozik gyógyítással, egyes esetekben — akárcsak a mi esetünkben — a gyógyító tevékenység kap a legnagyobb hangsúlyt profiljában, így *szent gyógyítóként* hivatkozunk rá. A fogalom használatának jogosságát nyomatékosítja, hogy Pócs Éva épp az általam vizsgált Dél-Dunántúli területen elterjedt *javas* elnevezésről feltételezi, hogy eredetileg a fenti attribútumokkal jellemzett „látó-gyógyítókat” jelölhették vele⁸. A *szent gyógyítók* a mágikus specialisták egész Európában elterjedt típusai közé tartoznak már a középkor óta, s ekkor váltak a „démonizált boszorkány” ellenfeleivé: a rontásuk által okozott betegségek gyógyítóivá, illetve a boszorkányok látóivá és azonosítóivá.⁹

A SZENT GYÓGYÍTÓ ÉLETÚTJA

Erzsike negyven éves, elvált asszony, aki Márzfáról – az egyik szomszédos kistelepülésről – költözött Rádfalvára kilenc évvel ezelőtt. Jelenlegi élettársa jóval fiatalabb nála. Egyetlen közös gyermekük (egy kisfiú) tizenkét éves. Rádfalva egyike a Kelet-

⁵ PÓCS Éva: Jólás, tudakozódás. In.: DÖMÖTÖR Tekla (szerk.) Magyar Néphit VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Bp., 1990. 691. Az ön-, ölom-, viaszöntés célja lehet még — az év bizonyos időszakaiban — tudakozódás az egyén jövőbeli sorsáról. Ez a funkciója azonban nem tartozik szorosan a jelen tanulmány témaköréhez, így a továbbiakban nem érintem.

⁶ Röviden utalok a *szentemberrel* kapcsolatos legalapvetőbb művekre: BÁLINT Sándor: Egy magyar szentember. Orosz István önéletrajza. Bp., é.n. [reprint: Szolnok, 1981. Az utószót írta: BARNA Gábor], GRYNÆUS Tamás: Engi Tüdő Vince – legenda és valóság = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972–1973., Szeged, 1974. 155–184., GAGYI József: A szentasszony = PÓCS Éva: Lélek, halál, túlvilág. Vallásantropológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről 2.) Bp., 2001. 171–192.

⁷ PÓCS Éva: Magyar samanizmus a kora újkor forrásokban = PÓCS Éva: Magyar néphit Közép- és Kelet-Európa határán. Válogatott tanulmányok I. Bp., 2002. 136–172.

⁸ PÓCS i. m. 2002. 156–157.

⁹ PÓCS i. m. 2002. 156–157; 160–162.

Ormánság haldokló falvainak — lakosainak száma 248 fő — és a felnőtt lakosság 60–70 százaléka munkanélküli.¹⁰ Erzsike a falu egyik legmódosabb lakójának számít, családjával a falu közepén levő takaros házacskában él, amely élénk színével, hófehér kerítésével és az ablakait díszítő hatalmas selyem-és élővirág csokrokkal kirí a szomszédos kopott házak sorából. Eredeti foglakozása fodrász és már közel tizenöt éven keresztül tevékenykedett e szakmában, amikor súlyos megbetegedése — feltehetően depressziója — miatt fel kellett hagynia vele. Az orvosi kezelés hatástalannak bizonyult:

[...] Az orvosok azt mondták, hogy idegi alapon történik. [...] Csak ű'tem, ű'tem. S akkor öő nem volt kedvem semmit se csinálni. Akkor adtak rengeteg nyugtatókat, akkor még az betetőzött, mert a nyugtató az még rátett arra, hogy én lelki beteg voltam, vagy ilyen rotásos beteg. És akkor ez... sajnos nem tudtam belőle kilábra'ni...

Ekkor fordult először „népi” gyógyítóhoz: a Somogy megyei Töröcskén élő öntőasszonyhoz majd később a szintén somogyi Visnyén lakó férfíhoz, aki végül — a töröcskei öntőasszonyhoz hasonlóan viaszöntés segítségével — meggyógyította.¹¹

[...] mikor tizenhárom hónapi táppénz után kétszer meg lettem viaszolva, akkor kénytelen voltam elhinni, mer' vártam, hogy na, most nem leszek rosszul, nem leszek rosszul. [...] És akkor nem lettem rosszul.

Erzsike nem sokkal gyógyulása után maga is a töröcskei és a visnyei gyógyítók nyomdokaiba lépett: viaszöntéssel és jóslással kezdett foglalkozni. Azóta, vagyis éppen kilenc esztendeje, nem dolgozik, a gyógyításnak szentelte életét, emellett a családi gazdaság ügyeit is nagyrészt ő intézi.

Tanulmányom következő részében azt a folyamatot mutatom be — követve a szent gyógyító életútjának kronológiáját — melynek során a három már említett mágiikus hagyomány integrálódott Erzsike életébe.

1. KÁRTYAVETÉS

Erzsike szakmája révén került kapcsolatba egy pécsi kártyajóssal, Rozika nénival: az idős asszony egyik kliensétől szerzett tudomást az ügyes kezű fiatal fodrászlányról. Erzsike hajlandó volt — megfelelő fizetség ellenében — időnként Pécsre utazni, és a lakásán rendbe szedni az idős jósnő haját.

Egy kártyajósnő volt, a [Pannika] néni, ő Kertvárosba' lakott, ő nyomorék volt, és akkó' megkért, hogy menjek, fessek be a haját, mert ő nem tud járni...

Rozika néni, a jósnő úgy ítélte meg, hogy Erzsikének tehetsége van a jósláshoz. Így megtanította őt a kártyavetés fortélyaira, amit Erzsike gyorsan megtanult, de csak mellékesen, szórakozásból foglalkozott vele. Erzsike nem különleges, transzcendens tehetségének, hanem inkább akaratereje és céltudatossága gyümölcsének tartja a kártyavető tudományát.

¹⁰ Az adatokat a diósvizslói körjegyzőség dolgozói bocsátották rendelkezésemre. Köszönet érte.

¹¹ A szóban forgó töröcskei öntőasszonytól, Fehér Györgyné Zsifkó Rozália (sz. 1913.) gyűjtött öntőimát a 13. szám alatt közli ERDÉLYI Zs. 1976. 133–136.

Már gyerekkoromban is mindig élelmes voltam. Tudtam, hogy amit el akarok érni, miként fogjak hozzá, és azt is tudtam, hogy minden jó úgy, ahogy elhatározom és megteszem.

Ez a vélekedés megfelel a kártyavetés, mint jósló-rendszer elsajátításához kapcsolódó eddigi ismereteinknek: a jós a jóstárgyak — esetünkben a kártya — által közvetített jelek értelmezése által tudósít mindhárom idődimenzióról. A jelek értelmezése egyszerű tanulással elsajátítható, nem igényel különösebb kiválasztottságot.¹²

Erzsike a rontás gyógyítás folyamatának első fázisában, a rontás-diagnózis óvatos megfogalmazásához alkalmazza a kártyavetést. A kliens közeli múltjáról, jelenéről tudakozódva megpróbálja felmérni, hogy: 1. Hajlamos-e rontásnak tulajdonítani jelenlegi betegségét / szerencsétlen helyzetét; 2. Amennyiben igen, Erzsike igyekszik kijelölni a rontáshoz alapot szolgáltató lehetséges konfliktushelyzeteket, végül megkísérli potenciális rontó-jelölt(ek)re irányítani a kliens gyanúját. Először a letett lapok alapján egy hipotetikus rontás-történetet vázol fel, amelyet monológ formájában elő is ad a kliensnek. Ezután már óvatos kérdésekkel halad tovább, s a végleges diagnózist a klienssel folytatott párbeszéd után állítja fel.

[Kártyavetés közben:]

Van ott egy ellenséged, ahova te jársz. Szoktál menni valamit csinálni, dolgozni. Beszédetek ott valami pénzről is, abba a házba, és bosszús voltál a pénz miatt. Volt itt egy kis vitád és egy kis veszekedés is, azután lettél te rossz!'. Egy papír miatt valakivé' összevitakoztál'. Nem leszel mostanába' maj' beteg. De az a rontástó' működött, mert te előtte vesztél össze azzal a valakivel. Itt van. Hamarosan áll neked egy nagy öröm, és egy nagy szerencse egy férfivel. De a házba' lesz rajtatok sok pletykabeszéd is maj', valami hivatalos dolog miatt még. Pénzügyileg akartak neked kellemetlenségeket csinálni a szerencséd miatt, de úgy néz ki, hogy bosszúságot is hivatalosan akartak csinálni. Tehát úgy akarták csinálni, hogy ne vegyed észre aztat, hogy mitől működik rajtad ez a kellemetlenség. De te a munka miatt egy férfivel összevitakoztál. És a férfi, az csinált veled valamit. Biztosan tudod, ki volt az férfi...

A kizárólag kártyavetéssel foglalkozó jósokkal ellentétben tehát Erzsike csak alárendelt szerepben, az általa a rontás megállapításához kizárólagosan adekvátnak tartott viaszöntés mellett használja a kártyát:

[...] Tehát a viasz és a kártya tulajdonképpen nemigen vannak összekötetésben. Mert a kártya az csak hajszíneket mond, meg hogy fiatal az az illető, vagy idős az az illető, vagy milyen oknál fogva akarta azt a valamit megcsinálni. És akkor a viaszolásba viaszont azt is kimutatja, hogy ha esetleg házná' van, milyen formája van annak a háznak, vagy annak a valakinek milyen az arca, haja aki őtet megátkozta. Általába' mindenki mindigá' tudja, amikor megmondom neki, hogy...

¹² DERJANECZ Anita: A sors és megismerésének lehetőségei két csfki falu hiedelmeiben = PÓCS Éva (szerk.): Sors, áldozat, divináció. Bp., 2000. 312.

2. NÉPI MÁGIA: RONTÓK ÉS GYÓGYÍTÓK

Erzsike életében meghatározó szerepet játszott a már említett, idegi eredetű betegsége.

[...] Hát igen, az olyan volt például az első betegségem, a rontásos betegségem az olyan volt, hogy esténként ért el. És mindig olyan valami, amikor megvacsoráztam, mintha ha epilepciás lennék. És akkor kénytelen voltam lefeküdni, éreztem má', hogy rosszul vagyok. Lefeküdtem, és egy öt percig tartott ez a valami, de akkor aztán se beszélni, semmit nem tudtam. Az olyan volt, hogy csak fekiüdtem, fekiüdtem, sírtam. Hiába kérdezték, mi a bajom, nem tudtam válaszolni. Mindenről tudtam, ami körülöttem volt, csak nem tudtam válaszolni. [...] Az orvosok azt mondták, hogy idegi alapon történik. Tehát, hogy ideges vagyok, és akkor nem tudok dolgozni. Csak ú'tem, ú'tem. S akkor öö nem volt kedvem semmit se csinálni. Akkor adtak rengeteg nyugtatókat, akkor még az betetőzött, mert a nyugtató az még rátett arra, hogy én lelki beteg voltam, vagy ilyen rontásos beteg. És akkor ez sajnos nem tudtam belőle kilábra'ni. Még jobban lenyomott a nyugtató. Rengeteg öö Szedukszeneket szedtem, és ez nagyon, még jobban lenyomott engem. [...] És akkor, mikor megviaszoltak, akkor abbahagytam.

Ekkor került kapcsolatba a mágikus hagyományok egy következő rétegével: a népi mágia helyi hiedelemrendszereivel. Feltételezem, s a területről származó hiedelemadatok is igazolják, hogy Erzsike előtt nem lehetett teljességgel ismeretlen a rontás, illetve a boszorkányság, mint az egyéni krízishelyzetekben alkalmazható potenciális csapásmagyarázó elv.¹³

[Gy: Korábban említette, hogy ön tudja, hogyan szokták az embereket megrontani.] Na, hát azt, hogy hogy csinálják, hogy se, azt én nem is tudom, de nem is nagyon szeretném tudni. Legyen elég az csak, ha azt látom meg, hogy mi az a dolog, amire megcsinálták. Mert én úgy tudom oldani az átkokat. Tehát annyira belebonyolódni soha nem bonyolódtam bele, hogy ők ezt hogy csinálják, ezeket a rontásokat. Erről az egy dologról beszélni se szeretnék, mert az az igazság, hogy öö ... a rontásos dolog azt csak ők tudják, hogy milyen rossz imádságokat, meg mit hogyan csinálnak. [Gy: Én se arra lennék kíváncsi, hanem hogy általában. Hogy mondjuk, mondjuk, maga mit tud erről egyáltalán?] Azt tudom róla, hogy csinálják. Mondom, ezeket, hogy sok betegség legyen, ne legyen munkahelyük. Tehát tulajdonképpen szakadásokat csinálnak. Ami azt jelenti, hogy szakadás a házasságtól, a munkától, a családtól, tehát akár a gyerekeinktől. Hogy sok gyerek van, hogy nagyon jó sora van otthon, és csak egyszerűen váratlanul eltávoznak, vagy elmennek. Ezeket mind ilyen rontási dologgal készítik. Aki addig mondjuk nem volt olyan típusú, hogy mehetnékje

¹³ „A boszorkányság fogalmának szociálantropológiai értelmezése szerint ez az embert ért csapásokat magyarázó ideológia és a közösségi konfliktusokat szabályozó intézmény, amely a kora újkor európai falusi társadalmakban a rontó–sértett–boszorkányazonosító és gyógyító kapcsolathálózatában működött. Az ideológia — a boszorkányság hiedelemrendszere — értelmében a csapások emberi károkozótól, a »közösségen belüli ellenségtől«¹³ erednek, akiről feltételezik, hogy természetfeletti képességei révén ártani tud az embernek és gazdaságának, meg tudja őket »rontani«¹³.” PÓCS Éva: Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban. Bp., 1997. 10–11. Ezt érvényesnek tartom azzal a módosítással, hogy esetünkben nem annyira a közösségi konfliktusok kezelésére, mint inkább az individuális krízishelyzetek megoldásához veszik igénybe a boszorkányság ideológiáját.

volna. Hát meg vannak olyasmik, hogy rengeteg rendőrségi ügyekbe keverednek, lopnak. Szabályosan kikapcsol az agyuk ezeknek az embereknek. Ilyen. Sok mindenki ilyen van. [Gy: És ezt rontás okozhatja?] Igen. Igen. És olyan is van rontással, hogy sokszor éri őket baleset, sűrűen. Akkor megvan az, hogy mi az a tárgy, amit megrontottak. Van, akinek a kocsját, van, akinek motorját, van, akinek lába nyomát. Hát ezt ugye, hogy milyen formába' csinálják, eztet ők nagyon jól tudják. Nagyon értik ezt a dógot.

A boszorkányság hiedelemrendszere¹⁴ tehát látenszen létező, de még mindig érvényes referenciakeretként magyarázatot nyújtott Erzsikének először betegsége értelmezéséhez, később pedig specialista-identitásának megfogalmazásához is. A két mágikus tradíció közti átmenetet a pécsi kártyajós személye jelenti: ő küldte Erzsikét a töröcskei öntőasszonyhoz, mert betegsége mögött rontást gyanított. A már említett „gyógykezelések” során Erzsike kialakított a társadalmilag elfogadott, intézményesített mellett egy, a boszorkányság keretei között működő alternatív betegség-magyarázatot: a megrontást.

Hát nem csak én foglalkozok [viaszöntéssel]. Görcsönybe' is foglalkoznak viaszolással, de ők más formába' csinálják. [Gy: Teljesen másféleképpen?] Teljesen más dolog. Teljesen más, mint amit én csinállok. Én ezt így láttam, így tanultam, így örököltem, és ezt én így is akarom csinálni, mert ezt tudom, hogy ez csakis így a jó. Tehát legelőször engem is így csináltak meg, és én azt tudom, hogy én attól meggyógyultam. S azt is tudom, hogy akiket én elvállalok, hogy meggyógyítom, azokat meg is gyógyítom. Most van olyan, aki idejön, hogy na most én gyógyítsam meg őtet, vegyem le róla ezt a betegséget, mert ő biztos, hogy rontásos. Na de ez nem biztos, hogy úgy van. Tehát amikor én megnézem a kártyából, akkor én megmondom neki, hogy most ő igazi beteg, vagy rontásos beteg, vagy mind a kettő, vagy pedig csak igazi betegsége van, de ha megviaszolnám, annyit segítenék rajta, hogy enyhébb lenne neki a betegsége. Tehát ezt csak így lehet. Én nem csinállok olyasmit, hogy na most valaki idejön és akkor én nagy beteg vagyok, és akkor Erzsike adok én magának özetret, vagy tízetret, gyógyítson meg engemet, és utána meg azért' gyönne énhozzám vissza, hogy én becsaptam. Hát itt még ilyen nem történt. És nem is szeretném. Nem is szeretném. Tehát ez egy olyan dolog, hogyha nagyon beteg, megmondom: nézze, magának van egy hivatalos betegsége, egy kicsit enyhíteni tudok a betegségén, de teljesen meggyógyítani én se tudom, mert ez egy igazi baj már, ezt itt már nincsen mit segíteni. Az Isten se. [...] Orvosokhoz kiülöm, igen. Van olyan, aki jár is már közbe orvoshoz, és nem gyógyul, nem gyógyul, és akkor eljön hozzám. Igen, tehát ide is eljön. Járnak énhozzám. Például jártak orvosok, jártak pszichológusok. Itt ilyen kommandósoktól kezdve a bírósági ügyészekig itt mindenki [megfordult].

¹⁴ A boszorkányok/tontók egymáshoz való viszonyulásáról lásd: ZENTAI T. i. m. 1983. 148. A zselici Somogy-szentpálról (Somogy m.) 1967-ben gyűjtött hiedelemmondában a jóasszony megönti a beteget, majd tanácsot ad neki az éjjeli lovas alakjában megjelenő, nyomó boszorkány további behatolásának megakadályozásához. (Néphit Archívum). További zselici adatok: VELZENBACH István gyűjtése, Cserénfa, (Somogy megye) 1971. Kézirat a Somogy Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjteményében.

Valószínűsítem, hogy a „kezelések” alatt már megfogalmazódott Erzsikében a gondolat: ő maga is képes lehet a gyógyításra, a tudomány megszerzésére, hiszen — mint már említettem — önmagát céltudatos egyéniségként jellemezte. A tudományhoz jutásról szóló történetében a visnyei öntő maga jelöli ki Erzsikét utódául, egy rejtelmes utalással, amely csak a későbbi események fényében nyeri el jelentését.

Ő mindig is mondta, hogy nagyon sok ember járt őhozzá. És hogy valamikor majd ad ő nekem valamit ajándékba, amiről én mindig órá fogok gondolni. És amikor meghalt, akkor rosszul lettem, és akkor azután egy jó ideig még nem viaszoltam. [...] Addig, ameddig egy ugyanolyan férfi ide nem jött, mint amilyen ő volt. [...] És akkor őt mikor megviaszoltam, attul fogva ... csináltam. [...] Attól csinálom is, attól fogva. És akkor a viasz szerint meglátom, hogy kinek milyen átka van, ki csinálta, hova, mire tette rá. És azok ... azok az emberek azt meg is találják. Hát, jó dolog... egyrészt.

Erzsike egy másik beszélgetés során úgy emlékezett vissza, hogy első öntése alatt maga a visnyei öntő jelent meg egy hatalmas szélviharban és ő „súgta” neki, hogyan kell leolvasnia a viaszfigurákat.

Mindkét verzióban nyomon követhetők a javasokhoz, illetve az öntőkhöz kapcsolódó helyi hiedelmek: a betegség révén történő tudányszerzés, a tudomány átvétele a *javas/öntő* halálakor, a *javas* szélben való közlekedése¹⁵. Csak a felsorolás szintjén említem meg azokat a további helyi hiedelem-motívumokat, amelyek Erzsike *javas/öntő* identitásának komponensei:

1. Előre látja a hozzá érkezőket, ismeri szándékait:¹⁶

[Gy: Volt már olyan, hogy megálmodta, hogy valaki jön magához? Vagy megérezte, hogy valaki valamit nagyon...] *Én ezt mindig megérezem, ha valaki ide fog jönni. Meg azt is megérezem, hogy rosszindulattal jön ő ide, vagy jóindulattal. De, ha én valakire rá gondolok, látom magam előtt az arcát, az biztos, hogy az másnap, vagy harmadnap megjelenik. Tehát én azér' látom annak a valakinek az arcát magam előtt, mert ő már vágyik idejönni. És akkor valaki gondol arra, hogy na most elmegyek az Erzsikéhez, elmegyek, és nem és nem tud idejönni. És akkor van olyan, aki először telefonál, és akkor, hopp-sza, sitty-sutty ha így sikerül neki fuvar, minden, és akkor már itt is van. Tehát, ez így működik.*

¹⁵ A betegség következtében, illetve a másik mágius specialistától, annak halálakor történő tudányszerzés hiedelme nem kizárólag a javasokhoz és az öntőkhöz, hanem valamennyi „tudománnyal”, vagyis természetfeletti képességekkel rendelkező személyhez is kapcsolódik. Itt inkább helyi hiedelemkészletben való kontinuus és egyúttal látens jelenléti és a fenti módon való újra-aktivizálásuk szempontjából bírnak különös fontossággal. Ugyanez érvényes a szélben/forgószélben való utazás/megjelenés esetében is. Néhány adat a tudányszerzés fenti módozataira: a töröcskei (Zselic, Somogy m.) öntőasszonyok a családon belül anyáról-leányra, illetve anyósról-menyre örökítették át az öntőimát, amit az „örökös” csak az áadó halála után tudott hatásosan alkalmazni: ERDÉLYI Zs. i. m. 1976. 136–137., saját gyűjtés 2001.; a töröcskei öntőasszony úgy tudja, hogy a visnyei jós a nevelt fiára hagyta halálakor a tudományát, saját gyűjtés, Töröcske, 2001; a sellyei (Ormánság, Baranya m.) öntőasszonyra is az anyjáról szállt a tudomány annak halálakor, ZENTAI T. i. m. 1983. 134. A forgószélben megjelenő javastról lásd: ZENTAI T. i. m. 1983. 136–137.

¹⁶ ZENTAI T. i. m. 1983. 142. (549. szöveg), 143. (554. szöveg), 148. (573. szöveg)

2. Szerelmi varázslással, a házaspárok megromlott viszonyának rendbetételével is foglalkozik¹⁷:

[Gy: Ugye az egyik szobor is olyan, hogy az egyik betegétől kapta, ugye? Ezt, ugye!] Aztat igen. Az világit éjszaka. Az foszforeszkálós, az a Szűz Mária. Most például volt egy ilyen, ami zenélt, de azt eladták, és akkor meg úgy döntöttek, hogy mer' megmeneküit a házasságuk, minden. Ők jártak egy másik jóshoz, s akkor az jött ki nekik, hogy nem fognak elválni, hiába adják be a válópert, ők nagyon szépen együtt maradnak. És hála Istennek, ez két éve történt, mai napig szépen együtt vannak. Hát azóta persze nem mennek a másik jóshoz.

3. Átveszi betegeitől azok betegségeit, s ő maga szenved:¹⁸

[...] ez a sok átok az emberekről itt marad. Sok minden abban az idő tájban nekem nem sikerült, mert rajtam maradt az embereknek aaa problémája. Nagyon gyorsan meg szerettem volna őket gyógyítani, s először általában' énram jön a bajuk, és aztán a szentek föloldanak engem a bajból. [...] Érdekes dolog, mert hogyha nagyon kiborulok az emberektől tudnák, tudok egész nap sírni rajta...

Erzsike tehát megalkotta, és magára öltötte saját népi gyógyító szerepét, ám nem vált egyedülálló jelenséggé még ebben a szűk régióban sem. A helyi „mágikus piac” az utóbbi évtizedben kitermelte a maga szolgáltatóit: csak a szűkebb, 20 km-es sugarú körben hét specialistát ismer maga Erzsike is, akik kártyajóslással, rontás-azonosítással és gyógyítással foglalkoznak. Kétféle aspektusban kerülnek szóba ezek a szakértők Erzsike történeteiben, s mindkettőnél fontos szerepet játszik a helyi archaikus hiedelemkészlet. Egyrészt mágikus-hierarchiába rendeződnek, amelynek rendező elve az általuk birtokolt mágikus erő nagysága.¹⁹ Másrészt egy olyan duális rendszert alkotnak, amelyben csak pozitív és negatív pólus létezik: a gyógyító és a rontó.

Lássuk elsőként a szakértők hierarchiáját. Erzsike a körmök összes gyógyítói között saját magát tartja a legerősebbnek, a legnagyobb tudományúnak, mivel az ő általa kezelt betegek gyógyulnak meg a leghamarabb. Éppen ezért ő sem fordulhat már saját betegsége esetén a többiekhez, hiszen azok kisebb tudományúak lévén, nem tudnak segíteni rajta, mert túlságosan megbetegednének, ha Erzsike betegségeit átvállalnák.

Hát, elmennék mondjuk a gyógyítókhöz, megmondom én neked őszintén. Csak az az igazság, hogy azt mondták nekem a többi gyógyítók már, hogy engem nagyon nehéz megviaszolni. Mer' mivel hogy én vagyok köztük a legerősebb. És most nekem akkor úgy működné, hogy én egy viaszhoz hiába megyek el. Mert ő nem volna olyan erős, hogy engem meggyógyítson, mert ő lebetegedne attól, amilyen erős én vagyok.

Ráadásul Erzsike úgy látja, hogy rangját, képességeit a többiek is elismerik, és tudomásul veszik alárendelt helyzetüket. Kénytelenek rá, hiszen a mágikus piacon is versenyhelyzet van: a legjobb szolgáltatást, vagyis a leghatásosabb gyógymódot nyújtó az elsőbbség és a haszon.

Ez úgy derült ki, hogy én vagyok a legerősebb a rontás-levételbe, hogy hamar meggyógyulnak az emberek és ezt saját maguk észreveszik. Tehát, hogyha most

¹⁷ ZENTAI T. i. m. 1983. 138–139., 146. (570. szöveg); VELZENBACH i. m. 1971. (45. szöveg.)

¹⁸ ZENTAI T. i. m. 1983. 165. (686. szöveg)

¹⁹ Például: ZENTAI T. i. m. 1983. 144. (560. szöveg)

elmennek egy jóshoz, akkor most nem akarom őket megmevezni, mondjuk, megviaszolja őket ma, lehet, hogy csak öt hónap múlva változik nekik valami. De viszont ha én megviaszolom őket, akkor két-három héten belül már változik. Tehát annyira gyorsan van az egész, hogy, hogy, hogy észre kell hogy vegyék azt az emberek is meg a jósk is. Ezér' nem hiszem, hogy haragszanak rám érte. Én se haragszok órájuk. Mindenkinék, szerintem, megvan a saját maga adottsága. Lehet, hogy aki engem szeret, őt nem szereti, aki őt szereti, engem nem szeret. Na most, elférünk egymás mellett. [Gy: Szokott is velük találkozni, akik ilyenfel foglalkoznak?] Szoktam, szoktam. Nem is vagyok velük például haragba, egyikkel se. De miér' lennék velük haragba? Van mondom olyan, aki, aki irigyelte a munkámat, egy jó. De hát a többről nem hallottam. Egy valakiről tudom, hogy rossz volt. De csak kár-, ő csak kártyás volt, tehát nem is viaszos. Nem is tudom, miért lehetett volna ő az én ellenfelem. Semmiféleképp se lehetett volna, mert ő... A kártyások azok csak kártyások.

Az egymással vetélkedő mágikus szakértők archaikus képzeete esetünkben is megjelenik, méghozzá igen sajátos formában: aki gyógyítással foglalkozik, az nem ronthat, és megfordítva.

[...] általában véve megvan itt, hogy most a jósk csinálják, egyik a jó dolgot csinálja, a másik a rossz dolgot csinálja. Ezt ők nem is tagadják. Na most van egy olyan valaki, aki mind a kettőt szeretné csinálni, de ez nem működik. [Gy: Tehát egyszerre nem szabad akkor, vagy nem lehet?] Hát van, aki akarja ezt csinálni, hogy most csinálom ma jót, holnap meg csinálom neked rosszat. De ez nem működik, mert ez valami formába' visszacsap. S mindig az embereknek van egy olyan oldala, hogy vagy jó ember vagyok, vagy rossz ember vagyok, vegyes nem lehet.

Erzsike önmagát kizárólag gyógyítóként hajlandó meghatározni: képességeit Istentől és Jézus Krisztustól származott adományként tartja számon, mint arra a későbbiekben még utalni fogok. Ezért a rontásról nem szívesen beszél, és az — ő feltételezései szerint — ezzel foglalkozókat mélységesen elítéli: „Végtelenül haragszok a rontásokér' ” — mondja.

Erősen sarkított morális állásfoglalása mögött azonban, saját bevallása szerint is, ott lapul egy jóval hétköznapibb indok: a megélhetésé. Erzsikét nem csak saját maga, hanem a jelentős bevételt biztosító kliensek is gyógyítóként, a fehér mágia képviselőjeként tartják számon. A mágikus piac egyensúlyát a gyógyítók és rontók együttesen tartják fenn. A rontást végzők az ő szavaival szólva „jó pénzüsszegér' megcsinálják” azt, s a gyógyító sem ingyen dolgozik: „Éngem viszont azért' fizetnek az emberek, hogy én meggyógyítsam őket.” Ez a szerep tehát kötelezi őt a fenti attitűd megjelenítésére, ami természetesen nem jelenti azt, hogy környezete kizárólag pozitív mágikus specialis-taként nyilatkozik róla: „megronti az embereket”, mondják róla a falujában. Erzsike, sajátosan értelmezett keresztény morálja alapján, különbséget tesz fizetség és fizetség között: a fizetett rontás/rontatás ádáz gonosztett, míg a rontás és a betegségek gyógyításáért neki fizetett pénz tulajdonképpen szent célért hozott áldozat. Nem más, mint a szenteknek szánt adomány, amelyért cserébe elnyerhetjük a szentek jóindulatát.

Saját imázsának megőrzése érdekében Erzsikének tehát mindenképp szükséges időről-időre kijelölni azokat a negatív erővel rendelkező „rontókat”, akikkel szemben ő a jó oldalt képviseli. Ezért a közelben levő Görcsönyben élő, országos hírnévvel

rendelkező Jolikát tartja legfőbb ellenfelének. Jolika elsősorban kártyavetéssel foglalkozik, de emellett kézzel gyógyít, és Erzsikehez hasonlóan ő is a szentek segítségével és támogatásával tevékenykedik, néha alkalmazza az öntést is. Erzsike a somogyi-göcseji öntők hiedelmekéből általa valószínűleg ismert elképzelést tükrözően úgy véli: Jolika mellett dolgozik egy férfi — sokatmondó helyi gúnynevén „Békás Géza” — is, aki rontással foglalkozik. Erzsike, bár vonakodva, még a férfi által üzött egyik rontó eljárásról is beszámol:

„Megvan, hogy mennyi sírról kell fölszedni a gyertyát, és felolvasztani, kormot belekeverní, a közepébe rongyot kell rakni. Ez a fekete gyertyázás.”

Mindez emlékeztet a visnyei öntőhöz kapcsolt hiedelmekhez: mellette szintén dolgozott egy ellenkező nemű segítő (egy általa és a töröcskei öntőasszony által is kezelt asszony), aki a visnyei öntő rontásaihoz szükséges békákat összegyűjtötte. A rontáshoz a visnyei öntő fehér zsákocskákat használt. A zsákokba békacsontot és valamilyen fehér, daráéhoz hasonló port tett. Pácienseinek ezt a zsákot a temetőben kellett elásniuk, egy olyan sírba, amelyben az övékkel megegyező keresztnévű halott feküdt. Az eredetileg gyógyításnak nevezett procedúra a jelenlegi töröcskei öntőasszony szerint tulajdonképpen rontó eljárás lehetett.²⁰

Az ellenséges rontó specialistával, tehát Jolikával való konfliktusát Erzsike egy álom-elbeszélés keretében ágyazva meséli el:

Néhány éve becsípődött egy ideg a gerincében és az egyik lábára lebénult. Nem tudtak rajta segíteni, bár ő sem szedte be a felírt „gerinctablettát”. Elment más jóshoz is, de nem tudták meggyógyítani. Közben térden csúsza, a szőnyegen, az ágya előtt fogadta a betegeket és továbbra is gyógyított. Álmában megjelentek neki a környék összes jósai, s a visnyei jós fogadott fia — Erzsike jóstestvére — tanácsot adott.

[...] Patkó alakban álltak körülöttem, velem szemben a Jani. Megkérdeztem őket: „Jóstársaim, árnuljátok el, kitől van az én betegségem és segítsenek!” Egyikük se szólt. Erre a Janit kérdeztem: „Jóstestvérem, mondd meg, mi a bajom, segíts!” Azt mondta: „Vedd be a kék tablettát az éjjeliszekrény-fiókból, amit eddig nem akartál bevenni! Holnap reggel felkelsz az ágyból.”

Erzsike bevette a gyógyszert, és már másnapra meggyógyult. Szerinte a görcsönyi Jolika okozta a betegségét, mert éppen az azt megelőző napokban látogatta meg őt Rádfalván:

„Puszi barátaink vagyunk szemben, de a hátam mögött a Jolika más.”

3. EZOTERIKUS, NEW AGE-ISMERETEK

Eddigi ismeretem alapján úgy gondolom, hogy Erzsike mágikus-specialista arculatának ez a szelete az előzőkhez képest kisebb szerepet játszik gyógyítói praxisában. Állítása szerint Amerikából, az egyik betegétől kapta azt a jóskönyvet, amiben többek között az angyalok nevei, a megidézésükre szolgáló imák is szerepelnek. Erzsike sem a

²⁰ Saját gyűjtés, Töröcske (Somogy m.), Kaposvár (Somogy m.) 2001.

könyv megmutatására, sem az imák felfedésére nem volt hajlandó egyetlen ottlétemkor sem. Csak szűkszavúan foglalta össze mindazt, amit az angyalokról tud. Mindennek saját angyala van a világon. Mindig azt az angyalt kell segítségül hívni, amelyik azon a területen uralkodik, ahol a kliens szerencsés szeretne lenni.²¹

A szerencsehozó amulett készítése a következőképp történik: Erzsike a magában mondott imával megidézi a megfelelő angyalt, közben egyetlen vonallal angyalfigurát rajzol egy kis papírdarabra. Ezt átadja a kliensnek. A rajzot olyankor kell magával vinnie, ha az illető angyal segítségére szüksége lesz.

4. A SZENT GYÓGYÍTÓ

Végül Erzsike gyógyítói identitásának általam legdominánsabbnak ítélt aspektusát mutatom be: a szent gyógyítót. A bevezetőben már utaltam rá, hogy a területen egykor tevékenykedő javasok is lehettek szent gyógyítók. Erzsike *javas/öntő* aspektusai tehát eleve magukban hordozhatták az isteni, mennyei konnotációkat. Véleményem szerint azonban a helyi hiedelmekből kibontakozó *javas/öntő* arculat esetében ezek a mennyei kapcsolatok kevésbé hangsúlyosak.²² Erzsike az öntés procedúrája közben mondott fohászában Szűz Máriát és Szent Antalt hívja segítségül.

Drágaságos szép Szűz Máriám, Szent Antal, segítsetek nekem, hadd védjem meg a Juditot az átoktól, a bajtól, a betegségtől, a veszekedéstől, a kellemetlenségtől, s hadd hozzak a Juditra békességet, egészséget, nyugodtságot...

A megjelenő — s természetesen csak általa látható — angyalok, vagy az előbb említett szentek tájékoztatják őt a beteg betegségeiről.

[...] amikor gyógyítok, az angyalok mindig megjelennek a szemem előtt. Tehát becsukom a szememet, imádkozok az emberekér', s akkor megjelennek az angyalok, és az angyalok mondják meg nekem, hogy annak az embernek mije sériült meg. [...] akkor jönnek elém a kis angyalkák, röpködnek, és akkor a becsukott szemembe' azok mondják, hogy mit, hogyan, merre.

Angyalok és szentek időnként teljesen összemósódnak elképzeléseiben, s valójában nem is e transzcendens lények teológiailag meghatározott karaktere, hanem az általuk képviselt jóindulatú hatalom és jótékony hatású erő az, ami számára igazán lényeges.

[...] minden olyant, aki szent, azt szeretem. [...] Minden szent nekem egyforma, mert azok szentek. Mindegy, hogy egy angyal, vagy bármi. Tele van a házunk, a lakásunk angyallokkal.

²¹ Csak megkockáztatom a feltételezést, hogy Erzsike könyvének forrása lehet a reneszánsz elit mágiában igen népszerű angyalmágia valamely varázkönyve. Az angyalmágiáról, elsősorban John Dee kapcsán lásd: SZÓNYI György Endre: „Exaltatio és hatalom”. Keresztény mágia és okkult szimbolizmus egy angol mágus műveiben. Szeged, 1998. 51–52., 56., 178., 233.

²² Egyedül a töröcskei öntőasszony-dinasztia esetében figyelhető meg a gyógyítás képességének isteni-mennyei eredete, a gyógyulás közvetlen kapcsolódása az isteni akarathoz: „Az a világon sömmi mást, az Isten gyógyította mög, mer ez egy ojjan imásdág, ami régön a föltre maradt, ugye aztanáék ez által az Isten is segít azon, hogy gyógyuljon mög...” ERDÉLYI Zs. i. m. 1976. 137. Saját gyűjtéseim is alátámasztják ezt a meglátást.

Erzsike mediátorként viselkedik a szentek, angyalok által benépesített, keresztény jellegű transzcendens szféra és a mindennapi élet szintere között: adományok és imák révén fordul hozzájuk, de tulajdonképpen — bár nagyon szelíd formában — kényszeríti őket az együttműködésre.

[...] Mert én nekem az a mániám, hogy veszek a szentjeimnek virágot, (köhög), és úgy adom nekik azt a virágot, mint hogyha a munkájukat fizetném meg vele. Tehát ez egy olyan dolog, hogyha megajándékozunk a szenteket valamivel, akkor az nekünk utána dupla szerencsét hoz. [...] Hát ezt biztosan hallottad má', hogy mikor azt mondják, azt, hogy valamit adsz a papnak, vagy adsz az apácáknak, vagy valakiknek, s akkor azt mondja egy pap, vagy az apáca, hogy az Isten fizesse meg. Ezt szokták mondani. És ez így is van. Így is van.

A szenteit fogja munkára, velük dolgoztat, amikor gyógyít, vagy elősegíti a kliens által óhajtott dolgok beteljesülését:

Na de most, hogyha én csinállok egy nyolcvanmilliót kölcsönt, mondjuk öt hónap alatt, hogy sikerüljön nekik fölvenni, föl is veszük, akkor én úgy érzem, hogy azér' egy csokor virágot azér' megérdemelnének a szentjeink, itt, ahol dolgozunk. És akkor még ez se. És akkor egy-kettő volt ilyen, akinek azt mondtam, hogy akkor nincs szüksége arra, hogy én még egyszer a szentjeimet befogjam a munkára, hogyha ő ilyen, hogy sajnál még egy csokor virágot is...

A szentei segítségét veszi igénybe akkor is, ha ellenségeit (az ellenséges rontót) akarja megbüntetni. Nem ő küzd meg „személyesen” velük, mint azt a boszorkány hagyományos ellenfelei teszik (akár maga a jvas is), hanem a mennyei segítők kelnek pártfogoltjuk védelmére, anélkül, hogy neki kémié kéne őket. Az őt bántalmazók rajta keresztül tulajdonképpen a szenteket sértik meg: illetéktelen területre, a szent szférába hatolnak be, tehát büntetést érdemelnek az azt benépesítő lényektől, vagyis a szentektől.

[Gy: És olyan már volt, hogy magát is így megbetegítette valaki így rontással, azon kívül, mikor ehhez az öregemberhez fordult? Mert amikor itt voltam múltkor, akkor mondta, hogy a szemét ...] Igen, szóval jött egy ilyen dolog, hogy az emberek egymással ellenségesek, abból a szempontból, hogy irigylik, hogy mit tud. [...] Úgyhogy vannak olyan emberek, akik ezt irigylik. Pedig a nagyon szentes ember, mint én például, azokat az embereket nem szabad ööö megátkozni, vagy megrontani, mert azokat ööö visszabiönteti a szent duplán. Tehát hogyha most ő nekem csinált egy, kísérletezett velem, végül is tud-, megtudtam utólagosan, hogy ki volt az. [Gy: Igen?] Igen. Megviaszoltam a házamat, és megtudtam azt, hogy ki az ellenségem, ki irigyli a tudásomat, és hogy ki volt képes arra, hogy velem szembeszálljon rossz dologgal. Mert mutatta nekem a viasz és a kártya, hogy annak a valakinek az üzlete, tehát a munkája tönkre fog memmi, de még lesz neki egy lábsérülése. Tehát a lába tönkre fog annak a férfinak menni, aki ezt nekem csinálta. [Gy: Aha, értem.] Na, és akkor olyan dolog történt, hogy három hét múlva betörték a bótjába, elvittek olyan háromszázezer forint értékű árukészletet. Tegnapelőtt meg valahogy a lova nagyon összetaposta a lábát. Úgyhogy pontosan megtudtam, hogy ő volt az. És eddig nagyon barátságos volt, és mostanába' nagyon-nagyon elkerü'get. Úgyhogy semmiféle üzleti dolognu' se, meg úgy különben se nemigen szeretne velem beszé'ni. Észrevettem. Pedig nem csináltam vele

semmit. [...] Csak ő megérezte azt, hogy én észrevettem, hogy ő csinált velem valamit. Ez az, amit nem szabad.

Két védőszentet emel ki magának a keresztény panteonból: Jézus Krisztust és Szűz Máriát, akik egyben a férfi és a női princípiumot is megtestesítik számára. Jézus, mint férfi, úgy tűnik, nagyobb erőt tud számára nyújtani.

Nekem van [védőszentem]. Neken van a Szűz Mária, de én a Jézust se hagyom el, mert a Jézus az nekem úgy van, hogy ő egy férfi, és mindig úgy képzelem, hogy a férfiak azér' erősebbek, mint a nők. És valahogy ilyen formába' mind a kettőt, mind a kettőt nagyon szeretem.

A szentek saját magánéletében krízishelyzeteiben is látványosan és váratlanul — szinte csodával határos módon — segítik. Ennek oka — Erzsike szerint — kizárólag a szentek „munkájának” megfelelő honorálása, vagyis az irányukban mutatott látványos tisztelet és szeretet, valamint a jócselekedetek.

És reménykedek abba', hogy ha én ilyen jólelkű vagyok, segíték az embereken, meg a szentjeimet nagyon-nagyon szeretem, én reménykedek abba', hogy ők azt nekem meg is hálálják. És még meg is honorálták mindig. Te, és érdekes módon, váratlanul'. [...] Így segítenek a szentek, hogy ilyen hirtelen. Hirtelen. Hát még nem volt arra példa, hogy mondjuk, ne sikerü't volna valami olyan dolog, amit szerettem volna. Hát ezér' szeretem is mondjuk ezt a házat...

Házát a szentek a szó szoros értelmében megszállva tartják. Az „egyszerű” látogatók, a betegek, kliensek jól érzik ott magukat. „Azt mondják az emberek, hogy nagyon jó ez a ház. Jó idejőnni” A belépő mágiikus specialisták — a göröcsönyi Jolika és a pécsi kártyavető, Rozika néni — konkrétan „szentes védelemről” beszélnek, szentek jelenlétét érzik.

[...] nem, tudják, hogy mi van itt, a kapun belül. Akkor szentes védelem van, hogy ez igazán, igazán érdekes, mert ilyen..., ilyen, nagyon nagy ritkaság.

A szent gyógyító a jóslás és az öntés során minden egyes alkalommal kapcsolatba is lép velük: látja és hallja őket, élvezzi a védelmüket az ellenséges transzcendens erőktől:

„... itt a házban vagyok védelemben, én is érzem. Tehát csakis ezt érzem. Hogy itt, itt nekem jó lenni”

A szentek két körülbelül 30 cm magas kegyszobor formájában vannak jelen az öntésre és jóslásra szolgáló kamrácskában álló asztal tetején: figyelemmel kísérik a jóslás folyamatát, és az őket segítségül hívó szent gyógyító számára is elérhetőek. „Jelenlétükkel” tulajdonképpen legitimálják a gyógyítást és a jóslást: a helyszínt a mindennapiból szakrálissá változtatják át, ezáltal a szent gyógyító tevékenységét is a szent szférához kapcsolják. Továbbá nyilvánvalóvá teszik a szent gyógyító jó szándékát, tevékenységének pozitív előjelét.

Erzsike — állítása szerint — tevékenységét az egyház legitim képviselőjének, a kémesi plébánosnak tudomásával, beleegyezésével és támogatásával végzi. Mi sem jelzi ezt látványosabban, mint hogy a pap maga is küldi hozzá a betegeket.

[...] egy időbe abba szerettem volna hagyni, de akkor azt mondta a pap, hogy ez isteni adottság nekem. Ő is hozott hozzám embereket. Könnyebben túlvészelték a műtéteket, nagyon szépen fölgyógyultak.

A plébános több esetben is megerősíti őt gyógyítói küldetése elfogadásában: nyomatékosan felhívja figyelmét képességeinek isteni eredetére, és figyelmezteti a gyógyítás folytatásának szent kötelességére:

[...] áltálába' véve a papok nem szeretik a jóslásokat meg az ilyesmit, mert ők azt mondják, hogy ez sátáni dolog. De végül is azt mondta a pap, hogy amit én csinállok az viszont szent dolog, az jó dolog. És azt a Jóisten adta és ezt én soha nem hagyhatom abba.

E cél érdekében a pap segít értelmezni a tanácstalanul hozzá forduló Erzsike látomását: saját transzcendens tapasztalatának fényében Erzsike Jézus általi elhívatásáról, és így gyógyítási kötelezettségéről beszél neki.

[...] amikor ideköltöztünk, utána nemsokára jött az a nagy fény. Este ott volt, a küszöpné' jelent meg, ahogy léptem be a szobámba. Olyan másfél, két méter magasra följött a fény. És akkor átléptem a fényen és akkor visszamentem, és újra és még mindig ott volt a fény. És akkor másnap megkérdeztem a paptól, hogy ez mit jelentett. [...]. S azt mondta a pap, hogy akkor megjelent a Jézus és ezér' nem hagyhatom abba. Mert ő is, amikor gyerek volt, öneki is jött egy nagyon nagy fény a szeme elé, és a kisgyerek korába' ő meglátta Jézust, és ő pap lett.

A szent gyógyító a betegekkel szemben példaadó, mintaszerű viselkedésre törekszik. Igyekszik, hogy gondjai rejtve maradjanak kliensei előtt: ők csak a jó, segítőkész, „kedves” Erzsikét lássák, hiszen ebből, az ő példájából is nyerik a gyógyuláshoz szükséges erőt.

[...] nekem mindig olyan embernek kell maradnom, ahogy az emberek engem látnak. Tehát, hogy egyformának. Olyannak, hogy övelük tudják kedves lenni, tudják nekik segíteni.

Erzsike az egész falu-közösség szakrális és egyben világi patrónusának szerepére is vágyakozik: kápolnát akar állíttatni és vállalná a polgármesterséget.

Nyáron, ha egészséges leszek és tudok dolgozni, vagy ha sok ember jön, akkor szoktam sok pénzt adakozni az emberek pénzéből a templomoknak. De végül is szeretnék egy szobrot állíttatni az udvaromba, ami egy nagyobb szobor lenne, igen. És lenne neki egy ilyen íves kis kápolna-szerűsége, és abba lenne benne mondjuk vagy a Szűz Mária, vagy a Jézus, és akkor eléje csinálna a fiam egy ilyen öö öö gyertya- vagy virágtartó részt, ahova vagy egy szentelt gyertyát, vagy egy csokor virágot le lehet rakni. Igen. (Szünet) Ezt nagyon szeretném, ez minden vágyam. És a fiam kőműves, és azt mondta, hogy ő megcsinálja. Onnan felül szeretném, onnan a csap felőli részen, hogy arra nézzen a kapu felé egy kicsit a szobor. Hát valami olyan dologból szeretném, ami nem fagyik szét, mert a gipsz az szétfagyik, úgyhogy valami kőből szeretném azt megvenni. Negyvenötvenezer forint egy olyan, de meg fogom venni. S ameddig én élek azt innen a házból nem viheti el senki. [...] mert már akarnák az emberek - mivel nagyon szeretem az embereket, ők is engem, sokat, nagyon, túlságosan is jólelkű vagyok. És az az igazság, hogy nagyon szeretnék az emberek, ha polgármester lennék. És lehet, hogy megvárnám a jövő évet, ezzel a gondolkodásommal. És akkor, amikor polgármester lennék, akkor viszont ide a térre tudnák állíttatni a magam pénzéből egy szobrot. Tehát ez szép dolog lenne.

Az udvari kápolna, vagy a távlati terveiben szereplő utcai, falu közepén álló szobor felállításával Erzsike egyrészt a kegyességi megnyilvánulások hagyományos formáinak

(adakozás, fogadalmi kereszték állítása, stb.) megfelelően cselekszik, s egyúttal látványosan demonstrálja vallásos életvitelét. Másrészt ezen a módon mintegy ki is terjeszti az eddig a háza kerítésénél véget érő szent teret így kívánja védelme alá vonni a falu egészét. Polgármesterként elsősorban karitatív célok vezérelnék: szeretné felvirágoztatni elhanyagolt faluját.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatom elsősorban esettanulmány: egy mágikus specialista alakján keresztül igyekeztem rávilágítani egymástól nagyon is eltérőnek vélt ideológiák, hiedelemrendszerek, képzetkörök összekapcsolódásának módjaira. Kutatásomat természetesen tovább folytatom, egyrészt a megfelelő elméleti keretek finomabb kidolgozása, másrészt az általam most csak érintőlegesen említett többi gyógyító és jós tevékenységének behatóbb ismertetése, harmadrészt a „másik oldal”, a klientúra megrajzolása irányában.

SUMMARY

JUDIT KIS-HALAS

„Whenever I heal angel appear before my eyes”

A holy healer from South Baranya

(A case study)

I have outlined the process of the identity-creation of a modern and at the same time archaic magic specialist in my case study. The analysis is based on a path-of-life interview and ensuing informal talks struck up with the holy healer, Erzsike, which were recorded during my acquisitions in 2000 and 2001. As an addition, I have used data from the region of Southern Transdanubia together with my own collections from Somogy County. From this narrative text I have mostly highlighted those parts, which best illustrate the integrating process of magic traditions of different sources. Erzsike seems to be the repository of three different magic traditions: 1. She is the successor of folk-healers from the area of Ormánság and Southern Transdanubia, who can identify signs of bewitching in the course of her healing activities; 2. She is also engaged in cartomancy, this way, her fortune-telling by cards can be linked to some probable urban traditions of later origin; 3. She conjures up angels from a magic book sent from America and prepares angel-amulets, which should rather be evaluated as the outcome of fairly recent new-age esoterics.

HERMANN ISTVÁN, IFJ.

A karthauziak Pápán

Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez

A TÖRTÉNETI KUTATÁS számára régóta ismeretes, hogy Pápa házbirtokosai között a XVI. század elején jelen voltak a lövöldi (ma Városlőd, Veszprém megye) karthauzi szerzetesek.¹ Az Esterházy család pápai levéltárának pusztulása azonban, ahonnan a karthauziak házbirtoklására vonatkozó adatok származtak, e birtoklás mikéntjével kapcsolatban találgatásokra kárhóztatta a történészeket. A karthauzi rend, illetve a lövöldi kolostor kutatói megelégedtek a birtoklás pusztán tényének említésével,² míg Haris Andrea a pápai úgynevezett *Hosszú utca* telkeit és azok tulajdonosait rendszerező tanulmányában megkísérelte azonosítani a ház helyét.³ Bevezetőjében Haris Andrea felhívta a figyelmet a korai, azaz a XVI. századból származó szórványos adatok azonosításának, „helyhez kötésének” nehézségeire. Ennek következtében — állítása szerint — az egy plébániaház, illetve iskola 1510-es említésén kívül más XVI. századi adat telekhez kötését teljes bizonyossággal nem tudta elvégezni.⁴ A karthauzi-ház azonosításával mégis megpróbálkozott az 1735-ös telekkönyv⁵ egy bejegyzése alapján. Bár maga ez a bejegyzés is bizonytalan, s arra utal, hogy az utókor már nem volt tisztában a karthauziak házának pontos helyével,⁶ Haris Andrea — mivel a ciszterci rend pápai házánál hozza a telekkönyv — elfogadta a két épület, pontosabban a két telek — amelyen a XVI. században a karthauziak háza, illetve amelyen a XVIII. században a ciszterciek háza⁷ állt — azonosságát.⁸ Ezzel ellentétben áll Reizner János közlése, aki a karthauziak házáról írva a következő

* Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Simon Péter Történeiszalápitválnak, amely folyamatos, évek óta tartó anyagi támogatásával hozzájárult nyugodt kutatási körülményeim kialakításához.

¹ Pápai házuk 1520-as kiváltságolásáról rövid regesztáiban hírt adott REIZNER János: *A gróf Esterházy család pápai levéltára = Történelmi Tár* (1893) 601–616. [a továbbiakban REIZNER 1893.] 608.

² NÉMETH Péter: *A városlődí karthauzi kolostor története és emlékanyaga I. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20* (1993–1994) 367–382. [a továbbiakban NÉMETH 1993–1994] 378., és öt követve TÖRÖK József–LEGEZA László: *A karthauziak*. Bp., 2001. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében) 41.

³ HARIS Andrea, *Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszú utca” krónikája a 17–18. században = BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba* (szerk.): *Tanulmányok Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára*. Bp., 1998. (Művészettörténet — Műemlékvédelem 10.) 343–371. [a továbbiakban HARIS 1998.]

⁴ HARIS 1998. 347. és 14. jegyzet.

⁵ A telekkönyvről lásd bővebben HARIS 1998. 346–347.

⁶ HARIS 1998. 367. 283. jegyzet.

⁷ A zirci ciszterciek pápai tartózkodásáról és házáról lásd BADÁL Ede: *A ciszterciek 18. századi zirci rezidenciái = BARDOLY István–HARIS Andrea* (szerk.): *Tanulmányok Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Bp., 2002. (Művészettörténet — Műemlékvédelem 11.) 427–440., hivatkozott rész 428–430.

⁸ HARIS 1998. 355. N. 53.

megjegyzést tette: „Az *elenchus* [ahonnan Reizner a karthauziakra vonatkozó adatokat vette] megjegyzi, hogy a cisterciák háza is a »hosszu utcában« a közterhek viselésétől mentes, anélkül, hogy erre nézve a jegyzőkönyvben valami feljegyzés előfordulna (...); pedig a cisterciák háza nem azonos azzal, a melyre a karthausiak Zápolyaitól a mentességet megnyerték.”⁹ Sajnos Reizner szűkszavú feljegyzéséből nem derül ki, hogy a két szerzetesrend háza kérdésében mi alapján foglalt állást.¹⁰ A fentiek alapján nem tűnik megnyugtatónak Haris Andrea azonosítása, és továbbra is kérdéses a karthauziak házbirtoklásának mikéntje a XVI. századi Pápán. Ezeknek a problémáknak a megoldásához szeretnék az alábbiakban közreadott források segítségével hozzájárulni.¹¹

A karthauziak mint háztulajdonosok megjelenését a városban 1520 körülre lehet tenni. Az ingatlan megvételének pontos időpontja nem ismert, de ebben az évben kaptak kiváltságokat a házukra Szapolyai István nádor özvegyétől, Hedvig tescheni hercegnőtől (2), valamint II. Lajos magyar királytól (1) és feltehetően Szapolyai István fiaitól, Szapolyai Jánostól és Györgytől is (3).¹² A szerzetesek választásában, miszerint Pápán vásárolnak ingatlant, bizonyára szerepet játszott a Szapolyai családhoz fűződő kapcsolatuk. A Szapolyai birtokok közelében lévő karthauzi kolostorok szerzetesei (Menedékkő, Lechnic, Lövöld) bőkezű támogatókra letek a szomszédos arisztokrata család tagjaiban. A XVI. század elejétől vannak adatok Hedvig hercegnő és néhai férje adományairól, amelyeket a menedékkői kolostornak nyújtottak.¹³ Hasonlóképpen közeli kapcsolat lehetett a lövöldi szerzetesek és a Pápán gyakorta tartózkodó nádor, Szapolyai István között is. Erre utal az a tény, hogy 1499-ben Pápán történt végrendelezésekor káplánjai mellett jelen volt két obszerváns ferences szerzetes, nyilván a pápai rendházból, és egy karthauzi barát, névszerint Mihály is, aki feltehetően a közeli lövöldi kolostor szerzetese volt.¹⁴ Az alább közölt forrásokból pedig arról szerezhetünk tudomást, hogy Hedvig hercegnő a lövöldi kolostort is támogatta, mégpedig egy Szűz Mária tiszteletére szentelt kápolna felépíttetésével a kolostor temploma mellett (1, 3).¹⁵ A szerzetesek tehát egy öket jelentősen támogató

⁹ REIZNER 1893. 608.

¹⁰ Véleményem szerint már az sem egyértelmű, hogy Reizner feljegyzésének utolsó félmondata még mindig a jegyzőkönyvből vett (szabad) idézet, vagy a szerző saját véleménye.

¹¹ A közreadott forrásokra külön nem hivatkozom, csupán az egyes regesztákra utalok a főszövegben zárójelbe tett számukkal.

¹² Bár a közölt források közül időrendben az első II. Lajosé (1520), és csak azt követi Hedvig hercegnő (1520) és a Szapolyai testvérek (1521) kiváltságlevele, de a király már utal a Szapolyaiak által biztosított kedvezményekre. Ennek, az uralkodónál korábbi Szapolyai-féle kiváltságolásnak az írásos nyomát őrizheti — amennyiben nem elírásról van szó — Reizner János regesztája Szapolyai János kiváltságleveléről, amelynek dátuma Reizner, illetve az Esterházyak pápai levéltárának *elenchusa* szerint 1520 volt. REIZNER 1893. 608.

¹³ DEDEK *Crescens Lajos: A karthauziak Magyarországon*. Bp., 1889. 183–185.

¹⁴ A végrendelet kiadása WAGNER, Carolus: *Analecta Scepusi sacri et profani*, pars I. Viennæ, 1773. 148–151., hivatkozott rész 149.

¹⁵ Az oklevelek közléseivel egybevágunk a Városlődön, a plébániatemplom (az egykori kolostortemplom) mellett folytatott régészeti feltárások eredményei is. Az 1990-es évek derekán végzett ásás során felszínre kerültek a templomtól délre egy, a káptalanteremhez később hozzáépített kápolna maradványai. Az ásást végző régészek megállapítása szerint a későgótikus, feltehetően hálóboltozatos kápolnát a XV. század végén építették. CSENGEL Péter—GERE László: Előzetes jelentés a városlődői karthauzi kolostor kutatásáról = *Műemlékvédelmi Szemle*, 1996/1. 53–84. (A kápolnára vonatkozó részek 66–67.)

arisztokrata család általuk is jól ismert birtokán, egy birtokközpontként jelentős szerepet játszó mezővárosban¹⁶ határozták el ingatlan vásárlását.¹⁷

Vajon milyen céllal vásárolták a szerzetesek pápai házukat? A karthauzi rend esetében egyértelműen ki lehet zárni a városban való megtelepedés szándékát. Ez a szerzetesrend szigorú szabályaival nem fér össze.¹⁸ A házvásárlást minden bizonnyal befektetésnek képzelhetjük el. A ház kiadásából befolyó jövedelem kiegészítette a kolostor birtokaiból származó bevételeket. Eme állításunk alátámasztására a kiváltságleveleket hívjuk segítségül, amelyek közül a II. Lajos-féle és a Szapolyai testvéreké is kiemeli a ház bérlőinek (*inquilini domus*) mentességét a város urai által kirótt adók alól. A kiváltságlevelek tanúsága szerint a karthauziak és a királynál szószólójuk, Szapolyai János már előre gondolt a ház esetleges kiadására, vagy olyan általános gyakorlat fogalmazódott meg a kiváltságlevelekben, ami természetesen tekinti bérlők fogadását.¹⁹ A kiváltságleveleken kívül későbbi, a XVII. század végéről származó pápai példát is fel lehet hozni a ház kiadásának gyakorlata mellett. A győri jezsuita kollégium 1671-ben vásárolt házat Pápán.²⁰ 1688 és 1727 között fennmaradt a kollégium bevételeinek részletes jegyzéke, amelyben 1688 és 1715 között nagyjából félévente ismételtelen megjelenik a pápai házból származó jövedelem. A nagy eltéréseket mutató összegek 7–8 forinttól 60 forintig terjednek, a legtöbb alkalommal 20 és 30 forint körül mozognak.²¹ Annak bemutatására, hogy a pápai házból befolyó jövedelem aránya hogy alakult a negyed évszázad alatt a kollégium összes jövedelméhez, illetve a hasonló típusú (cenzusból származó) jövedelmekhez képest, jelen tanulmány nem ad lehetőséget, de a számok önmagukban is igazolják, hogy a ház bérbeadásából származó bevétel nem volt elhanyagolható. Ugyanezzel számolhatunk a XVI. század elején is, tehát a lövöldi szerzetesek házvásárlásában bizonyára szerepet játszottak anyagi megfontolások is. Másfajta befektetésre is gondolhatunk azonban, ha erről az ingatlanszerzésről beszélünk. Legyen elég itt visszautalni mindarra, amit a (lövöldi) karthauziaknak a Szapolyaiakhoz fűződő kapcsolatáról mondtunk. Sok előnnyel

¹⁶ A korabeli városra, valamint a Szapolyaiakkal való kapcsolatára lásd KUBINYI András: A középkori Pápa = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. Pápa, 1994. 75–124.; ENGEL Pál: Uradalomszervezés a Dunántúlon a XIV–XV. században = Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk. Hermann István. Pápa, 1996. 21–30. és SOLYMOSI László: Adatok Pápa város középkori történetéhez = Uo. 31–53.

¹⁷ A vásárlást ismételtelen hangsúlyoznunk kell, mert ezt bizonyítja az alább közölt források szóhasználata. Ezzel ellentétben Szapolyai János 1520-as telekadományáról beszél Haris Andrea az 1735-ös telekkönyv szóhasználatát követve. Valószínűleg a kiváltságok adományozása mosódott egybe az utókor szemében a telekével. HARIS 1998. 367. 283. jegyzet.

¹⁸ A karthauzi rend szabályaira és életmódjára röviden: Magyar katolikus lexikon VI. Szerk. Diós István. Bp., 2001. 253–254.

¹⁹ A korabeli városi adóösszeírásokban országsszerte bőségesen találunk példákat az egyes házakban bérlők jelenlétére. Kifejezetten befektetésként értelmezhetjük a több házzal rendelkező személyek házbirtoklásait. Középkori példákat találhatunk Pozsony XV. századi adókönyveinek egyébként más szempontú vizsgálatában KOVÁTS Ferenc: Városi adózás a középkorban Pozsony szab. kir. város levéltárának anyaga nyomán. Pozsony, 1900.

²⁰ HARIS 1998. 349. N. 12.

²¹ [A győri jezsuita kollégium bevételeinek jegyzőkönyve 1688–1727] Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár, cím és jelzet nélkül (régii jelzete: Vörösbérenyi plébánia I. K. II.)

kecsgethethetett, ha a barátok közel voltak mecénásaikhoz. Erre pedig mi sem volt egyszerűbb, mint egy lakóház birtoklása a birtokközpontul szolgáló településen.

Az 1520 körül vásárolt házat kevesebb, mint egy évtized elteltével eladták a szerzetesek. 1529 tavaszán kelt Péter lövöldi karthauzi perjel és Mészáros Benedek „adásvételi szerződése” (4). Szemmel láthatóan nem vált be a barátok számítása a pápai házzal kapcsolatban. A mohácsi vész után kialakult helyzetben előtérbe került a török elleni védekezés kérdése. A katonaállításból a lövöldi szerzetesek is kivették a részüket.²² Ez, illetve a kölcsönök,²³ amelyek behajtására alig nyílt reménye a kolostornak, kimerítette a lövöldi karthauziak erejét. Egy nagyobb összegű kölcsön fizetésére kérte a kolostort I. Ferdinánd király 1528 decemberében is. A kért 1500 forint helyett a szerzetesek csupán 500 forintot tudtak az uralkodó rendelkezésére bocsátani a következő év januárjában. Ez is mutatja anyagi helyzetük romlását, illetve a kívülről ártalmi túlbecsülését. További gondokat eredményezhetett, hogy a kölcsön visszafizetése nehézségekbe ütközött, az adókból való megígért jóváírása nem valósult meg.²⁴ Időben ezzel esik egybe a ház eladása. Talán nem túl merész következtetés azt akár ehhez a konkrét kölcsönhöz, akár tágabban a rend anyagi alapjának megrendüléséhez kötni.

A házat a karthauziak 85 aranyforintért adták el Mészáros Benedeknek, fiának, János deáknak és név szerint meg nem nevezett leányainak. A XVI. század első feléből nem maradt ránk más pápai telek, illetve ház eladására vonatkozó adat, így a vételár értelmezése is nehezzé válik. Csupán feltételezhetjük azt is, hogy az 1630-ban kelt oklevélben (7) olvasható 135 forintnyi összeg, amelyért az egykori karthauzi-ház helyén álló lakóépület elkelt, nagyságrendjét tekintve hasonló a száz évvel korábbi vételárhoz.²⁵ Nézzünk meg tehát néhány, a XVII. század első feléből fennmaradt pápai házárat összehasonlításként. 1608-ban Tóti Demeter városi jegyző vett házat az Új utcában 116 forintért;²⁶ 1615-ben Pordán János az Ispitály utcában 32 forintért;²⁷

²² A lövöldi karthauzi kolostort az 1498. évi 20. törvénycikk 18 §-a 200 katona kiállítására kötelezte. Ez a szám a kolostor birtokainak ismeretében irreálisan magasnak tűnik, de egy 1528 körül keletkezett forrás megerősíti, hogy valóban ennyi fő kiállítását várták el a szerzetesektől. 1498: 1000–1526. évi törvény-cikkek. Szerk. Kolozsvári Sándor–Óvári Kelemen et al. Bp., 1899. (Magyar Törvénytár) 606.; 1528: BUNYITAY Vince–KARÁCSONYI János–RAPAICS Raymund: Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából I. Bp., 1902. 423. (Az adatokat idézi: NÉMETH 1993–1994. 373.)

²³ NÉMETH 1993–1994. 373.

²⁴ Uo.

²⁵ Abban szinte bizonyosak lehetünk, hogy a két épület nem ugyanaz. Ha máskor nem, a tizenöt éves háború, s különösen a török uralom, majd a vallon lázadás körüli zűrzavaros időben feltételezhető a karthauziak által is birtokolt ház elpusztulása. (Erről az időszakról lásd PÁLFFY Géza: Pápa a hosszú török háborúban = A pápai vár felszabadításának négy száz éves emlékezete. Szerk. Hermann István. Pápa, 1997. 7–84.) Feltételezhetjük, hogy az ingatlan értékét a ház nagysága és állapota mellett befolyásolta a telek nagysága és elhelyezkedése is. Ez pedig minden bizonnyal változatlan maradt az eltelte egy évszázad alatt. Ez alapján valószínűsíthető, hogy az 1630-as és az 1529-es vételár nagyságrendjét tekintve körülbelül megfelel egymásnak.

²⁶ Veszprém Megyei Levéltár [a továbbiakban VeML] Veszprém vármegye nemesi közgyűléseinek iratai, Urbéri iratok, Különböző írományok [a továbbiakban IV. 1. g. bb.] VIII. 439. Fasc. A N°. 13.

²⁷ Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Levéltár, jelzet nélkül. Regesztája: O. 794. 356. 10. SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kézirat-katalógusa, 1850 előtti kéziratok. Bp. 1987. (Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai 6.) 122.

1628-ban Nyikos Imre és Nyikos Ferenc a Kristóf utcában 429 forintért;²⁸ Túri Benedek 1641-ben adta el Kristóf utcai házát Gorup Ferenc veszprémi prépostnak 1000 forintért;²⁹ Kovács Lőrinc 1649-ben vásárolt egy leégett házat 40 forintért;³⁰ 1651-ben pedig a pápai pálosok vásároltak házat a Borsosgyöri kapu előtt 80 forintért és 15 köből búzáért.³¹ Egy személy kivételével a házak vásárlói a város előkelői közül kerültek ki. A kivétel Gorup Ferenc prépost, aki társadalmi állását és feltételezhető vagyoni helyzetét tekintve messze kiemelkedett a többi vásárló közül. Ez az általa vásárolt ház értékében is világosan megmutatkozik. Összehasonlítva az összegeket úgy tűnik, hogy a vizsgált ház árát tekintve az olcsóbb, középkategóriás házak közé tartozott. Ugyanezt feltételezhetjük a száz évvel korábbi karthauziak által birtokolt épületről is. Sajnos ezt az erősen hozzávetőleges besorolást — adatok híján — nem tudjuk konkrét tartalommal megtölteni, azaz nem tudjuk, mi határozta meg az egyes házak értékét, s miben is különböztek egymástól a 80 forintért, 135 forintért vagy éppen 429 forintért elkelt ingatlanok.³²

Végezetül ahhoz, hogy választ adhassunk arra a kérdésre, hogy vajon hol állt a városban a karthauziak háza, vázlatosan végig kell kísérmünk a telek további sorsát az alább közölt források segítségével. 1529-ben került Mészáros Benedekhez és családjához a Piac utcai ingatlan (4, 5). Egy emberöltő múltán, 1567-ben Nagy (Magnus) János fia, Balázs eladta Hosszú utcai örökölt házrészét Nagy (Magnus) Pálnak (6).³³ A következő adatunk a házra majd hatvan évvel későbbi, 1630-ból származik, amikor is Mészáros Benedek örökösei³⁴ Borbély Mihály és fia, Imre adják el a Marok-család házának is nevezett házat Bicó Jánosnak (7). Az utolsó adat szerint pedig Aga András kötötte le magtalan halála esetére feleségének az épületet 1646-ban (8).

²⁸ VeML IV. 1. g. bb. VIII. 439. Fasc. A. N°. 14.

²⁹ VeML A veszprémi székeskáptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei [XI. 1. i. aa.] 1. köt. (gépiratos regeszták) 60–61. 167. szám.

³⁰ Documenta artis Paulinorum. A magyar rendtartomány kolostorai, 2. füzet. Szerk. Tóth Melinda. Bp., 1976. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai, 13.) [a továbbiakban DAP] 161. 674. szám.

³¹ DAP 161. 674. szám és uo. 167. 692. szám.

³² Nem is beszélve arról, hogy fogalmunk sincs az ingatlanpiac árváltozásairól; a néhány ismerttetett adat is ötven évet ölel fel, s ekkora időintervallumban már bizonyára jelentkezik a piac módosító hatása is.

³³ Csábító lehetőség Nagy (Magnus) Jánost Mészáros János deákkal azonosítani, így sikerülne magyarázatot találni az egyébként ismeretlen személyek, Nagy János és fia, Balázs megjelenésére. Ezt az azonosítást azonban csak egyetlen gyenge érv támogatná, mégpedig, hogy örökölt házrészét adja el Nagy Pálnak. Ez utóbbiról, és a házrész további sorsáról semmit sem tudunk. Esetleg az ő révén szerzethett részt a házban a Marok család.

³⁴

```

néhai Mészáros Benedek
|
néhai nemes Mészáros János deák
|
néhai nemes Mészáros Katalin
= néhai nemes Borbély András
|
nemes Borbély Mihály
|
nemes Borbély Imre

```

Az adataink között lévő réseket — részben — kiegészíthetjük a Haris Andrea által gyűjtött adatokkal. Megtalálhatjuk adattárában azt a házat, ahol tulajdonosként mind Borbély Mihály — Marok Lukáccsal közösen —, mind Bicó János, mind Aga András előfordul. Ez a ház az adattár 18-as számú épülete, amely a mai Fő utca 4-es szám alatt található³⁵ (a telken ma a református egyház úgynevezett ótemploma áll). A két telek — az alábbi forrásokban szereplő karthauzi-, majd Mészáros-féle ház telkének, illetve a Haris Andreánál szereplő, előbb a Bicó, majd az Aga család, végül református egyház tulajdonában lévő teleknek — azonosságát kétségtelenné teszi az előkerült források és a Haris Andrea által összegyűjtöttek összevetése. A telket, amelyet 1520 körül a lövöldi karthauzi szerzetesek vásároltak meg, 1529-ben eladták Mészáros Benedeknek. Örökösei birtokolták azt még 1630-ban is, amikor is Bicó János vette meg tőlük.³⁶ Bicó János tulajdonában volt a ház egészen 1638-ig. Ekkor elcserélte az ingatlant Aga András házával,³⁷ aki aztán a telket magtalan halála esetére, ami 1656 és 1660 között be is következett,³⁸ második feleségére, Tóti Lengyel Katóra hagyta. A telek további sorsát Haris Andrea tanulmányából a XVIII. század derekáig végigkövethetjük, későbbi sorsa pedig szorosan kapcsolódik a pápai református egyház történetéhez.³⁹

Tanulmányom tulajdonképpeni célját ezzel el is érte, megkíséreltem azonosítani a lövöldi karthauziak pápai házának helyét, s megpróbáltam választ adni a szerzetesek házbirtoklásának mikéntjére. Szót kell azonban ejtenem az eddig kevés figyelemre méltatott, de több oklevélben is említett szomszédokról. II. Lajos kiváltságleveléből (1) megtudjuk, hogy a karthauziak háza a városban lévő tő felé, néhai Kalmár Mihály házának környékén (*e regione*) található. A nehezen értelmezhető kifejezés magyarázatát az 1529-es városi oklevél adja meg (5), amely szerint a karthauziak háza a Piac utcában álló, Kalmár Mihály özvegyének, Ilonának a házával szemközti ház (*ex opposito*).⁴⁰ Ugyanabban, illetve a másik ez évben kelt oklevélben (4, 5) két további

³⁵ HARIS 1998. 350. N 18.

³⁶ Azzal, hogy 1615-ben Borbély Mihály és Marok Lukács már eladták házukat Bicó Jánosnak, ebben a tanulmányban nem foglalkozom. Az 1630-as oklevél (7) szóhasználata egyértelművé teszi, hogy ugyanarról a házról van szó, csak anyai változás történt, hogy ekkorra a Marok család birtoklása megszűnt az épületben. Az azonosítás szempontjából érdektelen a két adat közti (látszólagos?) ellentmondás. HARIS 1998. 350. N. 18.

³⁷ HARIS 1998. 350. N 18.

³⁸ Aga András a Haris Andrea által 1656-ra datált összeírásban még szerepel, míg az 1660-as összeírás már csak a feleségét említi. HARIS 1998. 350. N. 18. (az összeírásokról és az 1656-os datálásáról röviden uo. 344–346.)

³⁹ A pápai református egyház történetére lásd TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. (a vizsgált telken épített templomra 238–246.) A templomról részletesebben Uő.: A pápai református templom története 1531–1785. Pápa, 1930. 16–31. és Uő.: A pápai református templom története 1785 óta és az építendő új templom. Pápa, 1930.

⁴⁰ A II. Lajos-féle oklevélben olvasható *versus piscinam* kifejezés valószínűleg csak azt határozta meg, hogy a kérdéses ház az utcának melyik oldali házsorában található. (A tő felőli oldalra a Piac utca, a mai Fő utca keleti házsora esett.) Kérdés, hogy miért a szemben lévő házzal pontosítja a helyét, s miért nem a közvetlen szomszédokkal. Valószínűtlen, hogy a városnak ez a része ne lett volna teljesen beépítve 1520-ban, ráadásul 1529-ben megemlítik a közvetlen szomszédokat is. Ugyanakkor az egyik 1529-es oklevélben (5) a szomszédok mellett a szemben lévő Kalmár Mihályné háza is előkerül. Elképzelhető, hogy a

szomszéd is szerepel: északról⁴¹ Becsei Benedek, délről pedig Mészáros Gergely. 1567-ben (6) a szomszédok északról Becsei Miklós, délről pedig Gejese Gergely voltak. Hatvan évvel később, 1630-ban (7) északról Uki János veszprémi alispán, délről Bús Imre pápai bíró, nyugatról pedig Tamassa Balázs szerepelnek szomszédokként. Haris Andrea adattárában is felbukkannak mind Bús Imre, mind Uki János házai, mégpedig a vizsgált telek szomszédaként.⁴² Tamassa Balázs háza nem található meg az adattárban, viszont az egykori karthauzi telek nyugati szomszédjaként jelölt telekről csak 1660-tól kezdődően maradtak fenn adatok.⁴³ Elképzelhető tehát, hogy ezen a helyen kell keresnünk a Tamassa-féle házat. Van azonban egy szépséghibája a szomszédokról eddig elmondottaknak. Uki János, az oklevél (7) szerinti északi szomszéd háza a Haris Andrea által közölt, s Henrik Maynczeknek az 1730-as évekbeli térképének felhasználásával készült térképen⁴⁴ a telektől délre található, ezzel szemben az oklevélben déli szomszédként jelzett Bús Imre-féle telek a térképen ettől északkeleti irányban található, Maynczek eredeti térképén⁴⁵ pedig a legjobb indulattal is keletre. Ez azonban érdemben nem befolyásolja vizsgálataim eredményét, csupán kapcsolódó problémákra, további vizsgálandó kérdésekre hívja fel a figyelmet.

* * *

Az alább közölt források a Magyar Országos Levéltárban maradtak fenn bemásolva egy öt lapot tartalmazó füzetbe. A másolatokat egy kéz írta valamikor az 1600-es évek derekán, legkorábban 1646-ban, amikor is az utolsó irat kelt. Valószínűbb azonban, hogy csak Aga András halála után történt meg az iratok egybemásolása, az 1650-es évek második felében. Erre utalhat az utolsó lap hátoldalára más kéz által rávezetett „Aga Andrasne Papay Hazarul valo Leuelek Paria”⁴⁶ A regeszták közlésénél nem ragaszkodtam az iratok eredeti sorrendjéhez, hanem az időrendet követtem.⁴⁷

talán kereskedelemmel foglalkozó Kalmár Mihály, és háza fontos(abb) viszonyítási pontként szolgált a városban.

⁴¹ A 4-es számú oklevélben Becsei *ab aquilone* szomszéd, míg az 5-ösben a *parte australi*. Ehhez hozzávéve a 6-os számú adatát, ahol Becsei Miklós, nyilvánvalóan Benedek fia vagy unokája a *septentrionali* szomszéd, feltehetjük, hogy északi szomszéd volt, s csupán elírás az 5-ös számú oklevél adata. (Különösen, mivel az ebben az oklevélben szereplő másik szomszéd, Mészáros Gergely a *parte meridionali* szerepel.)

⁴² Bús Imre, illetve a Bús család 1632-ben és 1715-ben (HARIS 1998. 350. N 17.), míg Uki János 1611-ben, Ferenc pedig 1656-ban és 1660-ban (Uo. 351. N 20).

⁴³ HARIS 1998. 351. N 19.

⁴⁴ Amelynek alapjául egy, a jelenlegi állapotokat (utcanevek, házászámozás, telekrendszer) bemutató térkép szolgált, de rávetítette a Henrik Maynczek által az 1730-as években készített térkép házászámozását is. HARIS 1998. 345.

⁴⁵ Eredetije VeML Kéziratos térképek [XV. 11. a.] T 560., fényképes és átrajzolt reprodukciója KUBINYI 1994. 54–55.

⁴⁶ Ez a felirat természetesen a másolatok elkészülte után bármikor felkerülhetett a hátoldalra, amíg a ház Aga Andrásné tulajdonában volt.

⁴⁷ Az eredeti forrásban a sorrend a következő: 3., 1., 4., 2., 5., 6., 7., 8. A regeszták elkészítésénél figyelembe vettem Borsa Iván ajánlásait. Ezek összefoglalása megtalálható BORSA Iván–MÁLYUSZ Elemér: A Szent-Iványi család levéltára 1230–1526. Bp., 1988. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 14.) 7–10.

1.

II. Lajos, Magyarország királya Szapolyai János és rokonai kérésére minden adó alól mentesíti a lövöldi karthauziak pápai házát
1520. július 13. (in *Margarethæ virg. et mart.*), Buda

Lajos király előtt megjelent Szapolyai (*Szapolya*) János (*spect. et magn.*) erdélyi vajda, és a maga, valamint anyja, Hedvig (*illustris*) tescheni (*Thesseniensis*) hercegnő és öccse, György nevében a következőket adta elő. A lövöldi (*Leueld/Löuöld*) karthauzi barátok a Veszprém (*Westprimiensi*) megyei Pápa (*Papa*) mezővárosban saját pénzükhön egy kőházat vásároltak (*propriis suis pecuniis ... emissent*), amely ház a városban a tó felé (*versus piscinam*), néhai Kalmár (*Kalmár*) Mihály özvegyének (*honestæ*) a háza környékén (*e regione domus*) épült. Ezt a házat a nevezettek, gondoskodni akarván maguk és őseik lelkiüdvéről, valamint Szűz Mária iránti tiszteletükből, akinek a nevében a barátok kolostorának oldalához egy kápolnát is építettek (*in cuius nomine glorioso ad latus monasterii eorundem fratrum de Leueld unam capellam a fundamento extruxisset*), minden a ház után akár nekik maguknak, akár örököseiknek vagy pápai várnagyaiknak járó rendes vagy rendkívüli adó alól örök időkre mentesítették (*ab omnibus censibus, taxis et contributionibus tam ordinariis quam extraordinariis muneribus etiam ac servitiis aliisque quibusvis solutionibus*). Az uralkodó a megjelent kérésére felmenti a lövöldi karthauzi barátok házát neki vagy a kincstárnak járó valamennyi adó fizetése alól (*ab omni solutione taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum ac etiam subsidii nostri*), s utasítja Pált (*rev.*), a Szent Zsigmondról nevezett társaskáptalan prépostját, királyi kincstartót, valamint Veszprém megye ispánjait (*egr.*), alispánjait, szolgabíráit és rovóit, hogy a karthauziak pápai házát az adományozott kiváltságokban mindenkor tartsák meg.

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: Magyar Országos Levéltár [MOL], Városok iratai [R 314] 16. csomó, Pápa város 1537–1646. 1^y–2^y

Kiadás: —

Regesza: REIZNER 1893. 608. („1520. Lajos király a lövöldi karthausiakat megerősíti azon kedvezményes jogukban, hogy a Pápa mezővárosban lévő házuk után semminémű terhet sem tartoznak fizetni.”)

Megjegyzés: kancelláriai jelzet a másolat után: Relatio illustrissimi domini Georgii Marchionis Brandenburgensis et N præpositus Agriensis

2.

Hedvig, Szapolyai István nádor özvegye minden adó és szolgáltatás alól mentesíti a lövöldi karthauziak pápai házát
1520. szeptember 11. (f. III. p. *Mariæ virg.*), Trencsén (in *arce nostra Threncsnyiensi*)

Hedvig tescheni (*Thesseniensis*) hercegnő, néhai Szapolyai (*Szapolja*) István (*spect. et magn.*) nádor özvegye a lövöldi (*Leueld*) karthauzi barátok kérésére Pápa (*Papa*) mezővárosban lévő házukat felmenti minden neki fizetendő rendes adó alól (*ab omni solutione censuum nostrorum ordinariorum*), egyúttal utasítja Essegvári (*Esseghvary*)

Ferencet (egr.), pápai várának várnagyát, az alvárnagyokat és a mezőváros elöljáróit (villicis), hogy a ház kiváltságait őrizték meg.

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat
Lelelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 3'
Kiadás: —
Regesztia: —

3.

Szapolyai János és György minden adó és szolgáltatás alól mentesítik
 a lövöldi karthauziak pápai házát

1521. július 2. (in visit. Mariæ virg.), Trencsén (in arce nostra Thyrnchiniensi)

Szapolyai (Zapolia) János erdélyi vajda és öccse, György, néhai anyjuk, Hedvig (illustrissima) hercegnő [kiváltságait megerősítendő], aki a karthauzi rend, s különösen a lövöldi (Leueld) kolostoruk, valamint Szűz Mária iránti tiszteletből, akinek a nevében a lövöldi monostorhoz tartozó templom oldalához egy kápolnát is építtetett (in cuius nomine glorioso ad latus eiusdem ecclesie monasterii eorundem fratrum de Leueld unam capellam a fundamento extruxerit), ahol naponta a saját, valamint néhai Szapolyai (Szapolya) István (magn.) és utódaik lelkiüdvéért szentmise-áldozatot mutatnak be (singulis diebus perpetue missarum solemnium ... ceteraque divina officia defunctorum cum devotis ceremoniis funeralium et cereorum accensurum singulis annis), a lövöldi karthauziak Veszprém (Wesprimiensi) megye Pápa (Papa) mezővárosában saját pénzükön vásárolt (pecuniis ipsorum ... emptam) kőházát mentesítik mindennemű őket magukat, utódaikat vagy várnagyaikat, alvárnagyaikat illető adó fizetése alól (ab omnibus datis collectis, censibus, taxis, contributionibus nostris ordinariis scilicet et extraordinariis aliisque quibuscumque exactionibus muneribus sive proventibus et obventionibus necnon servitiis et aliis quibusvis oneribus et solutionibus), továbbá felmentik a házat familiárisaik és zsoldosaik elszállásolásának kötelezettsége alól (a descensu familiarum seu stipendiariorum nostrorum ac qualiumcumque conditione hospitantium), és kiveszik várnagyaiknak és más familiárisaiknak a joghatósága, illetve a mezőváros bírójának és esküdteinek hatalma alól (ab omni etiam iurisdictione castellanorum et vicecastellanorum ceterorumque familiarum nostrorum seu potestate iudicis et iuratorum oppidi nostri). Egyidejűleg utasítják Essegvári (Essegghvar) Ferencet (egr.), pápai váruk várnagyát, az alvárnagyokat, valamint a mezőváros bíróját és esküdteit, hogy a ház kiváltságait tartsák tiszteletben, és ne kényszerítsék fizetésre annak vendégeit és bérlőit sem (hospites ac inquilinos domus eiusdem).

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat
Lelelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 1°*
Kiadás: —
Regesztia: REIZNER 1983. 608. („1520. [!] Zápolyai János a lövöldi karthauziak által Pápa mezővárosában megvásárolt ház után mindennemű szolgálomány teljesítését elengedi.”)
Megjegyzés: A másolat után: Ad reverendissimum dominum Nicolaum Tegnewczii (?)

4.

Péter, a lövöldi karthauzi rendház perjele eladja a rend pápai házát
Mészáros Benedeknek és gyermekeinek
1529. március 1. (f. II. p. dom. Oculi)

Péter, a lövöldi (*Leueld*) karthauzi kolostor perjele a Pápa (*Papa*) mezővárosban, a Piac utcában (*Piarcz utsa*) lévő házat, amelynek a szomszédai északról (*ab aquilonari*) néhai Becsei (*Bechei*) Tamás fia: Benedek, délről (*a meridionali*) pedig Mészáros (*Meszaros*) Gergely pápai polgároknak (*prudantium et circumspectorum civium*) a házai, eladja Mészáros (*Meszaros*) Benedeknek (*prudenti et circumspecto*) és fiának: János deáknak, valamint leányainak és örököseiknek azon kiváltságok alatt, amelyek Lajos királynak (*ser.*), a néhai Hedvig hercegnőnek (*illustrissimæ*) és néhai Szapolyai (*Zapolya*) István nádor (*spect. et magn.*) fiainak: Jánosnak és Györgynek (*spect. et magn.*) a kiváltságleveleiből világosan kiderülnek, nyolcvanöt jó pénzben számolt magyar aranyforintért (*in et pro octuaginta quinque florenis auri bonæ monetæ Hungaricalibus*).

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 2^v–3^r

Kiadás: —

Regeszta: —

5.

Bakos Balázs pápai bíró előtt Szegedi Ferenc lövöldi karthauzi barát a konvent
névében eladja a rend pápai házát Mészáros Benedeknek és örököseinek
1529. április 13. (f. III. p. dom. misericordia Domini), Pápa

Bakos Balázs bíró, a tizenként esküdt és a többi pápai (*de Papa*) polgár előtt Szegedi (*de Szeged*) Ferenc karthauzi barát (*honorabilis et religiosus*) Péter perjel és a lövöldi (*Leueld*) konvent nevében a konventnek Pápa mezővárosában, a Piac utcában (*Piarcz ucza*) lévő házát, amelynek a szomszédai délről (*a parte meridionali*) Mészáros (*Meszaros*) Gergely, északról (*a parte australi*⁴⁸) Becsei (*Bechej*) Benedek polgárok telkei, szemben pedig (*ex opposito*) néhai Kalmár (*Kalmár*) Mihály özvegyének, llónának a telke található, eladja minden tartozékaival, mégpedig nyolc kaszálójával, művelt és műveletlen szántóföldjével együtt (*octo fœnetis, terris arabilibus cultis et incultis*) Mészáros (*Meszaros*) Benedeknek (*prudenti et circumspecto*) és örököseinek nyolcvanöt készpénzben kifizetett magyar aranyforintért (*pro octuaginta quinque florenis auri Ungaricalibus paratis in monetis*).

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 3^v–

Kiadás: —

Regeszta: —

⁴⁸ Feltehetően elírás *aquilonari* helyett, vö. a 41. jegyzetben írottakat.

6.

Máté pápai bíró előtt Nagy Balázs eladja örökölt házrészét Nagy Pálnak
1567. április 23. (in Adalberti ep.), Pápa

Máté pápai (*de Papa*) bíró és a tizenkét esküdt előtt Nagy (*Magno*) János fia: Balázs a Hosszú utcában (*in platea Hossu ucha*) bizonyos egy teleknyi kúriának örökölt részét (*quandam portionem hæreditariam unius fundi curiæ*), amelyet északról (*a septentrionali*) Becsei (*Becsey*) Miklós, délről (*a parte ... meridionali*) Gejcse (*Geyche*) Gergely telkei határolnak, eladja Nagy (*Magno*) Pál polgárnak (*circumspecto*) harmincegy aranyforintért (*pro triginta et uno floreno auri*).

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 3^v–4^v

Kiadás: —

Regeszta: —

7.

A vasvári káptalan előtt Borbély Mihály deák eladja házát Bicó Jánosnak
1630. május 3. (in inventionis S. Crucis)

A vasvári káptalan előtt néhai Borbély (*Barbely*) Andrásnak (*nobilis*) néhai feleségétől, Katalintól (*nobili*), aki néhai Mészáros (*Meszáros*) Benedek fiának: néhai Jánosnak (*nobilis*) a leánya, született fia: Borbély (*Barbely*) Mihály deák (*nobilis*) és fia, Imre a szegénységtől kényszerítve Veszprém (*Wespriniensi*) megyében, Pápa (*Papja*) mezővárosban a Hosszú utcában (*platea Hussu ucha*) lévő nemesi vagy kiváltságolt egész házukat, amelyet másként a Marok család házának is neveznek (*alias domum familiæ Marok nuncupatam*), és amelynek szomszédai délről (*ab austro*) Bús Imre, északról (*ab aquilone*) Uki (*Uky*) János Veszprém megye alispánja (*egr.*), nyugatról (*ab occidente*) pedig Tamassa Balázs polgárok (*prudensium et circumspectorum*) házai, minden tartozékával, szántóival és régi kiváltságaival együtt eladják Bicó (*Byczo*) Jánosnak (*prudenti ac circumspecto*) és feleségének Ilonának, valamint örökösöknek száz-harmincöt magyar forintért (*in et pro centum et triginta quinque florenis Hungaricalibus*).

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 4^v

Kiadás: —

Regeszta: —

8.

Aga András magtalan halála esetén feleségére hagyja javait, köztük pápai házát is
1646. április 23., Pápa

Mezőlaki Aga (*Mezzőlaki Agha*) András, mivel az elmúlt farsang utolsó vasárnapján [II. 8.] feleségül vett Lengyel Katónak, tóti (*Tothi*) Lengyel Miklós (*nemzetes*) leányának az illő menyegzői ajándékot (*arany lánchokkal, násfával, függőkkel, szelyem szoknyákkal, vállakkal, subakkal, fey és kész ékesítő arany és gyöngy ezkőzökkel*) megadni nem tudta, bocsánatot kér. Egyúttal ezért magtalan halála esetére a Veszprém

(Weszpremi) megyei jószágait (Mezőlakon, Aszonyfalván, Matisházán, Barakonházán, Szent Péteren, Themán, Zelmeczeyen, Szent Lőrinczen, Kamondon, Becsen, Gyepsen (?), Bandon, Pápxán, és az Dobaý határban való szőlőmet) ezer arany értékben elzálogosítja feleségének. Azokat pedig, amelyeket ezek közül zálogban birtokol vagy saját maga vett (pápai házomat kertével, és az somloi szőlőmet) örökbe adja neki. Ezeken kívül ezer forint értékben elzálogosítja feleségének Vas megyei jószágait is (Szombathelyen, Gyakfalvan, Trestyenyfalvan, Szent Györgyön, Gorban, Szent Mihályon, Also Reőneken). Feleségének hagyja arany, ezüst és más ingó javainak felét is. Mindezt azzal a kikötéssel, hogy Zámbo (Zambo) Sára asszonyra haláláig gondot viseljen és temettesse is el.

Fennmaradási forma: XVII. századi egyszerű másolat

Lelőhely: MOL R 314 16. csomó Pápa város 1537–1646. 4^v–5^t

Kiadás: —

Regesza: —

SUMMARY

ISTVÁN HERMANN Jr.

The Carthusian Monks in Pápa

Addenda to the history of houses and their proprietors in Pápa

It has been long familiar for local historians that the monks of Lövöld (Városlőd) had possessed a house in Pápa during the first half of the 16th century. The appropriate identification of the location of the building, however, has been made uncertain by the scanty documentation available so far. New sources found in the Hungarian National Archives have given us an opportunity to reconstruct some circumstances of the ownership besides the exact localization of the property, which are inclosed in the appendix of this paper. The building proper, which was situated in the one-time Piac Street on the ground-plot of the Old Calvinist Church, stood exactly at 4 Main Road. The building had been bought by the Carthusians at around 1520, and the Szapolyai family — King Louis II to be more exact — donated them exemption from taxation for the years to come. In the course of the purchase of this ground-plot, monks were motivated by the opportunity of investment in order to keep up better contacts with the aristocratic sponsors on the one hand, and the revenue gained by renting it on the other. Upon the appearance of Turkish invaders the financial conditions of the Carthusian order changed significantly. Recruitment and unwanted loans drove them to sel the house to a citizen of Pápa, Benedek Mészáros and his children, for 85 Gold Forints in 1529. With the help of the documents inclosed here, we may try to outline the further history of proprietorship of the house. The descendants of Benedek Mészáros had owned the house up until 1630, when the impoverished relatives sold it to a significant citizen of Pápa, János Bicó for 135 Forints. János Bicó had not owned the house for long, since he changed it for the house owned by János Aga. Sources identified so far have directed us up to the middle of the 17th century. The later history of the ground-plot is familiar to us from the special literature due to the publications of Andrea Szabó. At the turn of the 17th and the 18th centuries, the building was bought by the Calvinist Church, and had their church built at the end of the 18th century. The significance of our investigations can be seen by the fact that we have managed to trace the proprietorship of a ground-plot back to the first decades of the 16th century, which has only been feasible in the case of our parish-church so far.

MEZEI ZSOLT

Egy ósnyomtatvány kéziratoldala (Missale Strigoniense, 1486)

KÖNYVNYOMTATÁS ELTERJEDÉSÉBEN nagy szerepet játszottak az egyházi, liturgikus használatra szánt művek. Az első nyomdász mesterek hamar felismerték az egyházi megrendelők és megrendelések jelentőségét. Bár sajátos műfajú (missale, breviarium, graduale, antiphonale stb.) dokumentumok kiadásáról van szó, mégis, ezek számottevően hozzájárultak a nyomdatechnika elterjedéséhez. Az első teljes miscskönyvet 1474-ben nyomtatták ki: ettől kezdve mind sűrűbben találkozunk különböző kiadásokkal, amelyek betűtípusaikkal, illuminációikkal még a kéziratokhoz képest utánozni. A XV. század második felében a liturgia végzéséhez szükséges szerkönyvekkel a magyar papság is jól el lehetett látva, hiszen már az 1279-ben tartott budai zsinat előírta, hogy minden papnak legyen misszáléja. Az 1480-as Missale Ultramontanorum nyitotta meg a magyar használatra szánt szerkönyvek sorát, és ettől kezdve folyamatos a különböző típusú, liturgikus használatra szánt könyvek kiadása.¹ Hermann Egyed egyháztörténetében² olvashatjuk, hogy pl. „Kőszegen rendkívül gazdag volt a liturgikus könyvek sorozata: kilenc pergamenre írt és öt papírra nyomtatott missale mellett egy pergamenre írt és egy nyomtatott psalterium, két pergamen graduale, két pergamen és egy papír antiphonale, egy nagy pergamen ordinarium és egy nyomtatott teljes szentírás a liturgikus könyvek készlete.” Európai viszonylatban a XV–XVI. században Magyarország a nyomtatott liturgikus könyvek kiadását tekintve igen előkelő helyet foglalt el: 1484–1518 között az esztergomi misszálé tizenhárom, az esztergomi breviarium 1480–1558 között tizenhárom kiadást ért meg. Nagyjából fél évszázad alatt körülbelül félszáz liturgikus könyv készült az akkori legkiválóbb könyvnyomtatók műhelyében a magyar egyházmegyéék és szerzetesrendek használatára.

Mindaddig, míg Pázmány Péter javaslatára a 1630-ban összeült nagyszombati zsinat el nem fogadta a Missale Romanumot, mint egységes, a Tridenti Zsinat tekintélyével előírt római miscskönyvet³, a magyarországi egyházmegyéék saját régi rítusukat követték és saját könyveikből mondták a misét.

¹ TÖRÖK József: A katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig). Bp., 2000. 81.

² HERMANN Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (2. jav. kiad.) München, 1973 [1983!]. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, I.) 177.

³ Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini etc. Az egységes miscskönyvet Szent V. Piusz pápa vezette be 1570-ben.

AZ ŐSNYOMTATVÁNY

Missale Strigoniense. Venetiis, 1486. 18. Mart. Erhardus Ratdolt, 2°. 236 levél [a₈ b₄ c₂] a–i₈ k₁₀ m–z₈ A–D₈ E₆. Levélszámozás: [14] I–CCXXI [1]. 2 hasábos, 39, 27 sor. Színes nyomású kánonfametszet, piros hangjegyvonalazás. Fekete és piros nyomás.

Példányunk jelzete: Főszékesegyházi Könyvtár (Esztergom) Inc. XV. I. 139.

Hivatkozások a műre: KNAUZ, FERDINANDUS: *Libri missales ac breviarum ecclesiae Hungariae ad receptionem usque ritus romani*. Strigonii, 1870. 7–10. — SZABÓ KÁROLY–HELLEBRANDT ÁRPÁD: *Régi Magyar Könyvtár III*. Bp., 1896–1898. 11. — HORVÁTH IGNÁC: *A Magyar Nemzeti Múzeumi könyvtár ősnymtatványainak jegyzéke = Magyar Könyvszemle*, 1894. 21. — SAJÓ–SOLTÉSZ: *Catalogus incunabulorum...* Bp., 1970. 2312d. — HUBAY ILONA: *Missalia Hungaria. Régi magyar misekönyvek*. Bp., 1938. 24., 39., 3. sz. tábla. — RADÓ POLIKÁRP: *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp., 1944. 76. — SZ. KOROKNAY ÉVA: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Bp., 1973. (Művészettörténeti füzetek, 6.) 152. — SZENDREI JANKA: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Bp., 1981. 74. — CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GARDONYI KLÁRA: *Bibliotheca hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I. Fennmaradt kötetek: A–J*. Bp., 1988. 1238. — *Cimélia. Az Országos Széchényi Könyvtár kincsei*. (Szerk. Karsay Orsolya) Bp., 2000. (Libri de libris) 219.

Ősnymtatványunk az itáliai ősnymdászat „fővárosában”, Velencében került ki a sajtó alól 1486. március 18-án. A kolofonban lévő adatokból kiderül, hogy a kötetet az augsburgi származású Erhard Ratdolt nyomtatta. Ratdolt akkor jött Velencébe, amikor ez a város művészetének és iparának fénykorát élte, s nyomdászatának gyors fellendülése a nyomdászokat nagy versengésre készítette. Ratdolt művészi kivitelű nyomtatványaival rögtön az elsők közé emelkedett, hiszen megteremtette a reneszánsz-ízlésű nyomtatott könyvdísz. Indadászes iniciáléi⁴ és lapszéldíszei nem utánozzák a kódexeket, hanem inkább antik motívumok alapján, a fametszés és a fekete-fehér nyomás eszközeivel törekszenek a tiszta, művészi stílus megteremtésére. Ebben a misszáléban is megtalálhatók ezek a jellegzetességek, a kötet legérdekesebb része azonban mégis az ötszínű kánonfametszet, amely a legelső Ratdolt színes fametszeteinek sorában.

Esztergomban⁵ ma két példány van ebből a misekönyvből: egy pergamenre és egy papírra nyomott példány. A kánonfametszet csak a papírpéldányban van meg, a másiktól kivágták. Ugyanakkor ez a példány csonka, az első és a 232–236. levelek hiányoznak; ezeket Petrus Lichtenstein 1512. évi esztergomi misekönyvéből pótlólag kötötték hozzá. Kötése korabeli, gótikus vaknyomásos bőrkötés, rézveretekkel.⁶

A pergamenpéldány kolofonjából az is kiderül, hogy a kötetet Mihály milkói püspök⁷ rendeletére (de consensu ac favore Reverendissimi in Christo patris ac domini

⁴ Lásd közleményünk kezdő „A” betűjét!

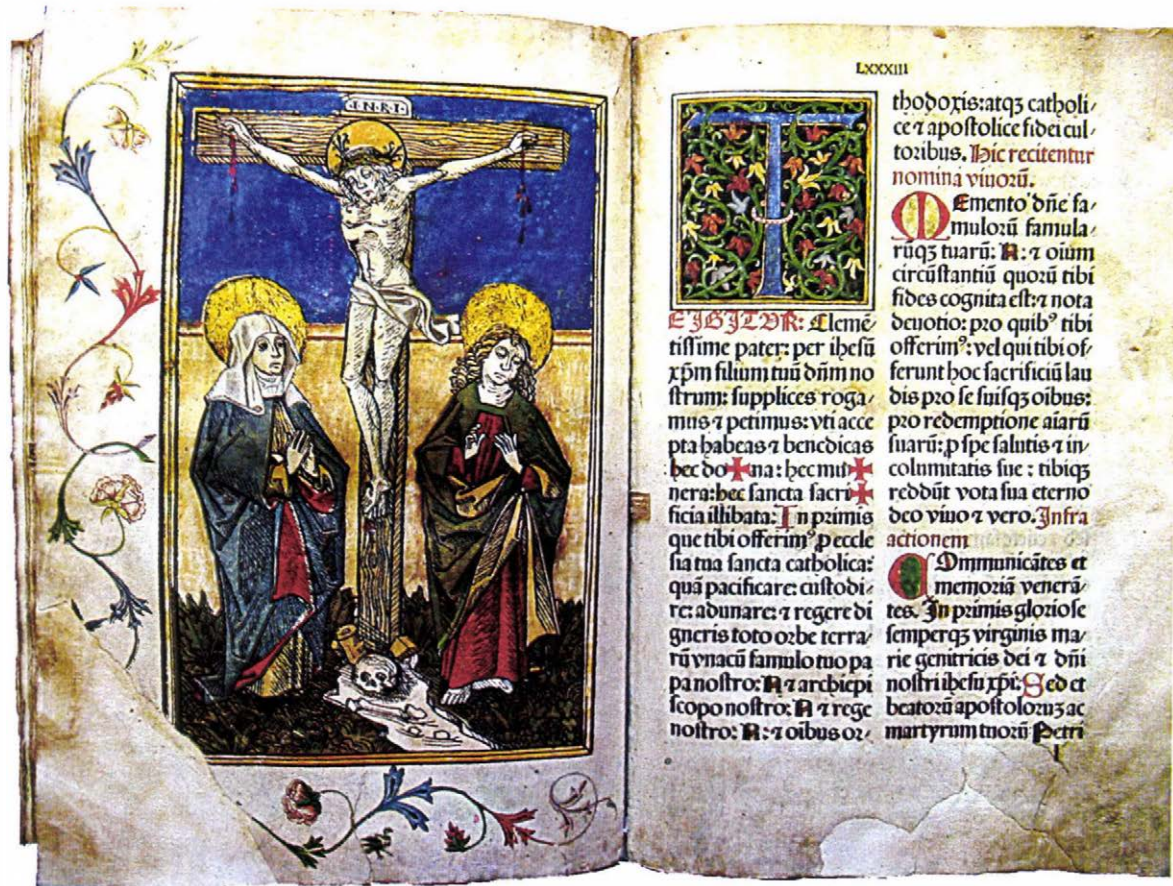
⁵ További két példány az Országos Széchényi Könyvtárban van. Vö. SAJÓ–SOLTÉSZ 2312.

⁶ Feldolgozta: SZ. KOROKNAY 1973. 152. sz.

⁷ Mihály személyéről nincs adatunk, a milkói püspökség Moldva és Havasalföld határán volt. 1226-ban Róbert esztergomi érsek az akkor megtért kunok püspökévé Theodorik milkói püspököt tette. Hivatalá-

Az 1486. évi esztergomi misszálé kötéstáblája

thodoxis: atq; catholi-
ce: et apostolice fidei cul-
toribus. **Hic recitentur**
nomina virozū.

Memento dñe fa-
mulozū famula-
rūq; tuarū: **R:** et oīum
circūstantiū quozū tibi
fides cognita est: et nota
deuotio: pro quib; tibi
offerim;: vel qui tibi of-
ferunt hoc sacrificiū lau-
dis pro se suisq; oibus:
pro redemptione aiarū
suarū: p spe salutis et in-
columitatis sue: tibi q;
reddūt vota sua eterno
deo viuo et vero. **Infra**
actionem

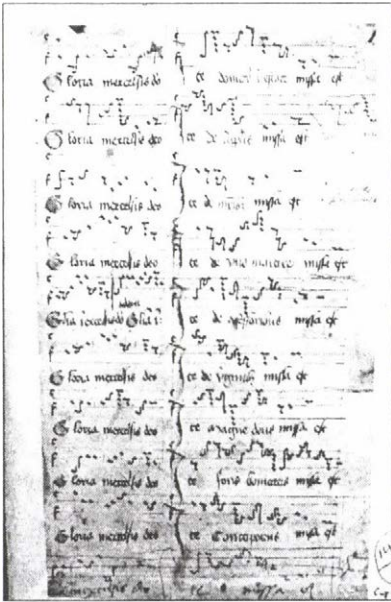
E **3 B 3 2 2 R:** Clemen-
tissime pater: per ihesū
xpm filium tuū dñm no-
strum: supplices roga-
mus et petimus: vt acce-
pta habes et benedicas
hec dona: hec mī: hec
nera: hec sancta sacri-
ficia illibata: **I**n primis
que tibi offerim;: p ecclē
sua tua sancta catholica:
quā pacificare: custodi-
re: adunare: et regere di-
gnis toto orbe terra-
rū vnacū famulo tuo pa-
pa nostro: **R** et archiepi-
scopo nostro: **R** et rege
nostro: **R:** et oibus o;

Omnimū cōmunicātes et
memoriā venerā-
tes. **I**n primis gloriose
semperq; virginis ma-
rie genitricis dei et dñi
nostri ihesu xpi: **S**ed et
beatozū apostolorū et
martyrum tuozū **P**etri

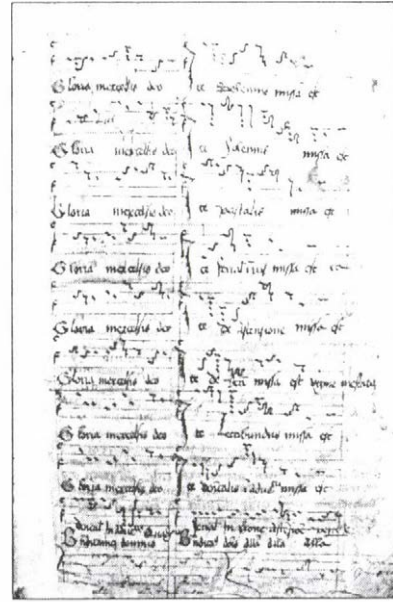
Az 1486. évi esztergomi misszálé ún. kánon-oldala a színes fametszettel

Michaelis episcopi Milkoviensis ac in pontificalibus vicarii generalis ...), Mátyás király dicsőséges uralkodása idején, Velencében, az augsburgi Erhardus Ratdolt nyomtatta ki 1486. március 18-án.

Az első levélen található az a kéziratoldal, amely forrásközlésünk tulajdonképpeni tárgyát képezi. A kéziratot bejegyzések már a kötéstábla belső oldalán elkezdődnek (1. kép) és az 1. levél rectóján folytatódnak (2. kép). A mise két részletének, a „Gloria in excelsis Deo” kezdetű himnusznak, és az elbocsátás szavainak („Ite missa est”) az év különböző időszakaira és ünnepeire vonatkozó dallamvariánsait, intonációit tartalmazza. Ezek a kéziratoldalak zenei elemzést igényelnének, amelyre nem vállalkozhatunk. Csupán annyit kell kiemelnünk, hogy a XV. század végéről jócskán maradtak fenn liturgikus könyvekben ehhez hasonló kéziratot bejegyzések, s ezek jelentőségét éppen az adja, hogy a kötetek *használóitól* származnak. Tehát a széles körű, mindennapi gyakorlat sajátosságairól, műveltségi viszonyairól adnak képet, mert ezek a kották *hallás utáni másolással* készültek. S mivel a bejegyzések nem hivatásos kottairóktól vagy másolóktól valók, hanem az iskolázás során kiképzett egyénektől, jól mutatják a zenei írásbeliség középkor-végi szintjét.⁸

1. kép

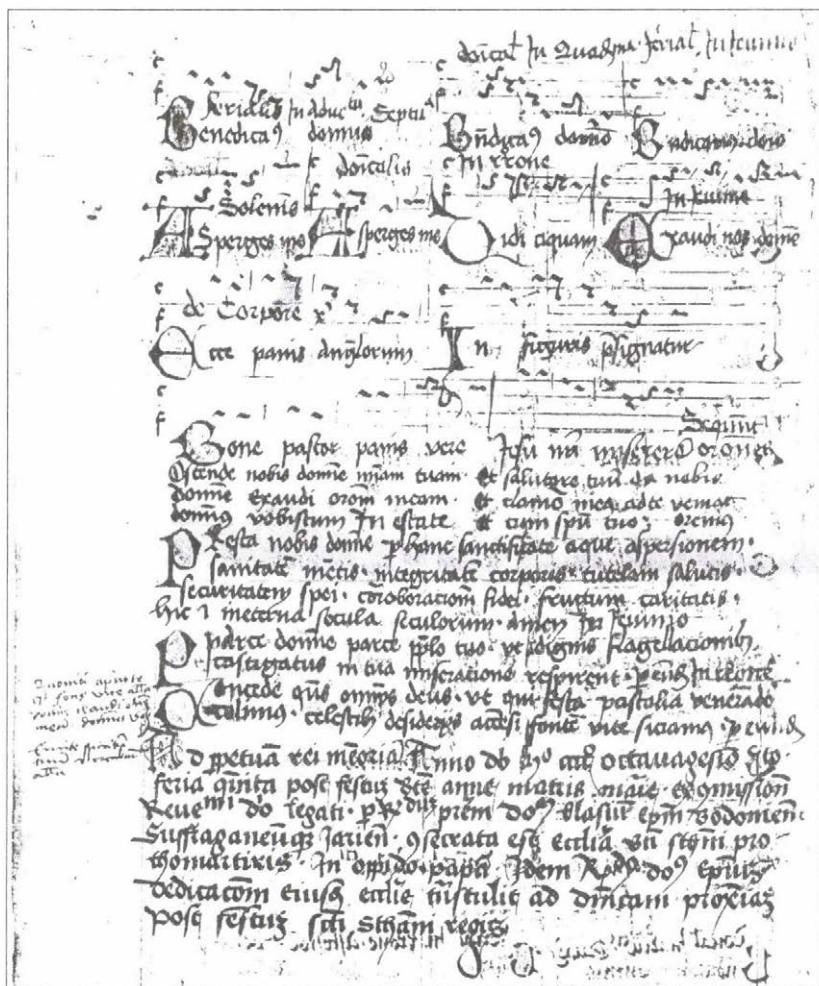

2. kép

ban a pápa 1234-ben megerősítette. A püspökség és székesegyháza 1441-ben pusztult el, de címét utána is viselték. Feltámasztására a XVIII. században tettek sikertelen kísérletet. BENKŐ, Josephus: Milkovia, sive antiqui episcopatus explanatio. Vienna, 1781. 2 kötet. KNAUZ Nándor: A milkói püspökség = Magyar Sion V (1867) 401–415.

⁸ Részletes elemzés: SZENDREI 1981. 29–44.

A kézzel írott kottasorok az 1486-os misszáléban kétféle notációt mutatnak: a „magas nívójú, majdnem teljesen kötött technikájú, kódexírásnak szánt missale-kotta valószínűleg még a XV. századból, és a tagolt, XVI. század eleji kurzív hangjelzés kézzel húzott vonalakon. A lokalizálás bizonytalan. A XV. századi stílyaltabb kotta (formai sajátosságai alapján) valószínűleg budai környezetből való, mint ahogy a gazdag lapszéli ornamensek is oda utalnak.”⁹ A kurzív magyar kottairás az egész országban elterjedt volt (lokalizálható emlékek szerint Esztergomban, Budán, Pozsonyban, Győrött, Nagyszombatban stb.), még a XVI. század közepén is ismerték.

3. kép

⁹ SZENDREI Janka: Középkori hangjegyírások Magyarországon: A magyar notáció története — Német neumaírások Magyarországon. Bp., 1983. 144.

LITURGIKUS BEJEGYZÉSEK¹⁰

Itt közöljük azokat bejegyzéseket, amelyek a kéziratoldal felső kétharmadában (3. kép) találhatóak, és a különböző intonációk emlékeztető, bevezető sorai.

FERIALIS IN AD[D]UCTU SEPTU[AGESIM]A: Benedicamus Domino.¹¹
 HÉTKÖZNAPOKON HETVENEDVASÁRNAPIG: Mondjunk áldást az Úrnak.
 DOMINICALIS IN QUADRAGESIMA: Benedicamus Domino.
 NAGYBŐJTI VASÁRNAPOKON: Mondjunk áldást az Úrnak.
 FERIALIS IN JEIUNIO: Benedicamus Domino.
 BŐJTI HÉTKÖZNAPOKON: Mondjunk áldást az Úrnak.

SOLEN[N]IS: Asperges me¹² [Domine, hyssopo et mundabor: lavabis me, et super nivem dealbabor. Ps. 50,3:¹³ Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in seacula saeculorum. Amen.]

ÜNNEPEKEN: Hints meg engem, Uram, izzóppal, hogy tiszta legyek, moss meg engem, hogy a hónál fehérebb legyek. — Könyörülj rajtam, Isten, nagy irgalmad szerint. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Amen.

DOMINICALIS: Asperges me [...] ¹⁴
 VASÁRNAPOKON: Hints meg engem...

IN RESURRECTIONE: Vidi aquam¹⁵ [egredientem de templo, a latere dextro, alleluja, et omnes, ad quos pervenit aqua ista, salvi facti sunt, et dicent, alleluja, alleluja. Ps. 117,1:¹⁶ Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in saeculum misericordia eius. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.]

¹⁰ A liturgikus szövegek fordításánál Szunyogh Xavér Ferenc OSB 1933-ban megjelent *Magyar-latin misszáléját* vettük alapul (a továbbiakban: Misszálé 1933.) A mai gyakorlati használatra vonatkozóan az *Éneklő Egyház* (4. kiad., Bp., 1999) c. általánosan elterjedt liturgikus énekeskönyv számaira hivatkozunk.

¹¹ A szentmise végén a pap (a nép felé fordulva) az „Ite, missa est” formulával, vagy — az oltár felé fordulva — bocsátotta el a népet: *Benedicamus Domino* (= Mondjunk áldást az Úrnak). A ministráns erre felelte: *Deo gratias* (= Istennek legyen hála.) Vö. Misszálé 1933. 584.

¹² A szenteltvízhintés (Asperges) a szentmisére való felkészülés, megtisztulás ősi, ünnepélyes formája. Ennek végzője egy ministránssal az oltár elé vonul, a hívek köszöntése és a bűnbánatra intó bevezető szavak után ezt az antifónát intonálja. Az 50. zsoltárból vett szavak a megtisztulás utáni vágyakozást szólaltatják meg. Az „izzóp” az Ószövetségben szereplő, meghintésre és tisztításra szolgáló gyógynövény. Miközben a kórus ezt énekli, a pap végighalad a templomon, és keresztiségükre emlékeztetve szenteltvízzel hinti meg a híveket. Az oltárhoz visszaérve rövid könyörgést mond.

¹³ Az 50. zsoltár 3. verse.

¹⁴ Ugyanaz, mint előbb.

¹⁵ Húsvéti időben az „Asperges me” helyett ezt az antifónát énekeltek a szenteltvízhintés alatt. A hozzá tartozó könyörgés is Húsvéthoz kapcsolódik.

¹⁶ A 117. zsoltár 1. verse.

FELTÁMADÁSKOR: Láttam a vizet, mely a templom jobbjáról csörgedezett, alleluja; és mindazok, kikre hullott, üdvözültek, s mondani fogják, alleluja, alleluja. — Magasztaljátok az Urat, mert jó, mert irgalma örökkévaló. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Ámen.

IN JEIUNIO: Exaudi nos, Domine¹⁷ [quoniam benigna est misericordia tua: secundum multitudinem miserationum tuarum respice nos, Domine. Salvum me fac Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam. Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto, sicut erat in principio et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen.]
 BÖJT BEN: Hallgass meg minket, Urunk, [mert jóságos a te irgalmad, nagy irgalmasságod miatt tekint reánk, Urunk. Ments meg engem, Istenem, mert a hullámok egész a lelkemig hatoltak. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben volt, és most, és mindig, és mindörökkön örökké. Ámen.]

DE CORPORE CHRISTI: Ecce panis Angelorum¹⁸ [factus cibus viatorum: vere panis filiorum, non mittendus canibus.] / In figuris praesignatur [cum Isaac immolatur: agnus pasce deputatur: datur manna patribus.] / Bone pastor, panis vere / Jesu, nostri miserere [tu nos pasce, nos tuere: tu nos bona fac videre in terra viventium.]
 KRISZTUS TESTÉRŐL: Ímhol angyaloknak étke [vándorútunk erőssége, édes fiak vendégsége, ebnek adni nem való.] / Ősi manna ezt mutatja [ezt Izsáknak áldozatja, bárányvére csordulata, képből írja régen ezt.] / Kegyes pásztor, igaz étek, édes Jézus, kérünk téged [te legeltesd, védj a néped, te mutasd meg kegyességed, fön, az élők közepett.]

Sequuntur orationes:

Következnek a könyörgések:

Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam. — Et salutare tuum da nobis.

Mutasd meg nekünk, Uram, a te irgalmasságodat. — És a szabadtást (üdvösséget) add meg nekünk.

Domine, exaudi orationem meam. — Et clamor meus ad te veniat.

Uram, hallgass meg könyörgésemet. — És kiáltásom jusson eléd.

Dominus vobiscum. — Et cum spiritu tuo.

Az Úr legyen veletek. — És a te lelkeddel.

Oremus.

Könyörögjünk.

¹⁷ Ma a szertartások rendjében nincs külön böjti időszakra szóló szenteltvízhintési antifóna, sem könyörgés. A tridenti rend szerint ez az antifóna a búzaszentelés bevezető éneke. Vö. Misszálé 1933. 1434.

¹⁸ Az úrnapi szentmise szekvenciáját („Lauda Sion Salvatorem”) IV. Orbán pápa felkérésére Aquinói Szent Tamás írta. Az ünnepet először 1247-ben, Lüttichben ülték meg, és IV. Orbán 1264-ben rendelte el az egész egyház számára. Misszálé 1933. 698. — Babits Mihály és Sík Sándor is lefordította, az Éneklő Egyház az e kettő alapján készült változatot közli, Szedő Dénes ferences átdolgozásában. Vö. EE 577–578. — Nem világos, hogy mit keres az úrnapi szekvencia a szenteltvízhintés antifóna-változatai és könyörgései között. Valószínű, hogy ezt is csupán emlékeztetőnek szánta a lejegyző.

IN AESTATE. Presta nobis, Domine per hanc sanctificatae aquae aspersionem sanitatem mentis, integritatem corporis, tutelam salutis, securitatem spei, corroborationem fidei, fructum caritatis hic et in aeterna saecula saeculorum. Amen.¹⁹

NYÁRON: Add meg nekünk, kérünk, Urunk, a vízzel való meghintés által elménknek egészségét, testünknek épségét, üdvösségünknek védelmét, reménységünk biztonságát és hitünknek megerősödését és a szeretet gyümölcsét. Most és mindörökkön örökké. Ámen.

IN JEIUNIO. Parce, Domine, parce populo tuo, ut dignis flagellationibus castigatus in tua miseratione respirent. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.²⁰

BŐJT BEN: Könyörülj, Urunk, könyörülj népeden, hogy megérdemelt büntetéseiteől megfenyítve, mindenkor a te irgalmasságodban élhessen. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.

IN RESURRECTIONE. Concede quaesumus omnipotens Deus, ut qui festa pasc[h]-alia venerando colimus, caelestibus desideriis accensi fontem vitae sitiamus. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.²¹

FELTÁMADÁSKOR: Engedd meg, kérünk, Mindenható Isten, hogy mi, akik a Húsvétnek ünnepét üljük, mennyei vágyra gyúlva szomjazzuk az örök élet forrását. Ugyanazon Krisztus, a mi Urunk által. Ámen. (ÉE 403.)

Lapszéli jegyzetek:²²

Quoniam²³ apud²⁴ te est fons vitae, alleluja.²⁵ [Et in nomine tuo videbimus lumen, alleluja.]

Mivel [Uram] tenálad van az életnek forrása, alleluja. [És a te nevedben látjuk meg a világot, alleluja.]

Domine, exaudi orationem meam. — Dominus vobiscum.

Uram, hallgass meg könyörgésemet. — Az Úr legyen veletek.

Emit[t]e Spiritum tuum, et creabuntur [et renovabis faciem terrae]. Alleluja.²⁶

Áraszd rájuk Lelkedet és ismét életre kelnek, és megújítod a föld színét. Alleluja.

¹⁹ Vö. ÉE 401. (Mai változat.)

²⁰ Misszálé 1933. 1434. A tridentini rend szerint a búzaszentelő szertartás bevezető könyörgése.

²¹ Vö. ÉE 403. (Mai változat.)

²² A lejegyző valószínűleg véletlenül felejtette ki ezeket.

²³ Elírás lehet „Domine” helyett, bár ez a változat is élhetett, mert pl. a Pray-kódexben így szerepel: „Quoniam apud te...” Vö. RADÓ, Polycarpus: Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae. Tom. I.: Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes. Bp., 1947. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXVI.) 48., valamint 65.

²⁴ Helyesen: *apud*.

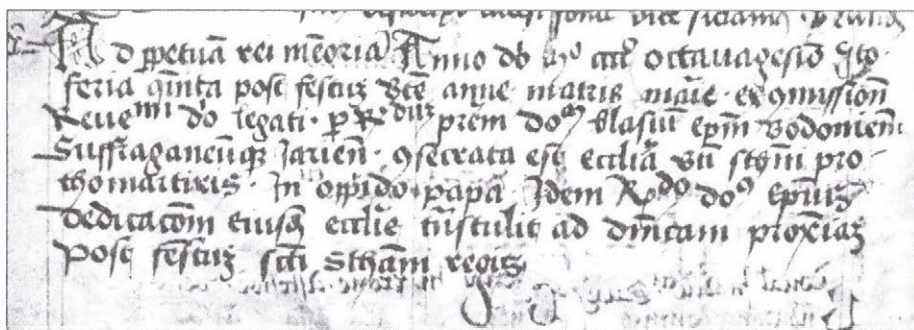
²⁵ Az 1488-ban megjelent — Radó katalógusában is feldolgozott — Missale Posoniense rendje szerint a húsvéti „kiskörmenet” (processio paschalis) alkalmával a „Vidi aquam” antifóna után nem a 117. zsol-tár, hanem a következő szöveg olvasandó: „Domine, apud te est fons uite alleluia. Et nomine tuo videbimus lumen alleluia. Collecta dicitur: Concede qu[iesumus] o[mn]nipotens] D[eus] ut qui festa paschalia agimus...” RADÓ i. m. 167. — Az esztergomi liturgiában ugyanez a verzikulus a húsvéti nagyvesperásban szerepel, a keresztelőkútnál mondják, egy könyörgéssel. Vö. ÉE 1288. oldal!

²⁶ Pünkösdvásárnap alleluja, 103. zsol-tár 30. verse.

EGY PÁPAI ADAT

Tulajdonképpen most érkezünk el közleményünk lényegéhez, ahhoz a bejegyzéshez, amely ugyanezen a kéziratoldalon, annak alsó harmadában található. Ugyanaz a kéz írhatta, mint a fölötte lévő sorokat, de talán nem ugyanabban az időben. A betűk itt nagyobbak, testesebbek, a betűszárak kissé vastagabbak, ezáltal ez a néhány soros feljegyzés az ünnepélyesség érzetét kelti. Az íráskép a gótikus textuális és a rotundaírás között áll.

A pápai helytörténeti irodalom mindaddig nem hasznosította azt az adatot, amelyet alább közlünk. Sem a régebbi, sem a legújabb várostörténeti feldolgozások nem említik, noha Knauz Nándor már 1870-ben megjelent művében teljes terjedelmében közölte a bejegyzést:²⁷ „Az első tiszta lap tiloldalán néhány hangjegy és ima után e sorok olvashatók...” Nyomában Radó Polikárp is közli a szöveget 1944-ben megjelent művében.²⁸ Ezúttal magyar fordításával együtt²⁹ közöljük:

4. kép

„Ad perpetuam rei memoriam. Anno domini M-o CCCC-o octavagesimo (sic!) 5-to feria quinta post festum beatae Annae matris Mariae ex commissione reverendissimi domini legati per reverendum patrem dominum Blasium episcopum Bodoniensem suffraganeumque Jaurinensem consecrata est ecclesia sancti Stephani prothomartyris in oppido Papa. Idem reverendus dominus episcopus dedicationem eiusdem ecclesiae transtulit ad dominicam proximam post festum sancti Stephani regis.”

„A dolog örök emlékezetére. Az Úr 1485. esztendejében Szent Annának, Mária anyjának ünnepét követő csütörtökön,³⁰ a tisztelendő legátus úr³¹ engedélyével a tisztelendő atya,

²⁷ KNAUZ 1870. 9.

²⁸ RADÓ 1944. 76.

²⁹ A latin fordítások elkészítésében és értelmezésében nyújtott segítségért kedves kollégámat, Köblös Józsefet illeti köszönet.

³⁰ 1485. július 28-án. Vö. KNAUZ 1870. 9.; RADÓ 1944. 76.; SZ. KOROKNAY 1973. 152.

Balázs³² bodonyi püspök és győri segédpüspök úr felszentelte a Pápa városában lévő Szent István első vértanú egyházát.³³ Ugyanez a tisztelendő püspök úr ezen egyház névünnepét³⁴ áthelyezte a Szent István király ünnepét követő vasárnapra.³⁵

Egy már meglévő templom újraszentelésére akkor volt szükség, ha azon nagyobb jelentőségű átalakítást vagy felújítást hajtottak végre, s ezáltal korábbi konsekrációja megszűnt. A templomszentelés szertartását csak püspök végezhetette. A bejegyzés tanúsága szerint ezt a szentelést Balázs, domonkosrendi szerzetesből lett címzetes püspök végezte el 1485. július 28-án, csütörtökön. Balázst 1471-ben szentelték püspökké, a győri egyházmegye területén működött. 1487-ben lett győri kanonok és segédpüspök. Jegyzetünk szerzője már ezen a címen említi, a feljegyzés tehát valószínűleg 1487 után készülhetett, mintegy visszaemlékezésként a két évvel korábban történt templomszentelésre. (Ezt látszik igazolni a zenei íráskép is: Szendrei Janka már idézett leírása szerint ez XVI. század eleji jellemzőket mutat.)

Hogy e szűkszavú, s többféleképpen is értelmezhető feljegyzés történeti háttérét megrajzoljuk, kissé távolabbra kell visszatekintenünk.

A mai Pápa város területén a XV. század közepén létezett egy város, amelyet annak földesurai, a Garaiak építettek, fejlesztettek, egy vár, amit ugyanezek építettek valamikor az 1440-es években, és egy Pápa nevű falu, amely a Pápa vagy másképpen Pápai család tulajdonát képezte, s akik ennek megtartásáért kemény harcot vívtak a Garaiakkal. A Pápai család tagjai, Pápai György és Balázs hűtlenség miatt 1464-ben birtokukat elveszítették, a Garaiak pedig 1481-ben váltak meg végleg a várostól, amikor Garai Jóbbal a család nádori ága kihalt.³⁶

³¹ VIII. Ince pápa 1484. november 8-án — Mátyás király kívánságára — Vingárti Geréb László (1452–1502) erdélyi püspököt nevezte ki magyarországi legátusának. 1488-ban az országgyűlés panaszt emelt ellene hatásköre túllépése miatt, mire a király megdorgálta, a pápa pedig Angelo Pecchinoli ortei püspököt nevezte ki a helyére. Vö. Magyar katolikus lexikon, IV. 49.

³² Balázs domonkosrendi szerzetes, teológiai tanár, 1471. augusztus 25-től felszentelt bodonyi püspök. Engedélyt kapott Győr városában és az egyházmegyében a püspöki működésre, 200 dukát jövedelemmel. 1487-től győri kanonok és segédpüspök. Utóda 1498. I. 19: György. (Magyar katolikus lexikon, I. 553.) Nevével találkozunk még a következő oklevelek kiadójaként: MOL Diplomataikai Fényképgyűjtemény (DF) 203945., 227616., 227617., 240691. — Bodony: Bodoniensis, Bodanensis, Bödön, ma Vidin Bulgáriában. Egykori püspökség. A keleti egyházszakadás (1054) után ortodox lett, 1200–1235 között unióra lépett a nyugati katolikus egyházzal, majd ismét elszakadt Rómától.

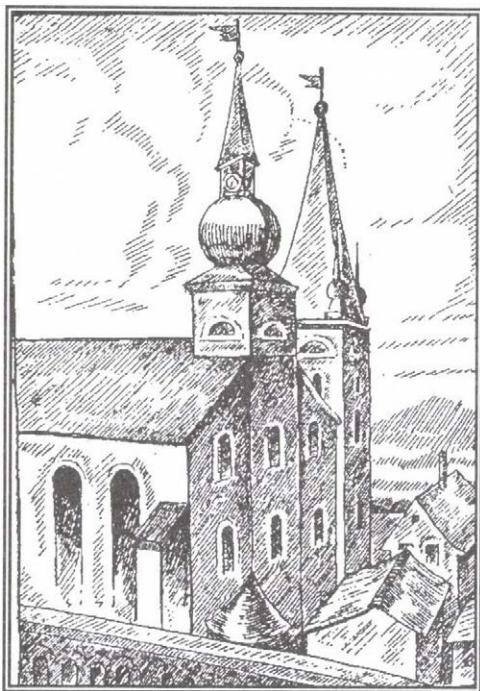
³³ A plébániatemplomot 1422-ben említik először ezzel a titulussal. Vö. KÖRMENDY József (közreadó): *Annatae e Regno Hungariae provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536. A magyarországi egyházmegyéik javadalmainak annatai 1421–1536.* Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok, 21.) 44.

³⁴ Vagyis a templombúcsú ünnepét december 26-áról nyár végére helyezte át. (Talán praktikus — vásártartási, közlekedési stb. — szempontok miatt.) Pápa szombati hetipiacjoggal rendelkezett. Vö. KUBINYI András: A középkori Pápa = Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 95.

³⁵ 1485-ben augusztus 20. szombatra esett, tehát a rákövetkező vasárnap augusztus 21. volt. SZENTPÉTERY Imre: A kronológia kézikönyve. Bp., 1985. 156.

³⁶ A két család villongásairól és birtokairól lásd SEBESTYÉN Béla: Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura (1535–1550) Pápa, 1911. 20–22. és KUBINYI 1994. 84–88.

A templomszentelés összefüggésben állhat azzal, hogy a földesúr személye megváltozott, hiszen ettől kezdve a Szapolyai család birtoka lett Pápa. Kubinyi András kutatásai alapján valószínűsíthetjük, hogy Pápát Szapolyai Imre és István már az 1470-es évek közepén megszerezte,³⁷ de 1481-ben már bizonyosan az övék. Feltevéstünk szerint az új birtokosok renováltathatták a plébániatemplomot³⁸ — ahogyan ezt egyébként az ekkor már rendkívül gazdag és nagyhatalmú család tagjai sok esetben meg is tették —, és ez szükségessé tette a templom újrászentelését. Tudjuk, hogy Szapolyai István és Szapolyai Imre is gyakran megfordult a pápai várban, sőt, István nádor itt végrendelezett és itt is halt meg 1499 decemberében.³⁹ Írásos bizonyíték van arra, hogy Szapolyai Imre 1485-ben — tehát éppen a számunkra oly fontos esztendőben — Pápán tartózkodott.⁴⁰

5. kép

püspök, esztergomi érseki vikárius rendeletére nyomtatták. A XV. században az exempt — azaz a területileg illetékes megyéspüspök joghatósága alól kivett, és köz-

A szerző, aki feljegyzésünket készítette, felszentelt pap lehetett, valószínűleg jelen volt a szentelésen, majd amikor a misszálé hozzá került, a liturgikus bejegyzések után ezt a számára fontos, emlékeztető ténytet feljegyezte. Ezzel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet egy — konkrét bizonyíték híján hipotetikus — összefüggésre, amely a kötet ki-nyomtatása és a pápai plébánia korabeli helyzete között fennállhat. Arra gondolunk, amit már korábban is említettünk: a misszálét Mihály milkói

gondolunk, amit már korábban is említettünk: a misszálét Mihály milkói

³⁷ KUBINYI 1994. 87.

³⁸ A templomról a legkorábbi leírás 1732-ből való: PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760). Veszprém, 1947. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 10.) 150–155. Valamint ifj. HERMANN István: Szentmiklósi és óvári Pongrácz Gáspár pápai plébános városleírása a XVIII. század elejéről. (Forráskiadás) Pápa, 1999. (Jókai füzetek, 26.) 36. — Sajnos a középkori — protestánsok által átépített — templomról mindössze egyetlen, nem túl jó ábrázolás maradt ránk: az ún. Esterházy-féle fogadalmi kép a pápai ferencesek egykori kolostorában. A festmény a pestisjárvány emlékére készült 1683-ban. A templom rajzos, stilizált épülettömbjét mutatja az 5. kép.

³⁹ Már 1498 végén ott van: Sopron vármegye története. Okmánytár II. (szerk. Nagy Imre) Sopron, 1891. 581. Pápán kelt végrendelete: WAGNER, Carolus: Analecta Scepussii sacri et profani. I. Vienna, 1773. 148–151. Egy nappal később, karácsonykor meghal: KATONA, Stephanus: Historia critica regum Hungariae, XVIII. Budae, 1792. 194–195.

⁴⁰ WAGNER 69. Levelét így datálja: „Ex Castro nostro Papa, secundo die B. Luciae Virginis MCDLXXXV.”

vetlenül az esztergomi érsek alá rendelt — plébániák kormányzója a milkói püspök volt. Mivel Pápa is exempt plébánia volt⁴¹, elképzelhető, hogy ez a misszálé-példány Mihály püspök intézkedésére — valamikor 1487 után — Pápára került, a plébánia-templom használatára, felszerelésének kiegészítéseként. A felújított és 1485-ben felszentelt templom új könyveinek egyike lehetett ez a *Missale Strigoniense*-példány.

A KÖTET „UTÓÉLETE”

Sajnos a kötet további sorsával kapcsolatban csupán két adat áll a rendelkezésünkre: két további bejegyzés. Az egyik — ugyancsak a liturgikus változásokat rögzítendő — a XVI. századból való, majdnem egy egész oldalt betölt, a végén az aláírás: „*Mattheus Thatthay 1552*”.⁴²

A másik bejegyzés több információt tartalmaz, 1613-ból való. Ez arról tudósít, hogy Vasvári György esztergomi kanonok, újvári plébános a könyvet barátjának, Érsekújvári Farkas naszvadi plébánosnak ajándékozta, akit az esztergomi érsek éppen a nagyszallói plébániára akart áthelyezni.⁴³

Vasvári György győri születésű esztergomi kanonok. A nagyszombati papnevelő növendéke, később a bécsi egyetemre került, ahol a bölcseletet tanulta. 1609-ben szentelték pappá, ekkor lett Vágszerdahely plébánosa. 1610-ben kanonok, 1612-től újvári⁴⁴ plébános. 1614-ban lemondott esztergomi stallumáról és visszatért Győrbe, ahol Náprágy Demeter mellett előbb olvasó- (1614–1616), majd éneklőkanonok (1616–1630) lett. 1630–1636 között pápói prépost, 1636–1637-ben nagyprépost.⁴⁵ 1637. augusztus 16-án⁴⁶ halt meg.

Érsekújvári Farkas ugyancsak esztergomi kanonok volt (1618-tól), 1611-ben plébános Muzslán.⁴⁷ Kollányi úgy tudja, hogy 1618-ban került Naszvadra, de Kollányi nem ismerte a mi könyvbejegyzésünket, amely már 1613-ban naszvadi plébánosnak

⁴¹ Az exemptio a szabad királyi városok, valamint a királyi és királynői városok plébánosaira vonatkozott. Észertint ezek a plébánosok a szentszéki (házassági, vagyonjogi, végrendeleti) ügyeket maguk intézhatték, nem tartoztak a megyéspüspök — Pápa esetében a győri püspök — joghatósága alá. Ezek a plébánosok csak az esztergomi érseknek tartoztak engedelmességgel, csak az általa összehívott zsinatokon voltak kötelesek megjelenni. A témáról bővebben: GÁRDONYI Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban = Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Bp., 1933. 163–182. KUBINYI András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM-könyvek, 22.) 287–300., különösen 292–294. — Az exemptiot Mária Terézia kérésére VI. Piusz pápa szüntette meg 1775-ben. A pápai plébánia ekkor került a győri püspök joghatósága alá.

⁴² Tatai Mátéről nincs további információnk.

⁴³ „Anno 1613. die 9. Junii. Georgius Vasvary canonicus ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, parochus Uyvariensis, reverendo domino ac fratri charissimo Wophgango Ersekuyvary parochi Naszvadiensi cum regimine eusdem ecclesiae de voluntate illusterrimi domini domini Francisci Forgách cardinalis et archiepiscopi Strigoniensis mutato concedenti in Szarlo missale hoc obtulit et dedit in perpetuum sui memoriam.”

⁴⁴ Érsekújvár lehet.

⁴⁵ KOLLÁNYI Ferenc: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Bp., 1900. 212., BÉDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.) 407.

⁴⁶ Bedy szerint augusztus 6-án.

⁴⁷ KOLLÁNYI i. m. 223.

nevezi. 1624-ben Pázmány Péter a honti, 1628-ban a nyitrai főesperességet adományozta neki. 1636-ban lett őrkanonok. 1638-ban halt meg.

A misszálé tehát az 1613. június 9-én történt ajándékozással Érsekújvári Farkas naszvadi plébánoshoz került, akit az érsek akkor Nagysallóra akart helyezni. Tudjuk azonban, hogy a helyén maradt, hiszen Kollányi még 1618-ban is naszvadi plébánosként említi. Vasvári barátsága jeleként adta a könyvet Érsekújvári Farkasnak, aki valószínűleg további állomáshelyeire is magával vitte. Sorsának további alakulásáról sajnos nincs tudomásunk. Végül — talán hagyatékként — az esztergomi Főszékes-egyházi Könyvtár állományába került.

SUMMARY

ZSOLT MEZEI

The manuscript page of an incunabulum (Missale Strigoniense, 1486)

The Cathedral Library of Esztergom preserves the printed medieval missal in the blank pages of which some handwritten marginalia can be found. Most of them are liturgic notes: the abbreviated, note-headed variants and tones of some parts of the mass in Gregorian mode (*Gloria, Ite missa est, Asperges me* etc.) There is, however, a seven-line note among them, which includes some precious data of the late-medieval history of Pápa. The data tell about the dedication of the parish church of Pápa in honour of the First Martyr Saint Stephen when Bishop Balázs of Győr consecrated it on 28th July, 1485. The feast (church-ale) of the patron saint of the church was changed to the Sunday following 20th August from 26th December. We assume that the note might have been prepared in 1487 or afterwards, since the missal had been printed in 1486 in Venice. The reconsecration process of an already existing church usually takes place after renovation or reconstruction works. This event can be connected with the fact that the Szapolyai family became the proprietor of the town at around this time. According to our hypothesis, this very missal may have either been the property of the parish-church of Pápa, or its user may have come from Pápa, that is why the notes in connection with the town had been recorded in it.

KISS ISTVÁN

A pápai céhek életéből¹

A RÉGI ÍRÁSOKAT nagy szeretettel böngészem. Egy ilyen alkalommal nagyon érdekes, tanulságos dologra bukkantam, és ez nem volt más, mint a valaha Pápán lévő különböző céhek szabályai, artikulusai. Milyen céhek divatoztak itt? Mikor jöttek létre e céhek és milyen volt valláserkölcsei életük? Azt tudjuk, hogy a régi világban ugyanazon mesterségben dolgozók bizonyos egyesületet, céhet alkottak, hogy érdekeiket kölcsönösen megvédjék. Ezen céhek vagy testületek szabályokkal voltak ellátva, és e szabályok szerint, mint önkormányzati testület elüljárót vagy más szóval atyamestert és dékánokat² választott, kik szigorúan ügyeltek, hogy a céh törvényei pontosan betartassanak.

Rendkívül fontos s üdvös hatása volt a céhrendszernek az egyes községek és városok életében. Maga a városi hatóság is többnyire ezekből alakul.³ A törvényes tekintély elismerése, a testületi szellem ébrentartása érdekében a céhrendszer igazi társadalmi szükségletet alkotott.

Ezek voltak azon kor katolikus egyesületei, melyekben vállalva dolgoztak iparosaink anyagi jólétükön s különösen a Krisztusi szellem ápolásán s felvirágoztatásán.⁴

Megvolt-e Pápán ez a céhrendszer s minő fokban? Azt hiszem, kevés dunántúli város előzte meg Pápát e téren. 1734. esztendő körül a következő céhek virágoztak Pápán: kovács, mészáros, magyar és német szabócéh, szíjjártó, tímár, lakatos, borbély, takács, késműves, szűcs, gombkötő, ács, molnár, csizmadia, varga, cipész, csapó (szűrposztókészítő), gerencsér, pintér, asztalos, süvegjártó, magyar és német vargalegények céhe, kosárfonó, kerékgyártó, kőfaragó, gyapjúárus, posztókészítő, harisnya-

¹ KISS ISTVÁN (Vitnyéd, 1878 – Zalaszentbalázs, 1954): 1902-ben szentelték pappá, 1905-ben középiskolai hittanári oklevelet szerzett. Ettől kezdve káplán Pápán, s egyben a Református Kollégium katolikus növendékeinek hitoktatója. 1907–1910-ben hitoktató Veszprémben, majd 1953-ig zalaszentbalázi plébános. Pápán bencés tanárokkal megindította a „Pápa és vidéke” c. hetilapot (1906–1944), és megírta a plébánia történetét, amely Hornig Károly püspök költségén 1908-ban meg is jelent. — „Az itt közölt adatokat az uradalmi levéltárból merítettem.” Dolgozatát a Katolikus Legényegyletben olvasta fel, nyomtatásban a Pápai Lapok 1906/20, 21, 23, 24. számaiban jelent meg. (M. Zs.)

² A céh élén a céhmester állt, segítője volt az atyamester, aki az inasok és a legények ügyeivel foglalkozott. Őt hívták dékánnak is.

³ Természetesen a céhek, mint iparos testületek, mint önkormányzatok később jöttek létre, mint a települések (ön)igazgatási szervei. Talán arra gondolt a szerző, hogy a vezető céhes iparosok gyakran voltak tagjai a városi esküdtek testületének, a tanácsnak is.

⁴ A szerző cikkében megfogalmazott véleménye, a katolikus-protestáns szembennállásról a korabeli, éles felekezeti elkülönülés tükrében született.

kötő, festő, kalapos, késes, puskaműves céhek, összesen 34 céh.⁵ Hogyha csak céh volt 34, pedig bizonyára ennél is több lehetett, elképzelhetjük, mennyi mesterember dolgozott Pápán!

Így pl. 1788. évben szűcs 40, 1734-ben mészáros 20, csapómester körülbelül 30 volt. Nem csoda ezután, ha egyes céhekbe olyan nehezen lehetett abban az időben bejutni, különösen idegennek. Érthető volt a pápai szűcsök panasza, midőn valami Kolonics János győri német szűcsmester itt akart letelepedni 1788. évben. Minden követ megmozgattak, egymás után küldötték a kegyelmes gróf úr gazdatisztjéhez az instanciákat, hogy ne engedje letelepedni. Kérésüket ezzel támogatták: 1. Pápán a szűcsök már amúgy is negyvenen vannak, alig élhetnek. 2. Ha az idegenekkel még többre szaporodunk, minden bizonnyal a mi céhünkbe hasonlóképpen bejövő gyermekeink⁶ átka alá esünk, mert az ilyen sok idegenek miatt nem élhetnek, hanem velünk együtt a felséges királyi aerarium (kincstár) nagy kárával koldusbotra jutunk. 3. Az itt lakó Purger Zsebe Jánosnak fia a minapában az ő tanult német kalapos mesterségének itt pápán leendő folytatására engedelmért esedezvé, ezen szókkal utasított el, hogy itt Pápán különben is már 7 kalaposok lévén, ha még Zsebe János kalapos is béjönni fog, nem élhetnek. Márpedig a magisztrátusnak illendőbb 10 vagy 13 adózókat megtartani, mintsem a koldusok számát százakig szaporítani. (1788. f: 15. n: 10.)⁷ Annál inkább is kérik őket, hogy úgylis túl sokan lévén, a győri szűcs le ne telepedhessék. Kérésük nem teljesített, mert a pápai bíró azon megokolással, hogy itt úgylis csak egy német szűcs van, a remeke is más, levelei is rendben vannak, kárt nekik nem okozhat, megengedi letelepedését.

Érdekes volna arra a kérdésre is megfelelni, melyik időben alakultak itt meg Pápán a céhek? Azt hiszem, a molnárok céhe lehetett itt egyike a legrégebbiekek. Legalább a 13. századtól kezdve igen sűrűen fordulnak elő okleveleinkben a Tapolca vizén épült malmok, pedig ahol malom van, molnárnak is kell lenni, ezek pedig hamarosan tömörülhettek céhekbe.⁸ Egyik-másik céh keletkezéséről azonban egész biztos adattal szolgálhatok. Pl. a pápai szabók 400 éves múltja tekinthetnek vissza, büszkék lehetnek rá, hogy az 1510. esztendőben kapták Zápolya Jánostól, Pápa akkori birtokosától céhszabályzatukat,⁹ melyet 1538. évben Enyingi Török Bálint, Pápa város földesura megerősített. (f: 28. n: 476.)

⁵ Az 1734. április 9-én kelt pápai plébániai javadalomösszeírás csak 21 céhet említ, a szerző a mesterségeket tévesen azonosítja a céhekkel. Az összeírást közli: KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908. (2., reprint kiad.: Pápa, 1996.) 195–196. (H. J.)

⁶ A szülő után azonos mesterséget választó gyermeket különféle kedvezmények illették meg, ha apjával azonos foglalkozásban lépett céhbe. Ugyanígy kedvezmények illették meg az iparos lányát, özvegyét feleségül vevő azonos mesterséget űző legényt is, ha mesterré kívánt lenni.

⁷ A hivatkozás az évszám mellett a pápai — egykori — Esterházy-uradalom levéltárának köteg- és iratszámát adja meg.

⁸ Jelenlegi ismereteink szerint az alább, a szerző által is említett *szabók* céhe volt az első pápai céhszervezet. A molnároknak csak a XVII. század elejéről ismert a szerveződése. Ezt megelőzően nyilván volt céhszervezetük, de ennek írott vagy tárgyi emléke nem maradt fenn.

⁹ Pontosabban Szapolyai János megengedte, hogy céhet alkothassanak, de a céhszabályokat az oklevél nem említi és nem sorolja elő.

A pápai híres csapócéh (szűrposztókészítő) szintén igen tekintélyes múltra tekintet vissza. Céhszabályukat 1608-ban kapták.¹⁰ Ezt Demeter diák, Pápa városának akkori nótáriusa írta le fehér hártýára s ezen okmányban hivatkozik egy még régebbi szabályzatra,¹¹ mert írja: „Anibus praedecersores nostri úti solebant”, melyekkel élni (ti. szabályokkal) szoktak elődeink. (f: 6. n: 1.) Tehát már 1608 előtt volt céhlevelük. Megerősíti állításomat az a körülmény is, hogy a Tapolca vizén már 1428-ban egy posztó vagy kallómalom volt a csapómesterek számára, melyet Semlyér György¹² Felső-Pápa akkori birtokosa épített (f: 2. n: 10.) Sajnos, ez egykor oly híres mesterség elenyészett. Ez a sors érte a pápai szűcsöket is, pedig céhlevelüket szintén korán, 1608. július 12-én¹³ nyerték Enyingi Török Istvántól, és ezt az 1760. évben gróf Esterházy Pál, Pápa földesura megerősíti (f: 15. n: 1.)

A borbélyok szintén Enyingi Török Istvántól nyerték céhszabályaikat 1609. évben. Ezeket a szabályokat erősítette meg Esterházy Ferenc gróf 1741. június 21-én, majd 1758. évben. (f: 5. n:1.)

Régebben megalakult céhek voltak még: a bogrnár¹⁴-, ács- és puskaművescéh, szabályzatukat 1661. május 7-én nyerték gróf Esterházy Ferenc-től, Pápa földesurától, ugyanezt megerősítette 1760. november 24-én gróf Esterházy Károly váci püspök. Előbb kellett volna már említenem a csizmadiák céhét, mely városunk életében még a múlt században is oly nagy szerepet játszott, s fontos tényező volt. Mert ha a csizmadiák és felsővárosi polgárok összefogtak, nem volt hatalom, mely megdönthette volna őket. 1621. július 4-én alakultak meg, a győri csizmadiák artikulusait vették át, a győriek pedig a pozsonyiaiktól kölcsönözték. (f: 4. n:1.)

Még csak a sövegjáró és gerencsér (fazekas) céhről teszek említést. Az első céh szabályait és megerősítését 1726. évben gróf Esterházy Károlytól nyerte (f: 16. n: 11.) A második Esterházy Pál, Pápa város főkapitányától 1760. december 20-án (f: 15. n: 2.)¹⁵

¹⁰ Tulajdonképpen nem kapták, hanem maguk állították össze. Tanulságos a korabeli viszonyok ismertetésére idézni a céhszabályzat praambulumát, amelyben indoklás mondja el a történetet: „Mivelhogy a mi céh levelünk a háborúságnak idején a sok zűrzavar idoben elveszett volt, hanem mostan ebben az 1608. esztendőben magunk gondolatjából a mi kegyelmes nagságos urunkul Enninghi Theoreok Istvántul, supplicatiónk által fejér hártýán keze írása és pöcsétye alatt megnyertük és meconfirmáltattuk, adván ő nagsága levelében teljes hatalmat az engedetleneknek és visszavonóknak megbüntetésére, de mivel abban az ő nagsága levelében rendtartásink meg nincsenek írva, (az említett levél az 1606-os engedély — a szerk.) azokat minnen magunk között artikulusok szerint megírattuk a böcsületes Demeter deák városunk notariusának keze írása alatt. Mely levelünknek megpöcséltésére egész mesterségul a mi böcsületes urunkat a pápai főbirót Rausser Gergelyt és annak előtte való fobiránkat Szij Ferenczet, hogy e mi céh levelünket jövendo és mostani megnaradéknak használatjára megerősítsék és meconfirmálják.”

¹¹ Kiss István, egy másik írásában hivatkozik egy 1606-os megerősítő oklevélre, amelyben enyingi Török István megengedi a pápai csapóknak, hogy újra céhet szervezzenek. (KISS István: A pápai plébánia története 1996². 179–180.)

¹² Talán inkább a Zsemlelén birtokos Pápai György.

¹³ Valójában 1609. január 12-én kelt az oklevél, amelynek részleteit Kiss István is kiadta 1608. január 10-i kelettel. (KISS István: A pápai plébánia története 1996². 184–185.)

¹⁴ 1626-ból maradt fenn céhlevelük a Magyar Mezőgazdasági Múzeum gyűjteményében.

¹⁵ 1608 körül szinte minden céh megújította korábbi céhlevelét. Ezt azokkal a zűrzavaros időkkel lehet magyarázni, amely Pápa 1594-es török uralom alá kerülése, majd felszabadulása, és a várban kitört valon zsoldoslázadás miatt kialakult. Valószínűleg elvesztek a céhlevelek, illetve a pecsétek. Így a visszatért

II.

Roppant érdekesek és tanulságosak az egyes céheknek artikulusai, szabályai. Az ember igazán lelki gyönyörűséggel olvassa őket, mert mindegyikből igazi vallásosság, Isten- és felebaráti szeretet sugárzik felénk. Erkölcsi szempontból valóságos jámbor társulatok voltak az egyes céhek, ahol ápolták az erényt és irtották a bűnt.

Kivétel nélkül mind Istennel kezdik szabályzataikat.¹⁶ Csak az egykor oly híres csapócéhet (szűrposztókészítők) hozom fel például az 1662. évből. Így kezdi szabályzatát: „Mint minden dolognak feje az isteni tisztelet, melyen kívül aki jár, nagy ostorát s átkát várhatja Isten ő szent Felségének magára. Kívánjuk, hogy kicsinytől fogva nagyig, valaki ezen céhuünkbe akar lenni s ennek erejével élni, az igazi római anyaszentegyházat profitálván (vallván) ezen hitben is éljen előtte, viselvén az isteni félelmet sub poena confiscationis omnium bonorum (összes javaknak elkobzási terhe alatt).” (1662. f. 6. n: 8.)

Rendszerint ki volt mondva az is, hogy céhbe csak katolikus vehető fel. Abban az időben azonban, midőn Pápát is reformálták, a céhek is sokat szenvedtek, és ezek is protestánsokká váltak legnagyobbbrészt. De azért még ekkor is iparkodtak a céh katolikus jellegét megtartani,¹⁷ és az újra katolikus irányú 1741. esztendőből a pápai borbélycéh, mely szintén kimondotta, hogy csak katolikus lehet a céh tagja, így panaszkodik földesurának: „E mesteremberek legnagyobb része kálvinista, erőszakkal beálltak s a pontokat megváltoztatták. Onnét van, mert az atyamester is kálvinista, s csak egy katolikus mester van közöttük. Robics Ferenc céhünkben sok confusust (zavart) okoz, ha ennek a zászlócsinálást előhoztuk, őkegyelme nemhogy ebben az ő buzgóságát megmutatta volna, hanem inkább kihurrogatván bennünket ezt mondotta: Minek a zászló?¹⁸ Én ugyan annak a nyelét sohasem fogom vinni.” Ugyanazon évből keltezett másik levelében pedig így panaszkodik: „Mind a szűcs, mind a csapó, s egyéb céhekben ennek előtte kálvinista emberek voltak, de mivel azok az artikulusok tenora ellen léptek be a céhbe. Excellenciád által mind eltiltattak, úgyhogy most az egész céhek mind tiszta katolikus emberekből állanak. Mindezek iránt továbbra is alázatosan instálunk Excellenciád kegyes színe előtt, nem egyébtől indíttatván, hanem az egy igaz üdvözülendő katholika hitnek buzgóságától, hogy így valamint más céhekből, úgy a mi céhünkől is gyomláttassék ki az eretnokség. Így léssen nagy jó kegyelmes urunk, hogy a hitezésnek formulája igazán megtartassék úgy, amint ha-

mesterek az újjászervezett társulások legitimitását a céhlevelek megröszttetésével és pecsétek újravésztésével érték el.

¹⁶ Ezek az általánosnak tekinthető formulák a város rekatolizációja után kerültek a céhlevelek élére. Ez nem jelenti azt, hogy a protestáns céhek ne ügyeltek volna tagjaik erkölcsi és hitéletére. Az 1660-as évek után újra egy céhlevél-megújítási láz futott végig a városon, sok iparos egyesület demonstrálni akarta, működése érdekében, lojalitását a katolikus vallással és az új földesúrral szemben.

¹⁷ Ismereteim szerint erre nem volt példa. Sajnos Kiss István nem idézi a konkrét okleveles adatot, amiből ezt a következtetést levonta.

¹⁸ Több céhzászló maradt fenn a XIX. századból a Szent István Plébániatemplom (Nagytemplom) gyűjteményében, amelyek jelenleg a Gróf Eszterházy Károly Kastély- és Tájmuzeumban vannak letétben. Megkezdődött az elhasználdott zászlók restaurálása, a tervek szerint a felépítésre kerülő új kiállításon is helyet kapnak ezek a fontos művelődés- és ipartörténeti emlékek.

zánknak törvénye parancsolja, mert ezt is a kálvinisták vitiálták (megrontották), s a boldogságos Szüzet, mind a többi szenteket kihagyták, holott minden mai céhek is a dekretális formulát szentül megtartják. Így léssen tovább, hogy az offertóriumra, publika processiókra (nyilvános kömmenetek) zászló alatt istenesen megjelenének, amint több céhek, artikulusuk szerint megjelennek, mi pedig a kálvinisták hatalmasága miatt kénytelenek ezektől elmaradni." Élénk világot vet e két levél a céhek vallásbeli viszonyaira a protestantizmus korában.

III.

Nagyon ügyeltek a céhek arra, hogy tagjaik a misén és prédikáción megjelenjenek, és gyónásukat elvégezzék. Különösen szigorúan büntették pedig azt, aki az Úrnap körmenetről hiányzott. Minden céhbelinek ott kellett lenni saját zászlója alatt a körmeneten, ez alól csak a súlyos betegség menthette fel.

De nemcsak vallásos dolgaik végzésére fordítottak oly nagy gondot, hanem az egyes tagoknak erkölcsi viseletére is. Nem lehetett akkor hallani olyan káromkodást, mint sajnos, napjainkban még az éretlen gyerkőcök részéről is. 1662-ben pl. a káromkodók ellen ilyen artikulust (szabályt) hoztak: „A boldogságos szeplőtelen Szűz Mária, Istennek szent anyja, avagy más mennyei szentek ellen senki legkisebb tiszteletlen szót se merészeljen mondani, mert valakik olyanok találatnak lenni, nemcsak mindeneket confiscáltatjuk (elkoboztatjuk), de mint afféle káromkodókat, érdemes büntetés alá vesszük.” (1662. f. 6. n: 8.) Még a kisebb szitkozódást is szigorúan büntették. „Ha valaki a lelkével szitkozódik — mondja egy másik pont —, jó bizonyság alatt, annak büntetése 4 fit.” Szép összeg abban az időben!

Aki meghallja és meg nem mondja, annak is büntetése 4 fit., a céhmester, ha elmondja 8 fit., mivelhogy ő viseli az egész céhet és tanítja.” (1508. f. 6. n: 2.) Még a huncfutóaszt is büntették, annyira vigyáztak, hogy a céhbbeliek semmi goromba szót ki ne ejtsenek. Erre vonatkozólag így szól artikulusuk: „Hogyha valamely embertársunk egyike másikat okkal vagy ámbár ok nélkül meghuncfutulja, ki vétkesnek találatik, 4 fit. büntetése, hogyha pediglen vagy gazda legényét, vagy legénye gazdáját pörben vagy hertelen haragban egymást huncfutulják, hasonló mód szerint megbüntetődik, ha pediglen külső mesterember cselekszi, ki vétkesnek találatik, büntetődik 2 fitra, mely büntetés az céh ládájában tétessék exceptive militaris tiszteken kívül. (1757. f. 6. n: 7.)

De egyéb bűnöktől is szigorúan óvták a céh tagjait. Céhszabályuk ezt mondja: „Ha valamely mesterségünket itten nálunk gyakorolni akaró legény, vagy akárminémű idejének állapotjában legyen, ha gyilkosságban, lopásban, paráznaságban, avagy egyéb rútt, céhünket dehonostáló (becstelenítő) és megrútító vétkekben találatik, mesterségünk szerint való hatalommal az illetént az céh társaságába bé nem fogadjuk, mivel az céh efféléktől tisztának akar látszani és lenni.” (1637. f. 6. n: 4.)

A fodrászoknál pedig ilyen artikulust lehet olvasni 1750-ből: „Ha a borbélylegény vizesperselyűnek, azaz lopónak találatik lenni, féltárs-pohárra büntetődik, és valahol

híret hallják, utána irhassanak és sehol műhelyben meg ne maradjon, valameddig magát meg nem igazítja az föllebb írt büntetésnek letételével.” (1750. f. 5. n: 11.)

E céhekben tilos volt az éjjeli kimaradás, ha megengedték, csak tisztességes házban jöhettek össze mulatságra. Borbélyok céhszabályaiban ezt olvassuk: „Este 10 óra után tilos az utcán járni fél forint büntetés terhe alatt. Ha valaki tisztességesen akar mulatni, kérjen engedelmet.” (1750. f. 5. n: 11.)

Talán az erkölcsösség megóvására hoztak a céhek olyan artikulusokat, hogy „minden ifjú mestert az céh feleség nélkül tarthat esztendeig, de esztendő múltán ha meg nem házasodik, és anélkül akar élni, mestersége annak letéttetik mindaddig, míg felesége nem leszen.” Pláne volt olyan céh, hogy csak feleséges mestereket vett föl kötelékébe, és kikötötte, hogy nejét megbecsülje és azzal békében éljen.

E céhekben példás felebaráti szeretet uralkodott. Mondhatom, a keresztényszocializmus¹⁹ éppen nem új dolog, e céhek szabályaiban szépen kidomborodnak főbb elvei: Isten, haza s embertársaink szeretete. Gondoskodtak az elhagyottakról, özvegyekről, betegekről, s ha valaki elhalálozott, temetésén ott volt az egész céh, céhbeltiek vitték koporsóját s ha nem volt költsége a temetésre, a céhládából, a közös vagyonból fedezték. A csapócéh 25. artikulusa így hangzott 1757-ben: „Ha Istennek, ő szent Felségének akarattya szerint valamelyik közülük meghalásodnék, és annak jámbor társa és hitvese árván maradna, azon özvegynek a céh jó patrónussa és gondviselője tartozik lenni, és ha mesterségét folytatni akamá, tehát az céh olyan tudós, jó legényt, ki alkalmas, az mesterséghez tudó, azon özvegynek adni tartozik, mindaddig, míglén az Úr Isten szerencsével azon özvegyet megáldani fogja.” (1757. f. 6. n: 7.)

IV.

Elő volt írva a betegek látogatása és ápolása: „Hogyha valamely legényre Isten betegséget bocsátana, tartoznak ahhoz legények szerrel látogatni, akiknek a dékányok parancsolnak, hogyha pedig valamely abban engedetlen lenne, tartozik bírsággal egy garassal, mely teszen öt pénzt.” (1757. 13. art. f. 6. n: 7.)

„Ha pedig valamely céhmester megbetegednék, tartozzék 2 céhmester annak őrizetére két mestert adni, azoknak két pénz ára gyertyát adjon és egy pint bort, ha penigh mesterlegény betegszik meg, mesterlegényt adjon, ha inas, inast adjon.” (1608. f. 6. n: 2.)

Egy másik pont így hangzik: „Beteg legény mellett nappal egy, éjjel két legény legyen, és gondját viseljék, ha szegény.”

Amint már említve volt, ha a céhbelti esetleg elhalálozott, testületileg kellett temetésükön megjelenniök. Erre vonatkozólag igen érdekes a borbélyok céhszabályzata: „Mikor az dékán az halott temetésére beretvát ereszt s a legény otthon vagyon s el nem mégyen, büntetése egy forint.” (1750. f. 5. n: 11.)

¹⁹ Kiss István politikai gondolkodását áthatotta a korszak szociálisan érzékeny valláserkölcsei eszménye. Teljes mértékben azonosult a pápaság XIX. század végi–XX. század eleji, a munkásságot, városi szegény rétegeket érintő enciklikáival. (Pl. XIII. Leó: Rerum novarum).

Mint vallásos ténny, legyen szabad egy pár eskümintát bemutatni, melyet a megválasztott céh és atyamester s az egyes tagok tettek le a céhbe való felvételkor. Ez esküminták közül a két első 1741-ből való.

A céh- és atyamester esküformája: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Fiú és Szentlélekre, teljes Szentháromságra, egy bizony örök Istenségre, az én igaz keresztény hitemre, hogy minden dolgokban s kiváltképpen az én céhmesterségemhez tartozandó és illendő minden dolgokban és gondviselésekben ez becsületes nemes céhnek igaz leszek, az céhnek minden jó rendi szokása, törvénye és articulusai szerint tisztán, híven, igazán és szorgalmasan eljárók, minden kedvezés nélkül sem atyafiságot, sem sógorságot, sem komaságot, sem akárminemű bátorságot nem tekintvén, hanem mindeneknek mindenkben minden kedvezés és személyválogatás nélkül igaz törvényt szolgáltatok. Isten engemet úgy segítjen.”

A céhbe állók esküformája: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Fiú és Szentlélekre, teljes Szentháromságra, egy bizony örök istenségre, az én igaz keresztény hitemre, hogy minden dolgokban szorgalmasan eljárók, a céhnek titkait senkinek ki nem jelentem, sőt ha a céhnek kárára vagy gyalázatjára tudok vagy hallok valamit, céhmesteremnek vagy a céhnek minden kedvezés nélkül szorgalmasan megjelentem. Isten engemet úgy segítjen.” (1741. f. 5. n: 3.)

Borbélylegények esküformája: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, az Atya, Fiú Szentlélek teljes Szentháromságra, B. Sz. Mária, Istennek szent anyjára, és Istennek minden szentire, hogy én az én urannak (asszonyomnak) hív leszek, mindennemű műhelybéli keresztet igazán és jó lelkiismeretem szerint kezéhez fogok szolgáltatni. Az uramat (asszonyomat) semmi ok vagy praetextus (ürügy) alatt meg nem kívánom károsítani; az ő híre nélkül semmi purgatiót és más orvosságot, sem valamely műszert a műhelyből ki nem fogok vinni vagy adni, hanem minden műhelybéli instrumentumának és műszerének és mindenének, amit ránn bízott, gondját fogom viselni, és azoknál annak idejében híven és igazán számot adni tartozom. Isten engemet úgy segítjen, B. Sz. Mária, Istennek szent anyja és Istennek minden szenti.” (1750. f. 5. n: 11.)²⁰

(A magyarázó jegyzeteket DR. HERMANN ISTVÁN írta.)

²⁰ Sajnos az a céhlevél-köteg, amelyre Kiss István hivatkozik és egykor a pápai Esterházy levéltárban volt, nem maradt fenn. Szerencsére ő még használhatta az említett céhleveleket. Reizner János tudós könyvtáros néhány évvel korábban egy jól használható regeszta-gyűjteményt készített a céhlevelekről, sőt az általa legfontosabbnak tartottakat teljes szövegükben is kiadta. Az eredeti írás a Történelmi Tár 1894. 631–655 és 1895. 90–103. oldalain jelent meg. Reprint kiadása: REIZNER János: A gróf Esterházy család pápai levéltárában őrzött céhlevelek = Lapok Pápa Történetéből, 1998. 5–6. szám. 83–120. — Kiss István most újra megjelent cikkétől is ösztönözve, valóban gondot kellene fordítani a helytörténeti kutatásnak a XVI–XIX. századi pápai céhek történetének feldolgozására, a fennmaradt forrásanyag publikálására!

SUMMARY

ISTVÁN KISS
From the life of Guilds in Pápa

The history of the parish church of Pápa was published in 1908 by the chaplain of the church, István Kiss. In order to complete his great work he had widely researched the manorial archives in Pápa. This very publication is one of the results of his researches in which he surveys the guilds in Pápa during the 16th and 18th centuries alongside with the profession in general. He enumerates the guilds which had actually functioned in Pápa as attested by written documents: tailors (1510), fullers (1608), barbers, carpenters and rifle-makers (1661) and potters (1726). He introduces the religious life of the guilds, their spiritual complexion and their services. Furthermore, he details the moral requirements to be observed by the guild-members, together with the punishments in case of contraventions. He emphasizes that guilds were organisations safeguarding their members' interest and they took pains to cover the social care of the members together with their dependents.

Nádasdy Lajos köszöntése

90. születésnapja alkalmából bensőséges ünnepség keretében köszöntötték Nádasdy Lajos nyugalmazott lelkipásztort a Pápai Református Gyűjtemények munkatársai. Gyülekezeti lelkipásztori szolgálat után Nádasdy Lajos 1969-ben lett a Gyűjtemények munkatársa, ahol könyvtárosként jelentős munkát végzett az állomány teljes revíziójának végrehajtásával. Helytörténeti kutatásai során feltárt adatok (pl. Petöfi Sándor pápai tartózkodásával vagy a céhes kézművesség történetével kapcsolatban) sok esetben hozzájárultak egy-egy vitás kérdés új megvilágításához. Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el, így a Dunántúli Református Egyházkerület az elsők között ítélte neki a „Pro Pannonia Reformata”-díjat, Pápa városa pedig Díszoklevelével tüntette ki. Szeretett könyvtárába még ma is be-bejáró Nádasdy Lajost Isten ertesse! Ezt kívánja az ACTA PAPENSIA kiadója, szerkesztői és munkatársai. — Köszöntésképpen jelentősebb helytörténeti, honismereti műveinek válogatott bibliográfiáját közöljük. A bibliográfiába nem vettük fel a világi és egyházi hetilapokban, napilapokban megjelent írásokat, valamint a kéziratban maradt munkákat. Ezek jegyzéke a szerzőnél és Gyűjteményünk Kézirattárában hozzáférhető.

NÁDASDY LAJOS református lelkész, helytörténeti kutató. Felsőkelecsényben született 1913. január 28-án. 1939-ben tett lelkészképesítő vizsgát a Pápai Református Teológiai Akadémián. 1937–1938-ban Pápán, 1938–1941-ben Celldömölkön volt segédlelkész. 1942–1945 között püspöki segédlelkész Pápán, 1945-ben helyettes lelkész Fülén, majd 1945–1948-ig ismét segédlelkész Celldömölkön. 1949–1951-ben lelkipásztor Nagyvázsonyban, 1951–1956-ig Zánkán, az 1956–1969-es években Nemesvámoson. 1969 és 1991 között megbízott lelkész Sárvárott. 1969–1973-ig és 1981–1995 között a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (Pápa) munkatársa. Jelenleg nyugállományban Celldömölkön él.

ÖNÁLLÓAN VAGY GYŰJTEMÉNYES KÖTETBEN
MEGJELENT MUNKÁK

- A pápai kőszínház története (1817–1931)*. Veszprém, 1981.
- A falusi és mezővárosi kézműipar Vas megyében a 16–19. században* = Vas megyei levéltári évkönyv. Szombathely, 1982. 92–115.
- Fejezetek a pápai Református Nőnevelő Intézet történetéből*. Pápa, 1988.
- A magyarországi árszabások forrásanyagának katasztere*. Bp., 1986. (A történelmi Vas vármegyére vonatkozó anyag, 1463–1848.)
- Veszprém megye földrajzi nevei II. A pápai járás*. (Szerk. Balogh Lajos, Ördög Ferenc). Bp., 1987. (Marcalgergelyi és Vinár földrajzi nevei).
- Az igazi barátság hű példái: Zádor György és Vörösmarty Mihály* = A Pápai Református Gyűjtemények évkönyve I. (1988) (Házi sokszorosítás). Pápa, 1988. 149–166.
- Adalékok Győrök Leó György életéhez 1847–1899*. Pápa, 1989.
- A Jókai Kör a város kulturális életében* = A Pápai Jókai Kör emlékkönyve 1893–1993. Pápa, 1993. 65–69.
- Pápa iskolaváros* = Pápa (színes, képes album). Bp., 1993, 2000². (Angol és német nyelven is.) 11–18.
- JAKAB Lajos–NÁDASDY Lajos–SZENTPÁLY JUHÁSZ Imre: *A celldömölki református gyülekezet története 1924–1996*. Sárvár, 1996.
- Petőfi, a pápai diák* = „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 82–107.
- Egy ismeretlen pápai festegető széplélek* = Ezredforduló. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve. Pápa, 2001. (A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai, 12.) 289–291.

LEKTORÁLT MŰVEK

- HORVÁTH József: *Fejezetek a pápai nyomdászat történetéből*. Veszprém, 1986.
- CSIZMADIA Károly: *Pápai kollégiumi történetek*. Győr, 1989.
- CSIZMADIA Károly: *Biblia aranymondások*. Győr, 1992.
- BEDI Zoltán: *A celldömölki evangélikus gyülekezet története*. Sárvár, 1994. (Benne Nemesdömölk N. L. által felfedezett térképe 1771-ből).
- SZÁNTÓNÉ BALÁZS Edit: *A felsőöri református ifjúsági olvasó és dalkör*. In: A szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola tudományos közleményei – Történettudomány, 2.) Szombathely, 1991.
- PATAKY László: *A körmendi református egyházközség története*. In: Körmendi egyházközségek és hitközségek története. Körmend, 1993.
- KÖVY Zsolt: *A református egyház szerepe Pápa város életében (1520-tól napjainkig)*. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. (Főszerk. Kubinyi András) Pápa, 1994. 599–644.

FOLYÓIRATCIKKEK

ÉLETÜNK

Györök Leó György, *a kommunár* = 1971/3. 234–241.

Kiegészítések Petőfi pápai életszakaszához = 1973/5. 454–460.

Pápai diákemlékek Jókai regényeiben = 1975/2. 151–152.

Pápaié vagy Debrecené a „Múzsá-dal”? = 1975/6. 553–554. (Dokumentumokkal igazolja Bocsor István pápai professzor szerzőségét.)

HONISMERET

Táncz Menyhért és a pálos iskoladráma = 1994/1. 13–16.

HORIZONT

Egy ismeretlen pálos iskoladráma = 1980/2. 40–41.

A 450 éves pápai kollégium öröksége = 1981/3. 34–37.

A felvilágosodás szövétneke a Bakony alján „à la Hegel” = 1982/2. 52–54.

IRODALOMTÖRTÉNET

Bornemíssa „Magyar Elektra”-ja magyar játéknéző helyen 1778-ban = 1977/2. 454–460.

Egy ismeretlen pálos iskoladráma = 1981/4. 1015–1025.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

Egy ismeretlen iskoladráma-programgyűjtemény a 18. századból = 1984/3. 233–240.

MEGYEI PEDAGÓGIAI KÖRKÉP

Thalia pedagógus papjai Pápxán = 1989/3–4. 37–40.

ÚJ HORIZONT

Iskoladrámák gyűjtője: egy széptudományú ember emléke = 1993/4–5. (Táncz Menyhért pápai pálos szerzetesről). 109–110.

A mának is üzennek. Írók levelei fiókom mélyéből = 1996/4. 89–92.

VASI HONISMERETI KÖZLEMÉNYEK

A háromnevű ember = 1974/1. 159–163. (Zádor/Stettner Györgyről, aki azonos Fenyéry Gyulával).

A nemesdömölki iskola a 18. században = 1986/1–2. 53–60.

A nemesdömölki evangélikus latin iskola 1753. évi vizsgarendje (Forrásközlés) = 1993/2. 48–51.

A Dimántúli Református Egyházkerület könyvtára = 1994/1. 13–22. (Téves cím, mert a tanulmány a levéltárról szól.)

VASI SZEMLE

Zádor György emlékezete = 1975/4. 593–601.

A kézműipar és céhszervezetek kialakulása Kemenesalján 1526–1872 = 1980/2, 3, 4. 250–269., 368–389., 568–594.

A falusi és mezővárosi céhes kézműipar helyzete Vas megyében a 19. században = 1986/1: 96–122; 1986/2: 261–283; 1986/4: 576–597.

Kemenesalja céhes malomipara és annak alakulása a céhek megszűnése után = 1983/2, 3. 261–280., 375–402.

Az ősi dömölki kegyszobor nyomában = 1992/3. 425–430. (Az egykori pördömölki kegyszobor fényképével, amit a törökök elől Dénesdre — Csallóköz, Szlovákia — menekítettek.)

VESZPRÉMI AKADÉMIAI BIZOTTSÁG (VEAB) ÉRTESÍTŐJE

Néhány újabb szempont a céhes kézműipar írásos és tárgyi forrásanyagának további feltárásához = 1977. I. 21.

A kézműipar és a céhszervezetek kialakulása Kemenesalján (1526–1872) = 1977. II. 63–64.

Kemenesaljai vízimalmok = IV. Kézművesipar-történeti Szimpozion (Veszprém, 1980. december 1–2.) Veszprém, 1981. 168–174.

A pápai molnárcéh vízmesterének szolgálati szabályzata = V. Kézművesipar-történeti Szimpozion – Veszprém, 1984. november 20–21. Veszprém, 1985. 265–271.

VESZPRÉM MEGYEI HONISMERETI TANULMÁNYOK

Az amatőr színjátszás Pápán a felszabadulástól napjainkig = IX. (1983) 191–224.

A pápai vízimalmok története = XII. (1986) 7–41. (+ 6 térkép)

1848 márciusa Veszprém megyében = XVII. (1998) 13–14.

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI

A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátszásuk Pápán = 17. (1984) 427–451.

VIGILIA

„... ha sereggel holló barátokzik...” = 1976/12. 857–859. (Seregély takácsi református lelkész és Kreskay Imre pápai pálos szerzetes levelezéséről és eddig ismeretlen, Kreskayt illető adatok közlésével.)

Tollal és karddal a hazáért = 1977/3. 167–171. (Virághalmi Ferencről).

HUDI JÓZSEF

Az egyházi levéltárosok kalocsai vándorgyűlése és konferenciája – 2002

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 1995-ös megalakulása óta már hagyománnyá vált, hogy konferenciával összekötött évi közgyűléseit az ország vagy a Kárpát-medence más-más városában tartja. A vendéglátók között volt az elmúlt években Pápa (1998), Kolozsvár (1999), Esztergom (2000) és Sárospatak (2001). 2002. július 1–4. között – Lakatos Andor és feleségének köszönhetően – a X. MELTE-konferencián a kalocsai érseki levéltárnak lehettünk vendégei, s tölthettünk néhány kellemes napot a városban.

Az első nap (hétfő) délutánján az éves közgyűlésre, s a tisztújításra került sor. Ez alkalommal Horváth Erzsébet elnök, Czente Miklós titkár és Dudás László gazdasági felelős beszámolt az elmúlt év, illetőleg az 1998 óta eltelt választási ciklus — kiegyensúlyozottnak tekinthető — munkájáról, melyet a tagság elfogadott. Az egyesület taglétszáma több új tag felvételével 74-re emelkedett.

A titkári beszámolóban kritika is megfogalmazódott: az egyházi fenntartó hatóság *„nehezen ismeri fel, hogy az egyházi levéltárak működéséhez, fejlesztéséhez az alapvető feltételek megerősítése elengedhetetlen: raktár, pénzügyi keret, személyzet biztosítása. Egyfajta értetlenség, a magasabb célok hangoztatása hátrítja el gyakran és akadályozza a leg-
alapvetőbb kérések meghallgatását.”* Nehézségek árán lehet csak az egyházi közvéleménybe „beplántálni”, hogy *„a levéltár rendeltetészerű működése nem kizárólag a levéltáros, hanem a fenntartó egyház érdeke is.”*

Kiemelkedő szakmai munkájáért ezúttal Dóka Klára főlevéltáros, a Magyar Országos Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest) és Sipos Gábor levéltár-igazgató, az Erdélyi Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának vezetője vehette át a Kormos László-díjat. Dóka Klára (egyház)történészként, a levéltárosképzés szervezőjeként végzett munkájáért, az egyházi levéltárak fejlesztésében játszott szerepéért, Sipos Gábor a kolozsvári református levéltár fejlesztéséért, közművelődési tevékenységéért részesült elismerésben.

A zökkenőmentesen lebonyolított választáson az egyesület irányítását végző Intéző Bizottság tagja lett Horváth Erzsébet, Janka György, Kertész Botond, Lakatos Andor, Mózes Gergely, Szabadi István, Szabai Olivér. Póttaggá Czente Miklóst, Koltai Andrászt és Sipos Gábort választották. Ezt követően az IB javaslatára a tagság Horváth Erzsébet megerősítette elnöki tisztségében; a titkári teendőkkel Lakatos Andort, a gazdaságiakkal Kertész Botondot bízta meg. Az est hátralévő részében a résztvevők a belvárosi plébánia vendégszeretetét élvezhették.

A második nap Bábel Balázs érsek részvételével megtartott ökumenikus istentiszteletet követően megkezdődött a konferencia, amelyen elsőként Helmut Baier, az ICA/SKR elnöke (Landeskirchliches Archiv, Nürnberg) az egyházi levéltárak társadalmi hivatásáról tartott nagyívű előadást. Kifejtette, hogy a kulturális javak (Kulturgut) hozzáférhetőségének biztosításával, értelmezésével a levéltáros is részt vesz a társadalmi identitás formálásában. *„Kulturális feladataink részben reprezentációsak is, s a nyilvánosság érdekei időnként kényelmetlenek a tulajdonosnak.”* E vallástalan világban az egyházi levéltárak nem csupán adatközlők, aktívan és kritikusan részt kell venniük a kulturális élet formálásában. *„A múlt olyan örökség, amelyet érdemes kreatívan alakítani.”*

Ezt követően Michael Diefenbacher, a nürnbergi városi levéltár (Nürnberger Stadtarchiv) munkatársa érdekes és tanulságos kezdeményezésről számolt be. A levéltár ugyanis az 1966–2001 között átvett városi építészeti hivatali irataokat és tervdokumentációkat egy beszédfelismerő szoftver segítségével dolgozta fel.

A kartonnyilvántartást felváltó új adatfeldolgozási eljárásra azért volt szükség, mert a hatalmas, 25.000 aktára terjedő anyagot gyakran használják a kutatók. A rendelkezésre álló 20.000 márkából megvalósított munka mellett a programot a levéltári szakkönyvtár, a levéltári anyag leltározására és a városi krónika készítésére is sikerrel alkalmazták. Az ötlet — pénzügyi források biztosításával — hazánkban is megvalósítható.

Hozzá kapcsolódva Sipos Gábor a kolozsvári református gyűjtőlevéltár munkájáról és terveiről számolt be. Elmondta, hogy a közművelődési tevékenység, kiadványmunka 1989 után indult meg, először 2002-ben rendeztek kiállítást. Nőtt az igény a családtörténeti kutatás iránt, melyet nehezít, hogy az egyházi anyakönyveket az állami levéltárak még mindig nem adták vissza jogos tulajdonosaiknak.

A délutáni program kerekasztal-beszélgetéssel kezdődött, melyen Szabadi István és a közönség kérdéseire az állami levéltárügy időszerű kérdéseiről Pusztai Mária (NKA), Gorjanác Rádojka (NKÖM), Érszegi Géza (NKA Levéltári Kollégiuma), valamint Molnár József (főosztályvezető-helyettes, NKÖM), Lakos János vezető szakfelügyelő (MOL), Gecsényi Lajos (főigazgató, MOL) és Szögi László (elnök, MLE) adott tájékoztatást. Kitűnt, hogy a jövőben az egyházi levéltáraknak is igazodniuk kell a szigorúbb pályázati feltételekhez, új kutatási szabályzatot kell készíteniük, s van javítani való az önkormányzati és állami levéltárakkal, továbbá a nem egyházi levéltári egyesületekkel kialakított kapcsolatokon.

Beke Margit a katolikus, Tenke Sándor a református gyűjteményfenntartók tapasztalatait összegezte. A későbbi eszmecsereken az a benyomás alakult ki, hogy az egyházi levéltárak (is) eléggé ki vannak szolgáltatva a kiszámíthatatlan fenntartói és állami finanszírozásnak, ami gátolja a tervszerű munkát.

A délutáni előadók közül Lakos János a kutatószolgálat új szabályozásáról, Kiss Mária és Szabadi István a kutatószolgálati munkáról számolt be. Szögi László a magyarországi levéltárak, Hudi József az egyházi levéltárak kiadványairól adott átfogó képet. Zárásként Katona Csaba a Magyar Országos Levéltár kiadványait, kiadványpolitikáját, terveit ismertette.

A konferencia az érseki palotában tartott fogadással zárult, melyen Kovács Géza nagyprepost mondott pohárköszöntőt.

A harmadik nap délelőttjén Koltai András a levéltári digitális kiadványok (CD-k és honlapok) szerepét és helyzetét elemezte, Mózesy Gergely pedig a székesfehérvári püspöki levéltárról készült dokumentumfilmet mutatta be. Hozzászólásában Galcsik Zsolt a levéltárosok védőszentjéről, Szebeni Olivér a baptista egyház híveinek megfogatkozásáról, az egyházi sajtó szerepéről beszélt.

A délutáni órákban a MELTE tagjai a városházával, a város nevezetességeivel (így Romsics Imre igazgató vezetésével a Visky Károly Múzeummal) ismerkedtek, majd a főszékesegyházban Leányfalusi Vilmos karnagy orgonakoncertjében gyönyörködhettek. Az esti órákat a hajósi „pincefaluban” töltötték. Másnap ki-ki sok él-ménnyel gazdagodva mondhatott búcsút az érseki városnak.

A Pápai Református Gyűjtemények kiadásában megjelent:

DUNÁNTÚLI EGYHÁZLEÍRÁSOK A XVIII. SZÁZADBÓL

A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben

Pápa, 2002

*A közel 600 oldalas kötet egy eddig nem publikált, egyedülálló forrásanyagot,
a Dunántúli Református Egyházkerület gyülekezeteinek
1774. évi összeírását tartalmazza.*

Megrendelhető a szerkesztőség címén:

8500 Pápa, Március 15. tér 9. Tel/fax: 89/324–240

Ára: 3500.– Ft + postaköltség

SZEMLÉ

NY. NAGY István: *Pesty Frigyes kéziratos helynévtára.*

Történelmi Veszprém megye, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000. 387 oldal

„Ha pedig akad, ki ezen útmutatás által mintegy felbuzdulva utánam indul, és terjedtebb tudománnyal, avatottabb tollal, fényesebb sikerrel festendi e vadregényes szép vidék terményi és régészeti nevezetességeit; én leszek az első, ki neki őszinte köszönetet szavaz.” (Rómer Flóris: *A Bakony*, 1860)

Magyarország történetének lényegét Ady a *komponzság* metaforával írta le, olyan országgként, mely szüntelen Kelet és Nyugat partjai között sodródik, hol ide, hol oda. A megtorpanásokat, a Kelet felé sodródásokat szükségszerűen nyugati orientációk követték. S ezek a modernizációs periódusok rendszerint a közigazgatási viszonyok átalakításával jártak együtt. Csupán néhány példa a magyar történelemből: Szent István létrehozta a megyerendszert; II. József a felvilágosodás jegyében épp ezt vármegyerendszert kívánta átszervezni; a reformkori centralisták — köztük Eötvös József — a társadalom megújítását a vármegyerendszer felszámolásával igyekeztek összekapcsolni; a kiegyezést megelőző és követő években a modern, polgári irányzatok egyik törekvése ugyanez volt: megszüntetni a feudális eredetű társadalomszervezést, s a kor követelményeinek megfelelő egységes közigazgatást létrehozni. Ehhez azonban látni kellett, mi jellemzi az egyes vármegyéket, településeket. E felméréshez nyilvánvalóan nem volt elég képzett tudományos fő, ezért inkább a gyorsabbnak, de kevésbé

szakszerűnek ígérkező kérdőíves módszerrel választották. A tudományosság honi képviselői ténytisztelő módszerekkel láttak hozzá a korra jellemző romantikus kódok oszlatásához.

Az imént idézett Rómer Flóris az akkori Veszprém vármegyéjét szinte teljes egészében felölelő Bakonyról szóló munkáját így folytatja: „...Nincs magyar ember, de még külföldön is ritkán találhó művelt embert, ki a világon annyira elhírhedt Bakonyt legalább név szerint ne ismerné. De csakis név szerint; mert még honfitársainknak legnagyobb része is olyanok képzele a Bakonyt, mint a szenvedélyes regény-olvasók az *Abruzzókat*: utak nélküli áthatlan sűrűségű őserdőnek, melyben minden fa mögött egy útonálló lapxang... De... lassankint szűnik a Bakony borzalmas hűneve is.”

Ennek a Bakonyerdőnek, az öt körülengő mítosznak az oszlatását is céllozta az a felmérés, melynek Veszprém megyére vonatkozó kéziratos része, papírsírából életre kelve, a közelmúltban a pápai Jókai Mór könyvtár jóvoltából – az ország számos megyéjéhez hasonlóan – végre nyomtatásban is napvilágot láthatott.

Az akkori „országjelentés” elkészítésére Magyar Tudományos Akadémia és a Helytartótanács támogatásával Pesty Frigyes vállalkozott, nagyjából Rómer Flórisal egy időben. (A Veszprém megyei adatgyűjtésre 1864-ben került sor.)

Ő mintegy 25.000 kérdőív segítségével igyekezett feltérképezni, leírni az akkori ország állapotát. Továbbá történelmi törekvései is voltak, hiszen e páratlan adatgyűjtés révén — mint a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja — a vármegyerendszer keletkezését, újabb és újabb átalakulásait, máig felfedetlen talányait a lehető legelfogulatlanabban, ugyanakkor szakszerűen igyekezett megírni, bőszéges hivatkozásokkal, tudományos alapossággal. Így akarván érzékeltetni a „múlt századok vaslépéseit”. Összegző műve, „Az eltűnt régi vármegyék” az Akadémia kiadásában 1880-ban látott napvilágot. (Reprint kiadása 1988-ban, az Állami Könyvterjesztő Vállalat jóvoltából jelent meg.)

Szorgalmának köszönhetően 15 év alatt 28.356 fólió — 35.000 oldalnyi anyag — gyűlt össze, melyet ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz, s elsősorban mikrofilm-másolatok révén kutatható.

A fóliánsok tudományos értéke — a kitöltők lelkiismeretességétől és kvalitásától függően — igen változó. S bizonyára ilyen-olyan félelmek is szerepet játszottak az adatszolgáltatásban, melyeket az osztrák önkényuralom gerjesztett az emberekben.

Az 1860-as évek névanyaggyűjtésében részt vett ilyen-olyan végzettségű jegyzők, különböző felekezetű papok, falusi bírák és esküdtek közül számosan a lehető legteljesebb válasza törekedtek, s ezzel pótolhatatlan helytörténeti, régészeti, gazdasági, ipartörténeti, településtörténeti, nyelvészeti, néprajzi, természetföldrajzi adalékkal is szolgáltak. Mások szemmel láthatóan szűkszavúan igyekeztek elvégezni a rájuk háruló feladatot.

Az 1970-es évektől papírsírkjúból lassan életre keltek ezek a kéziratok — széleskörű szakmai vita követte. A történelmi Magyarország alkotta 63 vármegye helynévtárának hiánytalan kiadására — az ismert történelmi okok miatt — természetesen nem kerülhetett sor, de a „trianoni” Magyarország névanyaga a XX. század hetvenes éveitől rendre megjelenhetett.

A közzététel során a legtöbb gondot a lejegyzés óta bekövetkezett megyehatár-változások jelentették. Hiszen csak Veszprém megye a lejegyzés (1864) óta eltelt 138 évben 124 helységgel szaporodott, miközben 63-at elcsatoltak. Mi több: számos községegyesítésre, át-illetve visszacsatolásra, névváltozásra is sor került. Ezeket a kötet szerkesztője, Ny. Nagy István tételesen fel is sorolja. Néhány jellemző adat: csak várossá alakításra 10 esetben került sor, de 34 községegyesítés, 14 községnev változtatás, hat önálló kézséggé alakítás is tarkítja a képet.

A közelmúltban megjelent kötet az Országos Széchényi Könyvtár történelmi Veszprém megyére vonatkozó anyagán kívül a szomszédos vármegyék — Fejér, Győr, Sopron, Vas és Zala — kötetekben fellelt, a történelmi Veszprém megyére vonatkozó anyagát is tartalmazza, függetlenül az át-, el- és visszacsatolások időpontjától. Ezáltal jól kiegészíti az elmúlt évtizedek vaskos köteteket eredményező megyei földrajzinév-gyűjtő munkát.

A forráskiadvány a kor emberének ismeretvilágáról, gondolkodásmódjáról, természetszemléletéről is számos adalékkal szolgál. Egy-egy passzusa ma is megszívlelendő, amikor a Magyar Tudományos Akadémia — a Társadalomkutató Központ kebelében — szintézisteremtő

céllal természettudomány elnevezéssel új kutatási főirányról döntött, s 2002. december 1-jén ennek művelésére egy új bizottságot is létrehozott. Mintha csak nekik küldte volna adalékul *Gulden Endre* plébános úr „Ács-teszére Május hó 4-én 864”: „...Szeréntem Bakony népe méltán hasonlítható az evangeliomi tékozló fiúhoz...A kárhuzatos erdőpusztítás nemezése sehol sem boszúlja magát széles e hazában oly érzékenyen, mint épen nálunk a Bakonyban. — Ma holnap se fánk, se földünk, sem pedig legelőnk nem lesz, holott a többször említett 1747-ki urodalmi Conscriptio szerint Teszér a legmeszebb rónáknak a legjutányosabb fajzást engedte, és jövedelmesen virágzó szarvasmarhatenyésztés mellett csak közép makkterméssel legalább is 5000 sertés makkoltatással hizlaltathatott...” (35. o.)

Ajkáról pedig azt írja a jegyző és „a’ helynevek magyarázására megrendelt bizottmány”: „...A’ helység a régibb időben a’ mostani fekvésétől Keletről — a’ határnak egy felemelkedett magaslatján volt. Melyet tán a’ lakosok az elemek dúlásai — mint víz rohanások okozta földszakadások — miatt kintelenek voltak oda hagyni: azért azon hely maig is fel Ajkának neveztetik, s’ szántó földnek használtatik.” (27. o.)

Pesty Frigyes kéziratos helynévtára az Európai Unióban való belépésünk előestéjén jelent meg, s alapos tanulmányozása a magyar regionális gondolkodás számos kérdőjével szembesít bennünket: *csakugyan így kellett-e felállnia a magyar régióknak, ahogy azt a közelmúltban az Országgyűlés szentesítette? A jelenlegi Közép-dunántúli Régió kistájakait – Szigligettől Esztergomig, illetve Dunaújvárosig, Sárbogárdig — vajon mi köti össze? A dunántúli kistrégiók történelmi kötődéseit, hagyományait figyelembe*

véve talán jobb megoldás is elképzelhető lett volna. Gondoljunk itt Veszprém megyének az eredeti elképzelések szerinti Nyugat-dunántúli Régióhoz való csatolására. A régiók első tervezése során még ez a felosztás szerepelt, ám pillanatnyi érdekek — a szerves történelmi fejlődést figyelmen kívül hagyva — mást diktáltak: a Burgenlanddal közösen kapott pénzen, Veszprém megye kizorítása révén, immáron csak három megyének kellett osztoznia: Zalának, Vasnak és Győr-Sopron-Mosonnak... Mintha csak erre rimelnének Pesty Frigyes gondolatai: „...az új geographiai felosztás kiegyengeti a réginek nyomait, és a változott viszonyok problémákat hagynak hátra, melyek megfejtését a műveltség haladásával el nem odázhatjuk.” A kötet eszmei értéke messze több, mint az első látásra forráskiadvány jellegéből következnék: továbbgondolásra készítő mű.

A kötetet a szerkesztő alapos munkájának köszönhetően jól használható mutatók egészítik ki: földrajzi, német helynevek, szöveg közt szereplő település- és tájegység-helynevek, tárgy- és személynév-mutató. A hagyományos szerkesztői teendőkön kívül számos esetben szakszerű értelmezésre is szükség volt.

A szerkesztő betűhív átiratra törekedett, megtartva az eredeti kéziratok helyesírási és stilisztikai jellegzetességeit. Például az ij, ŷ betűket és az aposztrófokat: 'a, s'. A latin szószerkezeteket, szövegrészeket jó lett volna a rövidítések feloldásával közzétenni.

E hiánypótló és régen várt forráskiadványban, sajnos, bosszantó nyelvi hibák is előfordulnak: betűelütések (Veszprém Megye *Kultúrájért* Közalapítvány, 4. o.); helyesírási hibák (Pesty féle — hol kötőjellel, hol anélkül, 5. ill. 7. o.); széleskörű (egybeírva 7. o.); terpesz-

kedő kifejezés (kerüljön közlésre, 7. o.), rossz szóhasználat (Pesty anyagok, fel-leltároz — felesleges az igekötő, 7. o.), nehézkes mondat szerkezet (Pesty Frigyes helynévgyűjtő anyagára beérkezett adatok óta... Így 1864-től a változásokat figyelembe véve kellett a „történelmi megye” helységeknek a beérkezett kér-

dővek anyagaiból felkutatni a lehető teljes megyei anyagot. — Mi lehet a mondat alanya? 7. o.)

Ahhoz, hogy a Pápai Műhely igazán nagykorúvá váljék, az ehhez hasonló hibák kiküszöbölésére is szükség lenne.

SEBŐ JÓZSEF

Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból.

Vál., szerk.: Mezei Zsolt; jegyz., bibliogr.: Hermann István, Hudi József, Mezei Zsolt. Pápa, Pápai Művelődéstörténeti Társaság, 2001. 255 oldal
(A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 14.)

„Nincs unalmasabb olvasmány, mint a tegnapi újság” — halljuk gyakran a mondást, melyet főként az újságírók, a mai újságok írói szeretnek hangoztatni. A magunkfajta könyvtárosok, helytörténészek viszont éppen ennek az ellenkezőjéről vannak meggyőződve: a régebbi újságokban megjelent írások ma már fontos, helyenként pótolhatatlan, más forrásokból fel nem lelhető értéket jelentenek számunkra. Ezen véleményünket jelentős mértékben erősítheti a „Várostörténet és közműveltség” című gyűjteményes kötet, mely az 1988-ban alapított Pápai Művelődéstörténeti Társaság immár 14. kiadványaként látott napvilágot, Pápa Város Önkormányzata, valamint a Veszprém Megye Kultúrájáért Közalapítvány anyagi támogatásával.

A kötet Hudi József rövid, de adatokban és gondolatokban egyaránt gazdag bevezetőjével indul, melyben az elfeledett értékek feltárását és bemutatását is fontos feladatának tartó Pápai Művelődéstörténeti Társaság legújabb vállalkozásának indítékairól is olvashatunk: „*E mostani, némileg rendhagyó kötet arra vállalkozik, hogy három meghatározó*

helytörténész — Jankó László, Kis Ernő és Molnár István — munkásságából sajátos módon adjon ízelítőt. Nem a korábban folyóiratokban, tanulmánykötetekben megjelent tanulmányok újraközlése a célunk — bár ez is tanulságos lenne —, hanem a pápai sajtóban megjelent írások megmentése a biztos 'enyésztől', a feledéstől.” Majd a kérdésen meditatálva, hogy érdemes-e ezen rövid írásokat újraközölni, Hudi József egyértelműen pozitív választ ad: „... olyan írásokról van szó, amelyek eredeti levéltári kutatásokon, helyszíni anyaggyűjtésen és személyes megfigyelésen alapulnak, s ezért megérdemlik figyelmiünket. Megérdemlik azért is, mert a városi levéltár anyaga a II. világháború során nagyrészt elpusztult, így a sajtóközleményeknek tudományos értékük mellett dokumentumértékük is számottevő.”

A kötet három szerzőjének közös jellemzője, hogy életük egy hosszabb-rövidebb időszakában Pápan működtek, és itteni ténykedésük ideje alatt rendszeresen publikáltak a helyi újságokban is. Közülük Kis Ernő a „leginkább pápai”, hiszen ő itt született, majd másutt végzett tanulmányai után 1882-ben, 26 évesen ide tért vissza tanítani, hogy egy

évtizeddel később a Református Kollégium igazgatását is átvegye, és végezze azt negyedszázadon keresztül; majd még egy nyugdíjas évtized is itt adatott neki, hogy azután végső nyughelyet is szeretett városában leljen.

A Győr-Révfaluban született *Jankó László* 1903-ban lett a Pápai Állami Tanítóképző rendes tanára, és éppen 25 esztendőn keresztül tanított itt; de Győrbe való visszakerülését követően sem szakadt el a várostól, egy ideig még jelentkezett írásaival a pápai lapokban is. *Molnár István* viszont csupán egy évtizedig élt Pápan: az 1937-től 1947-ig hit-tanárként, majd plébánosként itt töltött időszak alatt azonban aktív résztvevője, hű krónikása volt a város kulturális életének; és történeti tárgyú cikkei is rendre megjelentek a helyi újságokban.

A kiadvány összeállítását végző Mezei Zsolt a kronológiát követve rendezte sorba az írásokat: a három szerző a városban töltött életrészeket tekintve időrendben követi egymást, az egyes blokkokon belül pedig a megjelenés éve alapján rendezték sorba az írásokat. Mindegyik „fejezetet” a helytörténész arcképe, valamint rövid életrajza vezeti be; ez a dicsérendő megoldás lehetővé teszi, hogy a Pápa helytörténetében tájékozatlanabb olvasó is „el tudja helyezni” a szerzőket. A cikkek kettős jegyzeteléssel kerültek közlésre: az olvasó a lapok alján megtalálja a szerzők egykori megjegyzései mellett a Hermann István, Hudi József és Mezei Zsolt által készített kiegészítő, az újabb kutatások eredményeire utaló, vagy a szerző esetleges tévedéseit kiigazító jegyzeteket is — ez utóbbiakat félkövérrel szedve. Meg kell jegyezni, hogy ez utóbbiakból lényegesen több van, mint az egykorúakból: ez egyrészt a sajtó alá rendezők

alaposságára utal, másrészt fényesen bizonyítja a pápai helytörténeti kutatók utóbbi évtizedbeli eredményeit.

A kötetbe beválogatott írások meglehetősen változatosak, mind műfajukat és jellegüket, mind választott tematikájukat tekintve; az alábbiakban csupán néhány fontosabb jellemzőt emelnék ki, érzékeltetni akarván a szerzők közötti különbségeket is.

Kis Ernő itt újraközölt másfél tucatnyi írása közül az első 1888-ban, az utolsó 1922-ben látott először napvilágot; azaz az elsőt még egy pályakezdő tanár írta, az utolsókat már egy nagy tapasztalattal rendelkező, nyugalmazott igazgató. Az első írásokban még korábbi nyomtatott forrásokra támaszkodik: így a pápai küldöttség 1861-ben történt dákai tisztelegő látogatásáról a Győri Közlöny korabeli cikkéből veszi adatait; a „*Nyolcvan év előtt*” című, 1889-ben írt cikkében pedig Napóleon hadainak pápai „látogatásáról” számol be, Zsoldos János megyei főorvos 1817-ben publikált feljegyzéseit használva fel forrásul. Már itt kitűnik azonban a témaválasztásbeli jó érzéke: hiszen a Dákára kivonuló küldöttség gróf Batthyány Lajos özvegyét és az éppen nála tartózkodó Teleky Lászlót kívánta megtisztelni, „vezérszónokai” pedig Tarczy Lajos híres kollégiumi professzor, ill. Vaszary Kolos (a pápai bencés gimnázium fiatal tanára, a későbbi hercegprímás) voltak — vagyis a Pápai Lapok 1888. évi olvasói nem akármilyen „szereposztással” találkozhattak a cikkben.

Az 1900-as évek elejétől megjelenő írásaiban Kis Ernő már inkább levéltári forrásokat használ fel, esetenként időben is visszalépve a történelemben: a kollégium 17. századi diákjainak életét kutatja, Bottyán János tábornok és Pápa

„kapcsolatáról” ír, „*Pápa város fegyveres polgársága*” című cikkében a céhes iparosok ünnepeit és hétköznapijait mutatja be. De nem lesz „hűtlen” az immár „múlt századdá” lett 19. századhoz sem: több részes cikkben örökíti meg pl. Bocsor István kollégiumi professzor emlékét, ízelítőt ad a bakterok munkájából és „mondókáiból”, de adalékkal szolgál a „*Söprik a pápai utcát*” kezdetű közismert katonadal keletkezéstörténetéhez is.

Kis Ernő életének utolsó évtizedét egy hosszabb terjedelmű munka, valamint egy csokorra való rövidebb írás képviseli a kötetben. Magam az előbbire szeretném felhívni a Tisztelt Olvasó figyelmét: a „*Pápa város történelmi naptára*” ugyanis egy egészen egyedi alkotás! Ebben az összeállításban — mely eredetileg a Pápai Hírlap 1921. évi számaiban folytatásokban látott napvilágot — a szerző arra tett kísérletet, hogy a város múltjának addig felkutatott, konkrét dátumhoz köthető eseményeit az év rendje szerint hozza össze. Vállalkozása mindenképpen figyelemre méltó és ma is hasznosítható — pl. évfordulók megünneplésének tervezésekor; ugyanakkor érdemes figyelniük arra is, hogy mely időszakok, ill. milyen típusú események vannak jelentősebb számban képviselve ebben a speciális naptárban. (Érdekeséggé csupán azt emelem itt és most ki, hogy 1919 eseményei már ott vannak — vagyis Kis Ernő figyelmét a közelmúlt történései sem kerültk el, ami mindenképpen dicséretére válik munkájának.)

A kötet második blokkját Jankó László hét írása képviseli, melyek több szempontból is eltérnek a fentebb ismeretettektől. „Első ránézésre” feltűnhet, hogy ezek nagyobb terjedelműek; a címeket átfutva pedig az is világossá

válhat, hogy mindegyik dolgozat a 18. századi Pápa múltjával foglalkozik, annak egy-egy kisebb szeletét tárja fel. A részletesebb tanulmányozás után viszont már azt is el kell ismernünk: egy széles látókörű, alapos felkészültségű helytörténész komoly kutatómunkán alapuló tanulmányai kerültek be az értékes válogatásba! Ha végigolvassuk pl. a pápai pálos templom kriptájáról szóló írást, a város egykori lakóinak tucatjaival találkozhatunk, akiknek nevét Jankó Lászlónak még sikerült lemásolnia a koporsókról — esetenként rangjukkal, életkorukkal, vagy más hasznos adatokkal együtt. Az itt szerzett ismereteket azután később maga a szerző is felhasználta újabb tanulmányaiban, hiszen a kriptában nyugvók a 18. századi Pápa lakóiként háztulajdonosként, vagy éppen tisztségviselőként is szerepelhetnek.

Jankó László itt újraközölt dolgozatai tematikailag is több szálon összefüggenek. Erre maga a szerző is utalt, amikor „*Adalékok a XVIII. századi Pápa városáról*” címmel indított több részes sorozatot. Ebben olyan részterületeket dolgozott fel, mint a városi tisztségek és a városi privilégiumok, Pápa város utcái és házai, valamint a városi jövedelmek és kiadások. Tette ezt komoly forrásismeret és alapos szakirodalmi tájékozottság alapján, a pápai levéltári források mellett más városok anyagára is kiterjedően. Ez utóbbit illusztrálandó csupán egyetlen példát emelnék ki: amikor a városi esküdtek díjazásával kapcsolatosan Pápán nem talál adatot, Győr városának 1640. évi statutumát hasznosítja analógiaképpen — ez egyértelműen bizonyítja, hogy tudatosan végzett másutt is ilyen irányú kutatásokat.

A forrásközlések harmadik fejezetét Molnár István írásai alkotják: ez az előb-

bi kettőhöz képest megint egy „új világ”. E válogatásban 28 rövidebb terjedelmű írást olvashatunk, melyek mindössze öt esztendő alatt — 1940 és 1944 között — keletkeztek. Az első négy cikk tudósítás-jellegű: a pápai ferences templom felújításának munkálatairól számol be. Majd történeti tárgyú, ill. a jelenről szóló írások váltakoznak: az előbbieket sorában említhető pl. a pálos szerzetesek pápai működését áttekintő öt részes cikk, vagy az 1782. évi népszámlálás adatainak felidézése; az utóbbiakra jó példa a Kálvária-templom restaurálásáról szóló írás 1943-ból. Néha a kettő – a múlt és a jelen – együtt kap szerepet: így pl. az „Egy elfelejtett és befalazott lakóhelyen” című írásban, melyben a pápai ferencesek kriptájából küld „helyszíni tudósítást”, utolsóként jutva le oda annak végleges befalazása előtt.

Molnár István érdeklődési köre meglehetősen széles: időben a szigetvári hős Zrínyi Miklós korától a sajátjáig terjed, tematikájába pedig a „szent” mellett belefér a „profán” is: ez utóbbi kapcsán a káromkodás büntetéséről ugyanúgy olvashatunk, mint az utcák és terek kivilágításának kezdeteiről, vagy éppen a „Vachter”-ek teendőiről. Összességében azonban az egyháztörténeti témák dominálnak jó stílusban megírt, szemléletesen ábrázoló cikkeiben: így olvashatunk pl. — a már említettek mellett — Pápa város utolsó remetéjéről, a Szent Anna Plébániatemplom múltjáról, vagy a Pápán született jeles veszprémi püspök, Acsády Ádám életéről és szülővárosához való kötődéséről is.

Ha a „Várostörténet és közműveltség” című kötetnek ez utóbbi említett írással a végére érünk, akkor is elégedetten

tehetnénk le: hasznos olvasmányt forgattunk, jól szórakoztunk, és közben számos ismerettel lettünk gazdagabbak! A könyvnek azonban még nincs vége: „ráadásként” ott van még egy *Bibliográfia*, amelyet Hermann István, Hudi József és Mezei Zsolt közösen állított össze. Ebben — ha jól számoltam — 322 tétel szerepel, mely ennél is valamivel több kiadványt jelent, köszönhetően a pápai intézmények — főként a Jókai Mór Városi Könyvtár — által az utóbbi évtizedben megjelentetett hasonló kiadásoknak. Ez a könyvészeti összeállítás — mely a pápai helytörténeti kutatások intenzív voltát, és utóbbi időszakbeli kiváló eredményeit is jól bizonyítja — hasznos segédlet lehet a Pápa múltját kutatók mellett a várostörténet iránt érdeklődő szakemberek szélesebb köre számára is; de dicsérendőnek találok e bibliográfia függelékben való közlését azért is, mert így lehetővé vált a lábjegyzetekben a rövidített hivatkozás, ezáltal ott takarékoskodni lehetett a helyvel, itt viszont könnyebben áttekinthető mind egy-egy szerző várostörténeti munkássága, mind pedig az egy-egy témára vonatkozó irodalom.

Összességében azt mondhatom: egy gazdag tartalmú, szakmai szempontból is jól átgondolt, kiválóan szerkesztett kötet került ki Hermann István, Hudi József és Mezei Zsolt keze alól — ez utóbbi szerkesztői munkájának köszönhetően —, mely egyértelműen bizonyítja: hasznos és fontos dolog a régi, újságokban megjelent, ma már nehezen elérhető, történeti tárgyú, dokumentumértékű cikkek ismételt közzététele!

HORVÁTH JÓZSEF

KÓSA László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.

Bp., Osiris Kiadó, 2001. 283 oldal

A nemesi előjogokat eltörölő 1848. évi törvények megszületése után több mint másfél évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy Kósa László egyetemi tanár tollából megszülessék az első kézikönyv, amelynek célja nem más, mint a „a nemességben belül is legkevesebb figyelemre méltított réteg, az általában kisenemeseknek nevezettek életmódja, viselkedése, művelődése, mentalitása” áttekintése. (10.)

A magyar társadalomtörténetben mérföldkönek számító kötet megjelenésének külön előtörténete van. A kézirat első változata már 1989-ben elkészült, a politikai rendszerváltás nyomán átrendeződő gazdaság azonban maga alá temette a kiadót, amely így nem tudta beváltani ígéretét. A következő évtizedben a szerzőnek lehetősége nyílt a kutatások folytatására, az újabb szakirodalom feldolgozására és a kézirat átdolgozására. Az 1999-ben lezárt műben a 20. századi kisenességkutatás eredményeit szintetizálta.

Az sem tekinthető véletlennek, hogy a kisenesség 1848 előtti (s részben utáni) átalakulásának, történeti útjának bemutatására éppen a társadalomtörténet iránt is elkötelezett etnográfus-művelődéstörténész vállalkozott. Kósa egyetemi éve alatt kezdte a kisenesség kutatását, s 1976-tól tudatosan foglalkozott a köznemesség társadalomtörténetével. A dunántúli és felvidéki megyékben gyűjtötte a szóbeli emlékeket, közben elmélyült levéltári kutatásokat folytatott a köznemesség életviszonyait tükröző forrásanyag feltárására. Tanulmányjaiban a sajtót, a memoáriródat,

sőt a szépirodalmat is hasznosította, hogy minél teljesebb képet nyerhessen a kollektív emlékezetben is tükröződő nemességről.

Vállalkozása természetesen nem előzmény nélküli. Bár a kötet bevezetőjében érdemben — sajnálatos módon — csak az elmúlt évtizedek kutatásait jellemzi, az egyes fejezetekben hivatkozott irodalomból a figyelmes olvasó megtudhatja, hogy a nemesség alsó rétegeivel az 1867-es kiegyezés óta szórványosan foglalkozott a magyar történettudomány, tartós és rendszeres érdeklődést azonban csak az 1970-es évek második felétől kezdve tanúsított a későrendi korszak kisenességének társadalom- és művelődéstörténete iránt. Egyetemi oktatóként szerzőnk is hozzájárult az érdeklődés felkeltéséhez, a kutatások ösztönzéséhez.

A kötet 14 fejezetben mutatja be a „nemesség alsó rétegének életét és mentalitását” az 1848 előtti évtizedekben. A kutatás tárgyának és időhatárának meghatározása már önmagában is nehézséget okozott, hiszen a jogilag egységes kiváltságos osztály több rendre (világi és egyházi főrendekre, köznemességre, városi polgárságra) tagozódott, derékhatár azonban a köznemesség paraszti életszínvonalon élő szegényebb rétegei alkották.

A szerző világosan látta, hogy a korábban alkalmazott jogi-közjogi kategóriákkal a bomló rendi társadalom csoportjai nem írhatók le, ezért viselkedésszociológiai megközelítést alkalmazott; a köznemesség tömegét kitevő, saját (fizikai és szellemi) munkájából élő szegény

nemességet helyezte a vizsgálat középpontjába oly módon, hogy tekintetbe vette a birtokos nemesség alsó, „szerényebb vagyonú” rétegét és a nemesség és parasztság közti „átmeneti csoportokat” is. Minthogy a köznemesség alsó része gyakorlatilag sem jogi, sem vagyoni, sem etnikai (kulturális) szempontból nem volt egységes, az alcímbe helyesebb lett volna nemesség „alsó rétege” helyett a „köznemesség alsó rétegei”-ről beszélni.

Nem érdektelen megjegyezni, hogy a magyar történetírás gyakorlatában nincs egységes álláspont a kismemesség társadalmi struktúrában elfoglalt helyét illetően. A késő középkor kutatói közül egyesek (pl. Kubinyi András) Kósától eltérően a parasztság életmódjának tárgyalásakor beszélnek az egytelkes (kuriális) nemesekről. A szemléletváltozás mellett feltehetően az újkor forrásbősége is hozzájárult ahhoz, hogy a kutatók többsége ma – miközben elismeri a két társadalmi csoport kulturális egymásra hatását – inkább a kismemességnek a paraszti világtól való elkülönülésére helyezi a hangsúlyt. A dilemmát legtöbbször Maksay Ferenc fogalmazta meg, amikor a kisbirtokos nemesek átmeneti helyzetének jelölésére a *parasztnemesek* terminust alkalmazta.

A historiográfiai és történelemszemléleti problémákat taglaló előszót követő fejezetekben a szerző a kismemesség 1848 előtti társadalomtörténetét körvonalazza: kijelöli e réteg (rétegek) társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét, gazdag forrásanyag és szakirodalom (mintegy 330 bibliográfiai tétel) felhasználásával bemutatja öntudatát és magatartását, történelemszemléletét, mentalitását, életmódját, társadalmi önszerveződésének formáit, művelődésének jellegzetességeit. A szerző érdeme, hogy a kisne-

messég sorsát folyamatában, a XVIII. század végétől a kiegyezés koráig követi nyomon, s számos esetben a XX. századra is kitekint. Helyenként alkalmazott néprajzos munkamódszerével – a kismemességről főként a XIX. század második felében írt *irodalmi műveknek* (pl. novelláknak, színműveknek, regényeknek stb.) *történeti forrásként* való felhasználásával – ezúttal sem érhetünk egyet.

A szerzőnek legnehezebb dolga nyilvánvalóan a fogalmi meghatározással volt (I. fejezet), hiszen a kismemesség lefelé (a parasztság felé) és felfelé (a jómódú köznemesség felé) is nyitott társadalomalakulat volt. Munkahipotézisként a kismemességet a köznemesség saját (fizikai és szellemi) munkából élő, szegény rétegének tekintette, amelyet többek közt az életvitel, a társadalmi magatartás, gondolkodásmód hasonlósága vagy azonossága konstruál.

A II. fejezetből kitűnik, hogy a rendi társadalomban a nemesi állapot, a születési előjogok a legfőbb társadalmi jót jelentették, amely tekintélyt, közmegbecsülést, boldogabb életet biztosított. Az úri magatartáshoz mindenkor hozzátartozott a paraszti környezet lenézése, megvetése, a cselédek tegezése, a világi és egyházi előírásokat is semmibe vevő dölyf, kevélység.

A következő fejezetben (A történelem értéke) a szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a nemesség számára felértékelődött a történelem, amelyen hatalmasan nyugodott, ezért magát a magyar történelem formálójaként, a haza védelmezőjeként fogalmazta meg. A kismemességnek a parasztsághoz hasonlóan nem volt „rendszeres történelemtudása”, de saját történetét fontosnak tartotta. A származás, a nemesség fenntartása (igazolása) a kismemesség körében jóval

A kötet címét viselő zárófejezetben a szerző példák sokaságával bizonyítja, hogy a közfelfogásban a műveletlen kurtanemesről kialakított kép finomításra szorul. A kismemesség ugyanis a 18. század utolsó harmadában új, a társadalmi mobilitást biztosító rétegstratégiát honosított meg: gyermekeinek képzésével biztosította az értelmiség bővített újratermelését és ezáltal vált képessé arra, hogy az elitkultúrát közvetítse a parasztság irányába. Ma már a kismemesség történelmi szerepéről szólván, a negatívumok mellett a pozitívumokat is

hangsúlyozhatjuk: „Kilépve a hét szilvafa árnyékából, a történelmi pálya csúcsán (...) a kismemesség részt vett a polgári átalakulás folyamatában, magával hozva a szabad jogú népeesség társadalmi felemelkedésre törekvését, a taníttatás szándékát és a kultúraközvetítés adottságát. Mindez színes és sajtóságos életstílust és mentalitást teremtett abban az időben, a XIX. század első felében, amikor a modern magyar nemzeti kultúra alapjai kialakultak.” (268.)

HUDI JÓZSEF

Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában.
Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 2002. 599 oldal.

Néhány esztendő a történelemben nem különösebben hosszú idő, a történettudomány életében azonban ezalatt is jelentős változások mehetnek végbe. Ezt jól példázza a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum tavaly megjelentetett kötete. A most kiadott könyv valójában a második a sorban. A Múzeum ugyanis más intézményekkel közösen már 1995-ben megjelentetett egy hasonló tanulmánygyűjteményt (Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában. Szerk. V. Fodor Zsuzsa, Veszprém, 1995.). A két kötet között azonban mind formai, mind tartalmi szempontból komoly különbségek tapasztalhatók.

A pozitív irányú fejlődést már a két könyv eltérő külleme is hirdeti: míg az első kötet vékony és zöld, addig a második tekintélyes vastagságú és barna keményfedeles. Feltehetően önkéntelenül, de ugyancsak az előrelépést jelképezi, hogy a városi utcán várakozó konfliktusokat tetszetős autók váltották fel a borítóra helyezett fényképen.

E 2002-ben napvilágot látott könyv, összehasonlítva a különféle alkalmakra elkészülő helyi levéltári és múzeumi kiadványokkal, már-már szokatlanul igényesnek mondható. A hatszáz oldalon keresztül sorjázó tanulmányokat jó minőségű fényképek, ábrák és kihajtható térképek, valamint német, illetve magyar nyelvű tartalmi összefoglalók teszik érthetőbbé és színvonalasabbá.

Tóth G. Péter szerkesztő előszavában aggodalommal ajánlja a munkát az olvasók és a kritikusok figyelmébe. A könyv áttanulmányozása után megnyugtathatjuk a kötet készítőit: a kiadvány gondos munkáról tanúskodik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a sasszemű (vagy más nézőpontból: a szőrösszívű) recenzióíró ne talált volna néhány szépséghibát a kötetben (egy-egy kimaradt vagy éppenséggel kétszer szedett szót és mondatot), de ezeket betudhatjuk a nyomda soha nem alvó ördögének.

Természetesen a formai jegyeknél számunkra is a tartalmi kérdések a fon-

tosabbak. Mindkét kötet lényegében egy-egy történészkonferencia anyagát foglalja magában.

Az első tanácskozást 1994-ben, a másodikat pedig még 1997-ben rendezték Veszprémben. (Ez utóbbi eset jól mutatja a társadalomtudományi műhelyek rossz anyagi helyzetét, melynek következtében az elhangzott előadások csak mintegy öt évvel később jelenhettek meg.)

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kötet 32 tanulmánya mind témájában, mind a kutatók által választott megközelítési módokat tekintve színesebb és élvezetesebb elődjénél. A gazdaságtörténet, a demográfia, a statisztika vagy éppenséggel a hagyományos értelemben vett helytörténet mellett ezúttal helyet kaptak a helyi elit hatalmi viszonyait, kapcsolatrendszerét, a polgárság mindennapi életének egyes jelenségeit, a Dunántúlon élt emberek szokásait, mentalitását elemző írások is. Már ismétünk hangsúlyozni, hogy mindkét kötetben jócskán akad kivétel e szembeállítás alól, hisz már 1995-ben olvashattunk például a pécsi polgárok mecénási tevékenységéről vagy Keszthely idegenforgalmának kiépüléséről és bizony 2002-ben is átlapozhatunk számos meg lehetőségen egysíkú, a történészi kérdésfelvetést nélkülöző tanulmányt. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a szemléletbeli váltás e néhány év alatt is jól érzékelhető, amely a jövőre nézve további eredményekkel kecsegtet.

Földrajzi értelemben is rendkívül változatosra és reprezentatívra sikeredett a kötet. A Dunántúl szinte minden jelentősebb városáról találhatunk itt elemzést (Pécs társadalmával például hét írás foglalkozik), de bepillanthatunk

többek között Bécsújhely és Eperjes dualizmuskori életébe is.

A konferenciakötetekre általában is jellemző, hogy a bennük szereplő tanulmányok tartalmi és formai szempontból egyaránt egyenetlen színvonalúak. Ezúttal sincs ez másként: egyes szerzők a konferencia óta eltelt évek során tovább dolgoztak, átírták, frissítették munkájukat, mások viszont még a jegyzetekkel is fukarkodtak, írásuk nyelvi megformáltsága megőrizte az élőbeszéd fordulatait. Az alábbiakban azokat a tanulmányokat igyekeztünk összeválogatni, amelyekről úgy véltük, hogy a leginkább követik a társadalomtörténet-írás életében az elmúlt évtizedekben lezajlott szemléletbeli és módszertani változásokat.

A kötet bevezető tanulmányát Gyáni Gábor írta. A szerző nagy ívű áttekintést ad a polgárosodás fogalmának jelentésváltozatairól, a reformkortól az 1989-es rendszerváltozásig terjedő időszakot elemezve. Kossuth Lajos és Vajda János szövegeitől kezdve Szekfű Gyula és Erdei Ferenc írásain át, Péter László és Szelényi Iván tanulmányáig követi nyomon a 19–20. századi magyarországi modernizációról és társadalmi átalakulásról született értékeléseket. Ezt követően pedig önmaga tesz kísérletet arra, hogy a társadalomtörténeti kutatások számára újrafogalmazza a hazai polgárság és a középosztály történetének megismerési lehetőségeit. Gyáni legfőképpen a témában folytatott empirikus kutatásokat hiányolja. Javaslatára szerint a polgárság életének, társadalmi viszonyainak a pontosabb feltérképezése a fogyasztói szükségletek változásainak és az adott társadalmi csoport kulturális gyakorlatának az elemzése révén válik lehetségessé. A szerző szerint nagyobb figyelmet kell fordítani a professzionalizáció folyama-

tának is, hiszen az egyes értelmiségi szakmák, alkalmazotti pozíciók elkülönülése ugyancsak nagymértékben hozzájárult a polgárrá váláshoz. Végül sajátosan közép-európai témaként említi Gyáni a zsidóság szerepének körültekintő és árnyalt elemzését a hazai polgárosodásban (azaz annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy vajon mennyire volt kizárólagos és mintaértékű e felekezeti polgárosodása a magyar társadalomban).

A bevezetőben megfogalmazott „ajánlások” ellenére valójában a kötet első fejezetében szerepeltetett tanulmányok egyike sem lép túl a történeti statisztika módszerén. Egyedül *Szalai Károly* írását emelhetjük ki, mint amely a módszertani kereteken belül sokoldalúan igyekszik vizsgálni Székesfehérvár lakosságának századfordulós mobilitását. Munkájához ugyanis a népszámlálási adatokon túl viriliszjegyzékeket, birtokstatisztikát, valamint városigazgatási iratokat is felhasznált, és hasznosította a történeti szakirodalom néhány megállapítását is, bár az adatokat értékelő történeti összefoglalást itt is hiányoltuk.

Hasonló a problémánk a következő, a helyi elit társadalmi viszonyait tárgyaló fejezettel is. A dunántúli városok vezető rétegét három ún. virilis-tanulmány hivatott bemutatni az olvasóknak. A legtöbb állami egyenes adót fizetők adatait (általában az illető nevét és foglalkozását, esetleg lakhelyét) tartalmazó dualizmuskori összeírásokat Vörös Károly kutatásai nyomán az 1970-es évektől kezdve alkalmazzák a hazai történészek a társadalom (vagyoni) átrétegződésének a vizsgálatakor. E társadalomtörténeti forrás iránt ma is töretlen az érdeklődés, az eltelt évtizedek alatt számos esettanulmány látott napvilágot egy-egy város,

illetve megye vagyoni ranglétrájának változásairól. Teljesen egyetértünk *Söptei Imrével*, aki szerint „a listák egymagukban megtévesztők, csak azok alapján sok tekintetben téves következtetéseket lehet levonni az adott hely gazdasági elitjének az összetételéről, politikai aktivitásáról” (145. o.), ezért összehasonlító vizsgálatokat sürget.

Sajnos azonban ő sem jár elől jó példával, és a községi elit anyagi viszonyairól tett megállapításait nem veti össze a már korábban, más városokkal kapcsolatban elvégzett kutatások eredményeivel. Bizonyos mértékig kivételt jelent *Bognár Bulcsu* munkája a szombathelyi virilisekről, mert bár ő sem szembeesíti következtetéseit más kutatók empirikus adataival, de a kérdést kontextusában tárgyalja. Negyven oldalas (!) tanulmányában egyéb források, illetve a nemzetközi gazdaság- és társadalomtörténeti szakirodalom által alkalmazott módszerek segítségével a szerző végső soron azt vizsgálja, hogy saját kutatásai mennyire erősítik meg vagy cáfolják a magyar társadalom polgárosodásáról született elméleteket. Legfontosabb megállapítása az, hogy vizsgálatai szerint Szombathelyen a polgári átalakulás hosszú évtizedek során harmonikusan ment végbe, a hagyományos és a feltörekvő elitcsoportok versengése, kicserélődése nagyobb feszültségek nélkül, társadalmi konszenzus alapján zajlott le.

Érdekes megfigyelni, hogy a bécsújhelyi elitet elemezve *Sigrid Freisleben* mennyire hasonló következtetésre jutott tanulmányában. A szerző a községi tanács (városi közgyűlés) összetételének változásait követi nyomon az 1850 és 1918 közötti időszakban. Levéltári és kiadott hivatalos iratokon, népszámlálási adatsorokon és a helyi sajtó feldolgozá-

sán alapuló munkája jól érzékelteti a testület évtizedek alatt lezajló fokozatos átrétegződését. A hagyományos elitet (a régi polgárjoggal rendelkezőket, a céheket) képviselő háttulajdonosokat, iparos mestereket lassanként a hivatalnoki és az értelmiségi rétegből származó városatyák háttérbe szorították, jelezve egy új elit hatalomra kerülését. A város dinamikus fejlődése ugyancsak az átalakulást gyorsította azáltal, hogy az 1870-80-as évekre jelentősen megnőtt a nem Bécsújhelyen született képviselők aránya a testületben. Végül az egyes életrajzok feltárása a szerzőt arra a figyelemre méltó felismerésre is rávezette, hogy a helyi politikai elit nagyfokú kicserélődése nem érintette a város irányítóinak gazdasági pozícióit: az 1860-ban alapított takarékpénztár vezetőségében töretlenül nagy számban foglaltak helyet (de fordítva is igaz az, hogy pénzügyi vezető tagság birtokában sokan válhattak önkormányzati képviselővé).

Ugyancsak a helyi vezetőréteg vizsgálata áll *Nagy Imre Gábor* tanulmányának a középpontjában. Pécs város közigazgatási tisztviselőiről írott munkája a kötet harmadik fejezetében kapott helyet. A szerző alapos munkával összegyűjtötte a város és a közigazgatásilag hozzá tartozó járás 1900-ban hivatalban volt 174 tisztviselőjének legfontosabb személyi adatait, majd kiegészítette azokat a képviselőválasztói névjegyzékek által hordozott többletinformációkkal (pl. a választójogosultak vagyoni helyzetével és lakhelyével), sőt táblázatba rendezte a hivatalnokok életkori megoszlását és térképre rajzolta a tisztviselői lakások városon belüli elhelyezkedését, végül pedig sikerült feltárnia 13 személy hagyatéki iratait és ezáltal számba vennie az adott hivatalnokok vagyoni viszo-

nyait. Nagy Imre Gábor hatalmas levéltárosi munkát végzett, jó érzékkel választotta meg a vizsgálat forrásait és ismeri a témára vonatkozó alapvető szakirodalmat is. Ígéretes tanulmánya azonban nem váltja be a hozzáfűzött reményeket, mert a források és az adatok történelmi elemzésére már nem maradt ereje.

Az összegyűjtött anyag pedig kiváló alkalmat kínált volna egy összetettebb vizsgálatra: a magunk részéről elsősorban egy prozopográfiai elemzésre, vagy egy életmód- és mentalitásvizsgálatra gondolunk. Az érdeklődő olvasó így alig tudhat meg valamit például a pécsi hivatalnokok tipikus karrierútvonalairól, lakás- és tárgyi kultúrájáról, vagy esetleg politikai magatartásáról. Tudjuk, mindez együtt szétfeszítené egy rövid tanulmány kereteit, ám legalább azt itt is elvártuk volna, hogy a szerző saját eredményeit összehasonlítsa a már létező hagyatéki vizsgálatokkal (pedig Sopron és Szekszárd vonatkozásában ezeket a jegyzetek tanúsága szerint ismeri is a tanulmány írója) vagy éppenséggel a dualizmus kori közigazgatási apparátus legfontosabb szociológiai jellemzőit ismertető országos felméréssel.

A következő fejezetbe a kötet szerkesztője a városfejlődéssel foglalkozó írásokat gyűjtötte össze. A leíró jellegű, általában egy adott város építészetének történetét nyomon követő tanulmányok között üdítő kivételt jelent *Majdán János* munkája. A szerző ugyanis az egész régióra vonatkozó áttekintést ad, amely azt vizsgálja, miként hatott a vasúthálózat kiépülése e tájegység polgárosodására. Majdán évtizedek óta kutatja a vasútépítkezések történetét, illetve a vasút szerepét a Dunántúl fejlődésében, ám ezúttal összefoglaló előadásában elsősor-

ban az utazóközönség (és az otthonmaradók) mentalitásában, szokásaiban bekövetkező változásokra helyezte a hangsúlyt. Írásából megtudhatjuk, hogy a vasút megjelenése és a vasúti áruszállítás hogyan hatott a lakosság fogyasztási kedvére (pl. az élvezeti cikkek rendszeresen eljuthattak már a falvakba is; az állomás vendéglőjében új ételekkel találkozhattak a betérők), hogyan változtak az öltözködési szokások (pl. helyi népviseletek elterjedése; az utazáskor felvett ünnepi ruhák divatja). A vidéken élők lényegében a vasúti forgalomnak (és a menetrendnek) köszönhetően ismerkedtek meg a nyilvánosan mért és országosan egységesített pontos idő fogalmával; a vasúti kocsikban pedig az állandó világításra csodálkozhattak rá a falvak lakosai. Az állomásépületeknél alkalmazott új megoldások (színes vakolat, szigetelés, pince, stb.) jótékony hatást gyakorolhattak az adott település építkezéseire is.

A tanulmánykötet ötödik nagyobb egysége a dunántúli polgárság társasági életét, szórakozási lehetőségeit tárgyalja például a helyi egyesületek, a városi ünnepek vagy éppen az üdülési szokások elemzése révén. Az itt olvasható hét érdekes tanulmány közül ezúttal kettőről szólunk kissé részletesebben.

Szakál Gyula a győri polgárok életmódját, értékrendjét és az abban bekövetkező változásokat a reklámtörténet módszereivel igyekezett feltérképezni. A hazai viszonylatban újszerűnek számító vizsgálata során a város legnagyobb példányszámú napilapjának hirdetéseit elemezte az 1880–90-es években. (E tanulmány helyet kapott *Szakál 2002*-ben megjelent monográfiájában is, amelyben a győri vállalkozó polgárság társadalomtörténetét dolgozta fel.). Az

összegyűjtött több mint tízezer reklámot formai és tartalmi szempontok szerint csoportosította. Figyelt a hirdetések nagyságára, gyakoriságára, a képi ábrázolásokra, a reklámszövegek nyelvezetére és a vásárlásra kínált termékek, szolgáltatások jellegére. A szerző szerint az 1890-es évekre következett be a reklámokban és így a polgárság fogyasztási szokásaiban egy jelentős mérvű változás. Egyrészt megnőtt a hirdetési felület nagysága az újságban, látványosan javult a reklámok technikai minősége, illetve a hirdetőik egyre inkább tudatos marketingstratégiát követtek termékeik reklámozásakor. Másrészt az olcsó és meglehetősen gyenge kivitelű hirdetéseket feladó kiskereskedőket fokozatosan kiszorították a lap hasábjairól az állandó és nagy méretű reklámokkal dolgozó áruházak. Végül átalakult a reklámozott termékek szerkezete is. Amíg az 1880-as években például az alkohol és a kávé uralta a lap hirdetési oldalait, addig egy évtized múlva a vezető szerepet már a polgári egészség- és testkultúrához köthető gyógyhatású szerek, fogápolási cikkek, illetve a ruházati termékek játszották.

Gergely Anna tanulmánya a székesfehérvári zsidó segélyegyletek meglehetősen zárt világába kalauzolja el az olvasót. (Témáját tekintve jól illeszkedik ehhez *Radnóti Ilona* írása, amely a kötet következő fejezetében kapott helyet. Az ő előadása a Baranya megyei zsidó hitközségek temetkezési szokásait vizsgálta.)

A zsidóság a reformkortól kezdődően országszerte igen aktívnak bizonyult az egyesületek alapításában. Ebbéli tevékenysége azonban elsősorban nem a polgárosodás folyamatával, a civil társadalom önszerveződésével állt összefüggésben, hanem sokkal inkább a zsidó

vallási törvények előírásaiból fakadt. A zsidó vallás ugyanis mind a gyásszal, mind a jótékonykodással kapcsolatban szigorú szabályokat állít fel a felekezet tagjai részére. Lényegében ezen előírások következetes betartását biztosították számukra a felekezeti alapon szerveződő temetkezési, betegsegélyező és szegénygyámolító (stb.) egyletek. Feladatuk tehát elsődlegesen az ősi hagyományok megőrzése és nem a polgári értékek elsajátítása volt. Nem véletlen, hogy a dualizmus korában a hazai zsidóságot megosztó nagy belső ellentét éppen az évezredes tradíciók, a változtathatatlan szertartások hívei és a szokásokat, életvezetési szabályokat a kor igényeihez (azaz a polgárosodás folyamatához és a liberalizmus elvárásaihoz) igazító közösségek tagjai között húzódott. A küzdelem mind a székesfehérvári, mind a baranyai zsidó egyleti életben nyomokat hagyott.

Gergely Anna írása végén röviden felvillant egy további jellegzetességet: a székesfehérvári zsidó egyletek vezetőségét tanulmányozva azt állapítja meg, hogy a családi összefonódások révén valójában egy szűk rokon kör tartotta kezében az irányítást hosszú évtizedeken át, amely még inkább erősítette ezen egyesületek zártságát. Mindössze az az egy kritikai észrevételünk van a tanulmánnyal kapcsolatban, hogy a szerző a szövegben több történész gondolatmenetét, megállapításait is úgy veszi át, hogy a munkáikra való hivatkozást kifejti a lábjegyzetekből.

A konferenciakötet záró fejezetében a magánélet egyes jelenségeit vizsgáló elemzéseket találunk. *Roman Holec* tanulmányában a dualizmus kori felső-magyarországi városok szlovák polgárságának lakáskultúrájával igyekszik meg-

ismertetni az olvasót. Írása egy ma még meglehetősen feltáratlan témát tárgyal, ám megállapításai a legtöbb esetben az általánosságok szintjén mozognak. Munkájából sajnos nem derül ki, hogy itt olvasható rövid összefoglalás mögött valójában milyen mélységű empirikus kutatások is állnak.

A polgári magánélet világa iránt érdeklődők *Szikra Éva* tanulmánya segítségével nyomon követhetik a dunántúli polgárság kertkultúrájának alakulását és a régió kertépítészetének fejlődését a 19. században. *Jávor Kata* előadása révén pedig bepillanthatnak a nevezetes pécsi Zsolnay család életvitelébe. A szerző Zsolnay Vilmos három gyermekének neveltetését, életfelfogását és életmódbeli szokásait elemezte (Jávor az e témában született kutatási eredményeit a konferenciát követően, 2000-ben önálló kötetben tette közzé.)

Végül a könyv utolsó írása egy izgalmas módszertani kísérlet terepe. *Tóth G. Péter* igényes tanulmányában Franciscs Károly veszprémi borbélymester lelkivilágát és az őt körülvevő környezetet tárja fel. Munkájának legfontosabb forrása Franciscs nagyrészt még ma is kiadatlan hat kötetes naplója, amelyet már más kutatók is igyekeztek hasznosítani. (Elsősorban Vörös Károly és Hudi József írásaira gondolunk. Utóbbi történész témába vágó elemzései sajnálatos módon nem kerültek bele a cikk jegyzetanyagába.) A szerző mindenekelőtt arra keresi a választ, hogy a látszólag sikeres iparosmester az 1860-as évektől kezdve miért érzi egyre nyugtalanabbnak magát, miért kínozzák időről időre visszatérően gyötrő álmok. Tóth nem elégszik meg az eddig ismert történészi magyarázatokkal, hanem további mentalitásbeli, lélektani okokra gyanakszik Franciscs boldogta-

lanságát kutatva. Alapos szakirodalmi (pl. antropológiai, pszichohistóriai) ismeretek birtokában ezért megvizsgálja Francsics életmódját; azt a városi környezetet, ahol mindennapjait eltöltötte; kapcsolatrendszerét, valamint a közéleti eseményekhez, politikai történésekhez való viszonyát. A szerző végső következtetése az, hogy Francsics zaklatottságának egyik meghatározó oka, hogy egyre inkább tudatára ébredt saját feleslegességének. Tóth ezt az érzést elsősorban azzal magyarázza, hogy a fiatalabb korában számos dunántúli várost megjárt, ám a később negyven évig Veszprémbe élt iparos voltaképpen nem tudott beilleszkedni lakóhelyén (vagy a város nem fogadta be őt). A szerző állítását azzal igyekszik alátámasztani, hogy a napló szövegéből kimutatja: a hatvanas éveiben járó Francsics elégedetlen volt otthonának állapotával; társas kapcsolatai beszűkültek; háza nem abban a városrészben található, ahová ő státusza, illetve kapcsolatrendszere alapján valószínűleg tartozott; a városban általa bejárt terület ugyancsak szűknek mondható. (Tóth térképre rajzolta azokat a veszprémi utcákat, épületeket, amelyeket a napló említ, jelölve rajta az említés gyakoriságát is. Az ún. mentális térkép hordozta információkat azonban nem igazán aknázza ki.) E tetszetős bizonyítás

ellenére sem tartjuk meggyőzőnek a szerző következtetését, miszerint Francsics lelki válságát eredendően Veszprémhez való viszonya okozta. A naplóból kiolvasható tüneteket (Francsics zömbebbé és távolságtartóbbá vált; ismerősei, rokonai lassanként kihaltak mellőle; kevésbé mozgékony, mint korábban; stb.) mi sokkal inkább a szerző által is említett öregezés számlájára írjuk, amely ugyancsak kiválthatja egy idősödő emberből a feleslegesség érzését. Már csak azért is e „szürkébb” magyarázat hívei vagyunk, mert Tóth tanulmányából kiderül, hogy Francsics élete korábbi szakaszában büszkén (is) írt házáról, sőt a város közéletében is aktívabban vett részt.

Néhány egyéb apró kritikai észrevétellel ellenére Tóth G. Péter munkáját a kötet legötletesebb és módszertanilag legtanulságosabb írásának tartjuk.

Végezetül úgy véljük, hogy a most bemutatott kötet voltaképpen egy, a polgárosodással összefüggő hazai társadalomtörténeti kutatások ezredfordulós állásáról készült pillanatfelvételnéppel is felfogható. Az elkészült fénykép ugyan néhány ponton homályos, kissé alulexponált, de összességében élvezetes és biztató eredményt nyújt.

CIEGER ANDRÁS

SZERZŐINK

CIEGER ANDRÁS történész (MTA TTI)

HERMANN ISTVÁN, id. könyvtárigazgató (JMVK)

HERMANN ISTVÁN, ifj. levéltáros (VÉL), PhD-hallgató (ELTE BTK, Budapest)

HORVÁTH JÓZSEF tudományos főmunkatárs (KKMK)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

KEMECSI LAJOS történész-muzeológus (KDM)

KIS-HALAS JUDIT néprajzkutató, PhD-hallgató (ELTE BTK, Budapest)

MEZEI ZSOLT könyvtáros (DREK)

SEBŐ JÓZSEF középiskolai tanár (Padányi)

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa

JMVK = Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa

KDM = Kuny Domokos Múzeum (Tata)

KKMK = Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár (Győr)

MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (Budapest)

Padányi = Padányi Bíró Márton Római Katolikus Általános Iskola, Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola (Veszprém)

VÉL = Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprém

Az angol nyelvű összefoglalókat CZUCZOR SÁNDOR készítette.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámozni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* SZERZŐ(K): Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám. Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám. Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok). Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápa = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig. Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézírathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

TARTALOM

MŰHELY

KEMECSI LAJOS: *Mezővárosi élet a hagyatéki leltárak tükrében (Tata–Tóvárosi hagyatéki leltárak 1768–1846)* 205

KIS-HALAS JUDIT: „Amikor gyógyítok, angyalok jelennek meg a szemem előtt” Egy dél-baranyai szent gyógyító 217

FORRÁSKÖZLÉS

HERMANN ISTVÁN, IFJ.: *A karthauziak Pápán. Adalékok a pápai házak és házbirtokosok történetéhez* 233

MEZEI ZSOLT: *Egy ősnymtatvány kéziratoldala (Missale Strigoniense, 1486)* 245

ÚJRAOLVASÓ

KISS ISTVÁN: *A pápai céhek életéből* 257

ADATTÁR

Nádasdy Lajos köszöntése (Műveinek válogatott bibliográfiája) 265

HUDI JÓZSEF: *Az egyházi levéltárosok kalocsai vándorgyűlése és konferenciája* 269

SZEMLE

Ny. Nagy István: *Pesty Frigyes kéziratosa helynévtára. Történelmi Veszprém megye (Sebő József)* 273

Várostartó és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból (Vál., szerk. Mezei Zsolt) (Horváth József) 276

Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon (Hudi József) 280

Struktúra és városkép. A polgári társadalom a Dunántúlon a dualizmus korában (Szerk. Tóth G. Péter) (Cieger András) 283

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

* * *

- „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft
- A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 300.— Ft
- BEKE ÖDÖN: A pápavidéki nyelvjárás. Reprint. Pápa, 1997. 72 oldal. 300.— Ft
- Értekezések a történeti tudományok köréből: Tartalommutató (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 1996. 76 oldal. 250.— Ft
- Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). 58 oldal. 400.— Ft
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft
- Franciscs Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft
- KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft
- MEZEI ZSOLT: Pápai könyvtárak a századfordulón. Pápa, 1999. 101 oldal. 500.— Ft
- HUDI JÓZSEF: Fábíán-emlékkönyv. Fábíán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1000.— Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók

a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

8500 Pápa, Postafiók 48.

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

